НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

САДОНЦЕВА ЛІДІЯ КОСТЯНТИНІВНА

УДК 343.13:343.22

ДИСЕРТАЦІЯ

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ЗВІЛЬНЕННЯ ОСОБИ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

081 «Право»
08 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____Л.К. Садонцева

Науковий керівник – Туманянц Ануш Робертівна, кандидат юридичних наук, професор

Харків – 2026

АНОТАЦІЯ

Садонцева Л.К. **Процесуальний порядок звільнення особи від кримінальної відповідальності. –** Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2026.

Вибір теми дослідження обумовлений її актуальністю для науки кримінального процесу та правозастосовної практики, оскільки: по-перше, у сучасній вітчизняній науці кримінального процесу відсутнє комплексне дослідження, що зосереджувалася б саме на процесуальному аспекті застосування звільнення особи від кримінальної відповідальності, водночас охоплюючи усі релевантні стадії кримінального провадження та їх етапи; по-друге, доводиться визнати недосконаліть окремих правових положень, що регламентують процедуру застосування підстав звільнення від кримінальної відповідальності, а також дотичних до них інститутів, як наприклад, визначення питання про процесуальні витрати, що при цьому спричиняє наявність значної кількості інколи суперечливих судових рішень з розглядуваної проблеми.

З огляду на вищевикладене, в роботі здійснено комплексне дослідження процесуального порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності, що дозволило розкрити сутність і значення однойменного інституту, з’ясувати особливості звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності як форми закінчення досудового розслідування, охарактеризувати загальні положення кримінального провадження під час звільнення особи від кримінальної відповідальності, визначити особливості процесуального порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із застосуванням різних матеріально-правових підстав на стадії досудового розслідування, розкрити процедуру звільнення особи від кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення у суді першої інстанції, а також проаналізувати питання

щодо оскарження судового рішення, постановленого за результатами розгляду клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

У першому розділі роботи було виокремлено тематичні блоки щодо спрямованості наукової розвідки проблематики звільнення від кримінальної відповідальності та проведено аналіз наукового доробку за кожним із них, а саме дослідження з таких аспектів: по-перше, щодо форм закінчення досудового розслідування; по-друге, стосовно звільнення особи від кримінальної відповідальності як підстави для закриття кримінального провадження судом; по-третє, щодо процесуального порядку звернення з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності та вирішення цього питання судом; по-четверте, стосовно особливостей звільнення особи від кримінальної відповідальності за окремими кримінально-правовими підставами.

Установлено, що критерієм диференціації форми кримінального провадження щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності є втрата протиправним діянням небезпечного характеру або його істотне зниження (об'єктивний аспект) або позитивна поведінка особи, яка його вчинила (суб'єктивний аспект), що зумовлює доцільність альтернативного вирішення кримінально-правового конфлікту з метою заміни каральної парадигми правосуддя та реалізації принципу процесуальної економії, що відповідає сучасним стандартам гуманізації кримінального процесу. Це дало можливість виокремити ті характерні ознаки, що властиві кримінальному провадженню щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності, які дозволяють розкрити його сутність і призначення: (1) диференційованість процесуальної форми; (2) альтернативність; (3) міжгалузева комплексність нормативного регулювання; (4) вичерпність підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності; (5) виключно судова компетенція; (6) спеціальний предмет доказування; (7) добровільність і усвідомленість застосування; (8) аксіологічна поліаспектність; (9) правотрасформуючий характер.

Також дисертанткою було сформульовано поняття кримінального провадження

щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності, а саме – врегульована кримінальним процесуальним законом система процесуальних дій та рішень уповноважених суб'єктів, що реалізується в особливому порядку в межах стадії досудового розслідування та у судовому провадженні, спрямована на забезпечення реалізації міжгалузевого інституту звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставах та за умов, що передбачені Законом України про кримінальну відповідальність.

На підставі аналізу практики Європейського суду з прав людини, насамперед, у світлі статей 2, 3 та 6 Європейської конвенції з прав людини, вдалося виокремити низку обов'язкових стандартів, що мають бути враховані при здійсненні кримінального провадження щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності: а) забезпечення змагальності та інших процедурних гарантій у такому кримінальному провадженні; б) надання особі реальної можливості заперечувати проти такого звільнення, а також мати змогу оскаржувати відповідне рішення суду про звільнення від кримінальної відповідальності; в) обов'язковість постання особи саме перед судом, який здатний надати необхідні гарантії та забезпечити незалежність і неупередженість при прийнятті рішення; г) надання судом своєї мотивованої оцінки обставинам справи та підтвердженню наявності підстав і умов для звільнення; ґ) недопустимість застосування звільнення для деяких категорій кримінальних правопорушень, пов'язаних із порушенням основоположних прав людини (право на життя та право не бути підданим поганому поводженню у розумінні ст. 3 Європейської конвенції з прав людини).

Другий розділ роботи передусім був спрямований на з'ясування композиційного змісту механізму реалізації підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності, складниками якого визначено: 1) об'єкт – сукупність матеріальної та процесуальної умов та компонентів самої підстави, що підлягають встановленню під час досудового розслідування, відображенню в клопотанні та підтвердженню в суді; б) суб'єкт – коло осіб, уповноважених приймати відповідні

процесуальні рішення або сприяти їх прийняттю у визначений законом спосіб; в) зміст – процесуальну діяльність, спрямовану на встановлення та доведення об'єкта реалізації; г) процесуальні гарантії, як сукупність правових засобів, що включають, зокрема обов’язковість отримання згоди підозрюваного, обвинуваченого на закриття кримінального провадження у зв'язку зі звільненням від кримінальної відповідальності.

Дисертантка аргументовано доводить доцільність виокремлення спеціального предмету доказування у провадженнях щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності, що включає як сукупність «модифікованих» обставин загального предмету доказування, визначених, зокрема у п.п. 1-5 ч. 1 ст. 91 КПК, так і обов’язкові додаткові обставини, передусім встановлення факту надання підозрюваним або обвинуваченим згоди на відповідне звільнення від кримінальної відповідальності. Зважаючи на вищенаведене, композиційна побудова спеціального предмету доказування у разі вирішення питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності має включати обставини, які становлять: (1) матеріальну та процесуальну умови для звільнення від кримінальної відповідальності; (2) нормативну та фактичну складові підстави звільнення від кримінальної відповідальності.

Розглянуто систему обов’язкових вимог, дотримання яких має бути забезпечено під час отримання письмової згоди особи на звільнення її від кримінальної відповідальності як ключового етапу процесуального порядку звернення до суду з відповідним клопотанням. Дисертанткою також висновано, що з метою врахування необхідності посилання на конкретні матеріали кримінального провадження, які підтверджують наявність відповідної підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності доцільним є доповнення абзацу 11 ст. 287 КПК новим реченням такого змісту: «До клопотання також додаються оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими прокурор обґрунтовує наявність обставин, зазначених у пункті 7 цієї статті».

У третьому розділі роботи увага зосереджується, насамперед, на розкритті процедури звільнення особи від кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення у суді першої інстанції. Так, констатовано, що формулювання, викладене у ч. 1 та ч. 2 ст. 288 КПК щодо обов'язкової участі потерпілого у судовому засіданні з розгляду клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, а також обов'язку суду з'ясувати думку потерпілого щодо цього питання, є надмірно абстрактним і не враховує різної правової природи підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності, зокрема існування підстав, коли думка потерпілого не має впливу на рішення суду з наведеного аспекту. З огляду на це запропоновано деякі зміни до чинного кримінального процесуального законодавства. Поряд із цим також додатково аргументовано доцільність нормативного закріплення повноваження суду в підготовчому судовому засіданні заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про закриття кримінального провадження та звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності.

Беручи до уваги законодавчі дефекти, що випливають із системного тлумачення ст. 124 та ст. 126 КПК, дисертантка вказує на потребу de lege ferenda внесення змін до ст. 124 КПК шляхом її доповнення нормами, присвяченими правилам розподілу процесуальних витрат у разі, серед іншого, закриття кримінального провадження з нереабілітуючих підстав. За основу відповідних змін, вочевидь, можуть бути взяті напрацювання ВС, викладені у відповідних постановах.

З огляду на можливість існування процесуальних перешкод для розгляду по суті клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, які викликають потребу інакше реагувати на ситуацію, аніж шляхом простої відмови у задоволенні клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, сформульовано пропозицію розширити перелік тих процесуальних рішень, які можуть бути прийняті судом у підготовчому провадженні за результатами надходження клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, а саме: включення до цього переліку

ухвали суду про повернення прокурору клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності для виправлення недоліків, а також про направлення відповідного клопотання до належного суду для визначення підсудності у випадку встановлення непідсудності кримінального провадження.

Обґрунтовується також потреба законодавчих змін стосовно ч. 4 ст. 314 КПК шляхом її доповнення ухвалою про повернення клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, яка повинна буде підлягати оскарженню в апеляційному порядку. До такого висновку авторка доходить на підставі вивчення законодавчої основи, а також релевантної судової практики, згідно з якою ані судове рішення про відмову в задоволенні клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, ані гіпотетично можлива ухвала суду першої інстанції про повернення цього клопотання у разі, якщо воно не відповідає встановленим у КПК вимогам, окремому апеляційному оскарженню не підлягають.

Викладені в дисертації висновки та пропозиції, що мають як теоретичне, так і практичне значення, можуть бути використані: а) у науково-дослідницьких цілях – для подальшого опрацювання проблематики процесуального порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності; б) у нормотворчій діяльності – при удосконаленні чинного кримінального процесуального законодавства України; в) у правозастосовній діяльності – для надання практичної допомоги дізнавачам, слідчим, прокурорам, слідчим суддям і суддям у застосуванні закону; г) у навчально-методичному процесі – при підготовці підручників, навчальних посібників та методичних матеріалів з кримінального процесу, а також під час викладання навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Особливі порядки кримінального провадження», «Досудове розслідування кримінальних правопорушень», «Прокурор в особливих порядках кримінального провадження» та інших.

Ключові слова: закриття кримінального провадження, звільнення особи від кримінальної відповідальності, кримінальне провадження, досудове розслідування, судовий провадження, належна правова процедура, презумпція невинуватості,

процесуальні гарантії, право на справедливий суд, предмет доказування, міжнародні стандарти, практика ЄСПЛ, процесуальні рішення, процесуальні дії, процесуальні витрати.

SUMMARY

Sadontseva L.K. The procedural order for releasing a person from criminal responsibility. – Qualification scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Philosofy in the specialty 081”Law”. – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2026.

The choice of research topic is determined by its relevance to the study of criminal procedure and legal practice, since: firstly, contemporary Ukrainian scholarship on criminal procedure lacks a comprehensive study that focuses specifically on the procedural aspects of applying release from criminal responsibility, whilst covering all relevant stages of criminal proceedings and their phases; secondly, it must be acknowledged that certain legal provisions that regulate the procedure for applying grounds for release from criminal responsibility, as well as related institutions, such as the question of procedural costs, are imperfect; this, in turn, leads to a significant number of sometimes contradictory court decisions on the issue under consideration.

In view of the above, this research provides a comprehensive analysis of the procedural framework for releasing a person from criminal responsibility, which has made it possible to explore the essence and significance of this legal institution, to identify the specific features of applying to the court with a motion to release a person from criminal responsibility as a means of terminating a pre-trial investigation, to describe the general provisions of criminal proceedings during the exemption of a person from criminal liability, to identify the specific characteristics of the procedural order for exempting a person from criminal liability in connection with the application of various substantive legal grounds at

the pre-trial investigation stage, to examine the procedure for releasing a person from criminal responsibility for a committed criminal offence in the court of first instance, and to analyse matters relating to the appeal against a court decision issued following the consideration of a motion to release a person from criminal responsibility.

The first section of the thesis highlights thematic blocks related to the focus of academic research on the issue of release from criminal responsibility and analyses the academic literature on each of these, namely research into the following aspects: firstly, with regard to the forms of completion of pre-trial investigations; secondly, regarding the release of a person from criminal responsibility as a basis for the court to close criminal proceedings; thirdly, concerning the procedural order of applying for the release of a person from criminal responsibility and the court's decision on this issue; fourthly, regarding the specific aspects of releasing a person from criminal responsibility on particular criminal law grounds.

It has been established that the criterion for differentiating the form of criminal proceedings regarding the release of a person from criminal liability is the elimination of the dangerous nature of the unlawful act or a significant reduction thereof (objective aspect), or the positive behaviour of the person who committed it (subjective aspect), leading to the appropriateness of an alternative approach to resolving the criminal law conflict with the aim of replacing the punitive paradigm of justice and implementing the principle of procedural economy, which is in line with modern standards for the humanisation of criminal proceedings. That made it possible to highlight the distinctive features typical of criminal proceedings concerning the release of a person from criminal responsibility, which help to reveal their essence and purpose: (1) the distinct procedural form; (2) the alternative nature of the proceedings; (3) the interdisciplinary complexity of the regulatory framework; (4) the exhaustive nature of the grounds for releasing a person from criminal responsibility; (5) the exclusive jurisdiction of the courts; (6) the specific subject matter of proof; (7) the voluntary and conscious nature of its application; (8) the axiological multi-aspect nature; (9) the law-transforming nature.

The doctoral candidate also defined the concept of criminal proceedings on the release of a person from criminal responsibility, as follows – the system of procedural actions and decisions of competent authorities, regulated by criminal procedural law, which is carried out in a special manner during the pre-trial investigation stage and in court proceedings, aimed at ensuring the implementation of the interdiciplinary institution for releasing a person from criminal responsibility on the grounds and under the conditions provided for by the Law of Ukraine on Criminal Responsibility.

Based on an analysis of the case law of the European Court of Human Rights, particularly in the light of Articles 2, 3 and 6 of the European Convention on Human Rights, it has been possible to identify a set of mandatory standards that must be taken into account when conducting criminal proceedings concerning the release of a person from criminal responsibility: a) ensuring the adversarial nature of the proceedings and other procedural safeguards in such criminal proceedings; b) providing the person with a genuine opportunity to object to such release and to appeal against the corresponding court decision on release from criminal responsibility; c) mandatory appearance before a court capable of providing the necessary safeguards and ensuring independence and impartiality in its decision-making; d) a reasoned assessment by the court of the facts of the case and confirmation of the existence of grounds and conditions for release; e) the inadmissibility of applying release for certain categories of criminal offences involving the violation of fundamental human rights (the right to life and the right not to be subjected to ill-treatment within the meaning of Article 3 of the European Convention on Human Rights).

The second section of the work was primarily aimed at clarifying the structural content of the mechanism for implementing the grounds for releasing a person from criminal responsibility, the components of which are defined as: 1) the object – the set of substantive and procedural conditions and components of the ground itself, which must be established during the pre-trial investigation, reflected in the motion and confirmed in court; b) the subject – the group of persons authorised to take the relevant procedural decisions or to facilitate their adoption in the manner prescribed by law; c) content – procedural activities

aimed at establishing and proving the object of implementation; d) procedural guarantees, as a set of legal measures, including, in particular, the requirement to obtain the consent of the suspect or accused for the closure of criminal proceedings in connection with release from criminal responsibility.

The doctoral candidate provides a well-reasoned argument for the relevance of distinguishing a specific subject of proof in proceedings concerning the release of a person from criminal responsibility, which encompasses a set of 'modified' circumstances of the general subject of proof, as defined, in particular, in sub-paragraphs 1–5 of Part 1 of Article 91 of the Criminal Procedure Code, as well as mandatory additional circumstances, primarily the establishment of the fact that the suspect or accused has consented to the relevant release from criminal liability. In view of the above, the composition of the specific subject matter of proof when deciding on the issue of releasing a person from criminal responsibility shall include the following circumstances: (1) the substantive and procedural conditions for release from criminal responsibility; (2) the normative and factual components of the grounds for release from criminal responsibility.

Consideration is given to the system of mandatory requirements that must be met when obtaining a person's written consent to their release from criminal responsibility as a key stage in the procedural order for applying to the court with the relevant motion. The author also concludes that, in order to take into account the necessity of referring to specific materials of the criminal proceedings which confirm the existence of the relevant grounds for releasing a person from criminal responsibility, it is reasonable to amend paragraph 11 of Article 287 of the Code of Criminal Procedure with a new sentence of the following content: «The motion shall also be accompanied by originals or copies of documents and other materials by which the prosecutor proves the existence of the circumstances specified in paragraph 7 of this Article».

The third section of the study focuses, first and foremost, on examining the procedure for releasing a person from criminal responsibility in a court of first instance. Thus, it is noted that the formulation set out in Parts 1 and 2 of Article 288 of the Code of Criminal

Procedure regarding the mandatory participation of the victim in the court hearing on the motion for release from criminal responsibility, as well as the court's obligation to ascertain the victim's opinion on this matter, is excessively abstract and fails to reflect the different legal nature of the grounds for releasing a person from criminal responsibility, in particular the existence of grounds where the victim's opinion has no impact on the court's decision in this regard. In view of this, a series of amendments to the current criminal procedure legislation has been suggested. In addition, it has been further argued that it would be appropriate to enshrine in law the court's power, during a preparatory hearing, to question any witness or examine any materials significant for deciding whether to close criminal proceedings and release the suspect or accused from criminal responsibility.

Taking into account the legislative shortcomings arising from a systematic interpretation of Articles 124 and 126 of the Code of Criminal Procedure, the author highlights the need, de lege ferenda, to amend Article 124 of the Code of Criminal Procedure by supplementing it with provisions governing the allocation of procedural costs in cases where, inter alia, the closure of criminal proceedings on non-rehabilitative grounds. The relevant amendments could, apparently, be based on the Supreme Court's established practice, as set out in the relevant resolutions.

Given the possibility of procedural obstacles to the consideration of the merits of a motion for release from criminal responsibility, which necessitate a response to the situation other than a simple refusal to grant the motion for release from criminal responsibility, it has been proposed to expand the list of procedural decisions that may be adopted by a court in preparatory proceedings on the basis of a motion for release from criminal liability, namely: the inclusion in this list of a court ruling on returning the motion for release from criminal responsibility to the prosecutor for the correction of deficiencies, as well as on forwarding the relevant motion to the competent court to determine jurisdiction in the case of establishing that the criminal proceedings do not come under its jurisdiction.

The need for legislative amendments to Part 4 of Article 314 of the Criminal Procedure Code is also justified by its addition of a ruling on the return of a motion for release from

criminal responsibility, which would then be subject to appeal. The author reaches this conclusion on the basis of an assessment of the legislative framework, as well as relevant case law, according to which neither a court decision refusing to grant a motion for release from criminal responsibility nor a hypothetically possible court ruling of first instance returning such a motion if it does not meet the requirements set out in the Criminal Procedure Code is subject to a separate appeal.

The conclusions and recommendations set out in this thesis, which serve both theoretical and practical objectives, may be utilised: a) for research purposes – to further explore the issues related to the procedural framework for releasing a person from criminal responsibility; b) in legislative work – to improve Ukraine's current criminal procedure legislation; c) in law enforcement – to provide practical assistance to investigators, prosecutors, investigating judges and judges in the application of the law; d) in the educational and methodological process – in the preparation of textbooks, manuals and methodological materials on criminal procedure, as well as when teaching the disciplines «Criminal Procedure», «Special Procedures in Criminal Proceedings», «Pre-trial Investigation of Criminal Offences», «The Prosecutor in Special Procedures of Criminal Proceedings» and others.

Keywords: closure of criminal proceedings, releasing a person from criminal responsibility, criminal proceedings, pre-trial investigation, court proceedings, due process, presumption of innocence, procedural safeguards, right to a fair trial, subject matter of proof, international standards, ECtHR case law, procedural decisions, procedural actions, procedural powers, procedural costs.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких відображено основні результати дослідження:

1. Садонцева Л.К. Характерні ознаки кримінального провадження щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. 2024. Том 35 (74). № 6. С. 116-121. URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/6_2024/22.pdf

2. Садонцева Л.К. Окремі особливості досудового розслідування звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 5. С.262-268. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/10/41-2.pdf

3. Садонцева Л.К. Процесуальний механізм реалізації звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2025. Вип. 3. С.186-192. URL: https://sulj.oduvs.od.ua/archive/2025/3/32.pdf

Наукові праці, в яких засвідчено апробацію матеріалів дослідження:

1. Садонцева Л.К. Інститут звільнення особи від кримінальної відповідальності. Кримінальний процес: сучасний вимір та проспективні тенденції: матеріали IV Харківського кримінального процесуального полілогу (м. Харків, 24 бер. 2023 р.). Харків: Право, 2023. С.68-69. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/IV__polilog.pdf

2.Садонцева Л.К. Звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки: окремі думки. Кримінальний процес: сучасний вимір та проспективні тенденції: матеріали V Харківського кримінального процесуального полілогу (м. Харків, 15 лист. 2023 р.). Харків: Право, 2024. С.212-215. URL: https://pravo-izdat.com.ua/index.php?route=product/product/download&product_id=5301&download_i

d=1850&srsltid=AfmBOooXbD3BEOVABtarXptjq1Nh_INXPLOJtFTrhkNVtj6VJJArNRvZ

3.Садонцева Л.К. Щодо особливостей звільнення від кримінальної відповідальності в умовах воєнного стану: окремі міркування. Кримінальний процес: сучасний вимір та проспективні тенденції: матеріали VI Харківського кримінального процесуального полілогу (м. Харків, 17 квіт. 2024 р.). Харків: Право, 2024. С.79-82. URL: https://jurkniga.ua/contents/kriminalniy-protses-suchasniy-vimir-ta-prospektivni-tendentsii.pdf?srsltid=AfmBOorLS0lQc0ZUbgGWe0o1EuWdjbo4alhliDHTJMdkky7CQ0hdhHUa

4.Садонцева Л.К. Особливості предмета доказування при звільненні особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності. Кримінальний процес: сучасний вимір та проспективні тенденції: матеріали VII Харківського кримінального процесуального полілогу (м. Харків, 17 квіт. 2025 р.). Харків: Право, 2025. С.102-105.

5. Садонцева Л.К. Окремі проблеми оскарження ухвали суду, постановленої за результатами розгляду клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності. *Кримінальний процес: сучасний вимір та проспективні тенденції:* матеріали IX Харківського кримінального процесуального полілогу (м. Харків, 23 берез. 2026 р.). Харків: Право, 2026. С. 138-141. URL: https://library.nlu.edu.ua/images/files/KP_polilog_9.pdf

ПЛАН

ВСТУП……..……..4

Розділ 1. Сутність і значення інституту звільнення особи від кримінальної відповідальності……..……..….17

1.1. Стан дослідження процесуального порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності…….....17

1.2. Звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності як форма закінчення досудового розслідування……..……..32

1.3. Загальні положення кримінального провадження щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності…….57

Розділ 2. Процесуальний порядок забезпечення на стадії досудового розслідування реалізації звільнення особи від кримінальної відповідальності ……..76

2.1. Процесуальний механізм реалізації підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності..……..…76

2.2. Особливості процесуального порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям……..…….89

2.3. Особливості процесуального порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим……...….106

2.4. Особливості процесуального порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки……...…121

2.5. Особливості процесуального порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки……...134

2.6. Особливості процесуального порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності…..144

Розділ 3. Судовий розгляд питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності…….…….157

3.1. Процедура звільнення особи від кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення у суді першої інстанції……..157

3.2. Оскарження судового рішення, постановленого за результатами розгляду клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності……...….186

ВИСНОВКИ…….199

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……...…..210

ДОДАТКИ……...……..237

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВАКС – Вищий антикорупційний суд

ВП ВС – Велика палата Верховного Суду

ВС – Верховний Суд

ВССУ – Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ

ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань

ЄСПЛ або Суд – Європейський суд з прав людини

ЄКПЛ або Конвенція – Європейська конвенція з прав людини

КК – Кримінальний кодекс України

ККС – Касаційний кримінальний суд

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс України

НСРД – негласні слідчі (розшукові) дії

ОП ККС ВС– Об'єднана палата Касаційного кримінального суду Верховного суду

ПЗМХ – примусові заходи медичного характеру

ПЗВХ – примусові заходи виховного характеру

ПП ВСУ – Постанова Пленуму Верховного суду України

СРД – слідчі (розшукові) дії

ст. – стаття

п. – пункт

ЦК – Цивільний кодекс України

ч. – частина

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Сучасний етап розвитку правової системи України характеризується переосмисленням концептуальних основ кримінальної відповідальності. Пріоритетним вектором державної політики у сфері протидії злочинності є пошук балансу між каральною спрямованістю правосуддя та реалізацією диспозитивних механізмів вирішення кримінально-правових конфліктів. У цьому контексті інститут звільнення особи від кримінальної відповідальності перетворюється з виняткового заходу на ефективний інструмент правового регулювання, що забезпечує якомога швидше відновлення порушених прав та економію процесуальних ресурсів.

Розвиток цих тенденцій, які частково корелюють з європейським досвідом гуманізації правосуддя, зумовлює необхідність подальшої диференціації форми кримінального провадження, підтвердженням чого може слугувати як взагалі виокремлення розділу VI КПК, що унормовує особливі порядки кримінального провадження, так і його доповнення протягом останніх декількох років новими главами.

У цьому контексті інститут звільнення особи від кримінальної відповідальності можна розглядати як репрезентативний приклад поєднання вищезазначених тенденцій. З одного боку, він виступає як фундаментальна матеріально-правова альтернатива традиційному кримінальному покаранню, дозволяючи вирішити конфлікт на засадах диспозитивності та компромісу. З іншого боку, процесуальний порядок реалізації такого звільнення наділений значною специфікою, що визначає відокремленість спеціальних процедур та підкреслює відхід від уніфікованої форми кримінального провадження.

Багатогранність окресленої проблематики відкриває простір для ґрунтовного наукового пошуку, спрямованого на виявлення ключових закономірностей функціонування цього інституту.

По-перше, нормативно-правовий аспект актуальності теми дослідження може бути пояснений недосконалістю окремих правових положень, що

регламентують процедуру застосування підстав звільнення від кримінальної відповідальністю, що може свідчити про потребу побудови теоретико-правових моделей змін до чинного кримінального процесуального законодавства. По-друге, важливим є правозастосовний аспект, зумовлений суперечливою судовою практикою, зокрема на рівні ВС, що свідчить про відсутність єдиного підходу щодо порядку реалізації інституту звільнення особи від кримінальної відповідності. І по-третє, аксіологічний аспект, що полягає в необхідності розкриття ціннісного значення інституту звільнення від кримінальної відповідальності, зокрема, у світлі європейських стандартів захисту прав людини.

Наукове підґрунтя дослідження становить вагомий доробок вчених, які аналізували суміжні аспекти цієї проблематики. Так, серед наукових праць, що зосереджені на дослідженні форм закінчення досудового розслідування, слід згадати дисертації Н.Л. Боржецької та О.О. Торбаса. Крім цього, ще один тематичний блок, присвячений висвітленню питань звільнення особи від кримінальної відповідальності як підстави для закриття кримінального провадження судом, охоплює науковий доробок таких учених, як: Г.І. Глобенко, Г.Р. Крет, Р.І. Матюшенко, Х.М. Павич, Н.З. Рогатинська, Г.В. Рось, К.В. Токаренко, Д.В. Шилова та деяких інших. Безпосередньо особливості процесуального порядку звернення з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності та вирішення цього питання судом досліджувалися в працях таких науковців: О.А. Гритенко, А.О. Губська, В.М. Кобернюк, І.В. Леоненко, О.А. Марченко, В.О. Меркулова. Слід звернути увагу також на тих вчених, наукові публікації яких присвячені окремим проблемним аспектам, що можуть виникати у разі звільнення від кримінальної відповідальності за результатом кримінального провадження, наприклад, стосовно додержання стандартів презумпції невинуватості, вирішення питання про процесуальні витрати тощо, як-от: О.В. Бабаєва, В.В. Вапнярчук, О.М. Дроздов, І.В. Гловюк, О.В. Капліна, М.О. Карпенко, І.О. Крицька, Т.О. Лоскутов, С.Л. Шаренко та ін. Цілком доцільно також

згадати і наукові здобутки тих вчених, роботи яких зосереджені на дослідженні характеристики особливостей звільнення особи від кримінальної відповідальності за окремими кримінально-правовими підставами, а саме: Ю.В. Баулін, А.А. Вознюк, В.В. Довганич, О.О. Дудоров, А.О. Ісраєлян, Д.Ю. Купар, Ж.В. Мандриченко, О.В. Наден, С.К. Сергієвський, М.І. Харонюк, В.А. Шкелебей та інші.

Попри беззаперечну наукову цінність і ґрунтовність робіт зазначених учених, все ж доводиться констатувати, що значна частина як доктринальних, так і прикладних проблем процесуального порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності все ще залишається однозначно не вирішеними або ж дискусійними. Крім того, суттєва частка перелічених вище досліджень або була здійснена до прийняття КПК 2012 р., або розкриває передусім матеріально-правовий аспект звільнення особи від кримінальної відповідальності, або ж стосується якогось окремого етапу процесуального порядку звільнення. Зважаючи на наведені чинники, можемо резюмувати актуальність обраної теми і визначити напрями наукового пошуку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана згідно з планом наукових досліджень кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого і є складовою частиною цільової комплексної програми «Судова влада: проблеми організації та діяльності» (номер державної реєстрації 0111U000957). Тема роботи затверджена вченою радою Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого 17 листопада 2022 року (протокол № 3).

Мета і завдання дослідження. *Метою* роботи є отримання нових результатів у вигляді наукових висновків щодо процесуального порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності, виявлення проблем, пов'язаних із реалізацією підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності, розробка науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих

на вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства та практики його застосування у наведеному контексті.

Для досягнення зазначеної мети увагу було зосереджено на вирішенні таких *завдань*:

- виокремити та проаналізувати тематичні вектори наукового доробку, присвяченого дослідженню питань звільнення особи від кримінальної відповідальності;

- з'ясувати значення звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності як етапу вирішення питання про закриття кримінального провадження з цієї підстави, а також розкрити його процесуальний порядок;

- встановити вимоги, дотримання яких є необхідним під час отримання письмової згоди підозрюваного, обвинуваченого на звільнення особи від кримінальної відповідальності;

- визначити критерій диференціації форми кримінального провадження щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності та виявити характерні ознаки цього провадження, які дозволяють розкрити його сутність і призначення;

- сформулювати перелік європейських стандартів, що мають бути враховані при здійсненні кримінального провадження щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності;

- з’ясувати структуру процесуального механізму реалізації підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності;

- розкрити особливості предмету доказування у кримінальному провадженні щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності;

- виявити коло обставин, які мають бути встановленими у разі вирішення питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності за кожною загальною матеріально-правовою підставою, а також способи і засоби, що можуть бути використані для їх доведення;

- встановити склад учасників судового розгляду з вирішення питання

про звільнення особи від кримінальної відповідальності, коло питань, які мають бути вирішенні під час судового засідання, а також вид рішень, які можуть прийняті за його підсумками;

- науково обґрунтувати пропозиції щодо вдосконалення нормативного забезпечення процесуального порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності та правозастосовної практики у цьому ракурсі.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають і розвиваються під час процесуальної реалізації інституту звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Предметом дослідження є процесуальний порядок звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Методи дослідження обрані з урахуванням специфіки мети, завдань, об'єкта і предмета дослідження. Для досягнення мети дослідження та виконання зумовлених нею завдань використовувався комплекс загальнонаукових і спеціальних методів.

Зокрема, *діалектичний метод* наукового пізнання став методологічною основою дисертаційної роботи, оскільки дав можливість розглянути процесуальний порядок звільнення особи від кримінальної відповідальності з погляду цілісності цього правового явища та взаємопов'язаності його елементів (підрозділ 1.2, розділи 2 та 3). Використання *системно-структурного методу*, з одного боку, було покладено в основу визначення компонентів процесуального механізму реалізації підстав звільнення особи від кримінальної відповідальності (підрозділ 2.1), а з іншого – стало в нагоді при впорядкуванні масиву наукових праць, присвячених окремим питанням звільнення від кримінальної відповідальності (підрозділ 1.1). *Компаративний (порівняльно-правовий) метод* застосований, по-перше, під час аналізу вітчизняного правового регулювання кола злочинів, щодо яких звільнення особи від кримінальної відповідальності через сплив строків давності не допускається у світлі правових позицій ЄСПЛ щодо забезпечення ефективного розслідування з відповідно до положень ст. ст. 2 та 3 ЄКПЛ (підрозділ 2.6), а, по-друге, у світлі аналізу

кримінального законодавства низки європейських держав у контексті відмови зарубіжних законодавців від такої підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності, як передача на поруки трудового колективу (підрозділ 2.4). *Формально-юридичний метод* використовувався для з'ясування змісту норм законодавства, що регламентують процесуальний порядок звільнення особи від кримінальної відповідальності на різних стадіях кримінального провадження. Застосування *формально-логічного методу* сприяло формулюванню належного понятійно-категоріального апарату дослідження. *Герменевтичний метод* сприяв більш поглибленому розумінню текстів судових рішень як вітчизняних судів різних рівнів, так і ЄСПЛ (підрозділ 1.3, розділи 2 та 3). *Методи правового моделювання та абстрагування* були використані під час конструювання оптимальних моделей змін до КПК. Соціологічний метод було застосовано при проведенні анкетування практичних працівників і науковців з проблематики процесуального порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності. За допомогою *методів індукції та дедукції* видалось можливим звести одиничні факти в єдине ціле і сформулювати науково обґрунтовані загальні висновки, а також логічно обґрунтувати пропозиції, спрямовані на вдосконалення недоліків чинного законодавства України та існуючої правозастосовної практики.

Застосування зазначених методів дало можливість комплексно здійснити повне, об'єктивне і всебічне наукове дослідження процесуального порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Нормативно-правову та інформаційну базу дисертації склали: Конституція України, міжнародні нормативно-правові акти й документи рекомендаційного характеру, КПК та інші закони України, рішення ЄСПЛ, підзаконні нормативно-правові акти, інтерпретаційні акти вищих судових інстанцій України, законодавство зарубіжних держав.

Теоретичну основу роботи становлять наукові праці правників, насамперед, з кримінального права та процесу, а також інших галузей юридичної науки.

Емпіричним підґрунтям дослідження стали рішення ЄСПЛ, ВС, ВАКС тощо та результати проведеного узагальнення практики, в межах якого

опрацьовано понад 500 судових рішень, внесених до Єдиного державного реєстру судових рішень. Відповідно до цілей дослідження було проведено он-лайн анкетування, в рамках якого опитано 39 осіб, які репрезентують органи прокуратури, адвокатури, наукові установи та ін.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є системною кваліфікаційною науковою працею, в якій отримано нові результати у вигляді комплексу наукових висновків щодо процесуального порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності. До найважливіших положень, що містять наукову новизну, слід віднести такі.

Уперше:

– визначено, що критерієм диференціації кримінальної процесуальної форми у провадженнях щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності є зниження суспільної небезпечності протиправного діяння (об’єктивний аспект) або зниження суспільної небезпечності особи, яка його вчинила (суб’єктивний аспект). Це зумовлює доцільність альтернативного вирішення кримінально-правового конфлікту з метою заміни каральної парадигми правосуддя та реалізації принципу процесуальної економії, що відповідає сучасним стандартам гуманізації кримінального процесу;

– врегульовану кримінальним процесуальним законом систему процесуальних дій та рішень уповноважених суб’єктів, що реалізується в особливому порядку в межах стадії досудового розслідування та у судовому провадженні, спрямованою на забезпечення реалізації міжгалузевого інституту звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставах та за умов, що передбачені Законом України про кримінальну відповідальність, запропоновано розглядати як дефініцію поняття кримінального провадження щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності;

– розкрито структуру механізму реалізації підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності, складниками якого визначено: а) об'єкт – сукупність матеріально-правових передумов, умов та компонентів самої підстави, що підлягають встановленню під час досудового розслідування,

відображенню в клопотанні та підтвердженню в суді; б) суб'єкт – коло осіб, уповноважених приймати відповідні процесуальні рішення або сприяти їх прийняттю у визначений законом спосіб; в) зміст – процесуальну діяльність, спрямовану на встановлення та доведення об'єкта реалізації; г) процесуальні гарантії, як сукупність правових засобів, що включають, зокрема обов'язковість отримання згоди підозрюваного, обвинуваченого на закриття кримінального провадження у зв'язку зі звільненням від кримінальної відповідальності;

– резюмовано доцільність виокремлення спеціального предмета доказування у провадженнях щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності, що включає як сукупність «модифікованих» обставин загального предмета доказування, визначених, зокрема у п.п. 1-5 ч. 1 ст. 91 КПК, так і обов'язкові додаткові обставини, передусім встановлення факту надання підозрюваним або обвинуваченим згоди на відповідне звільнення від кримінальної відповідальності;

– висловлено пропозицію уточнити абзац перший у ч. 2 ст. 286 КПК шляхом його викладення в такій редакції: «2. Встановивши на стадії досудового розслідування умови та підставу для звільнення від кримінальної відповідальності та отримавши згоду підозрюваного на таке звільнення, прокурор, а також за погодженням з прокурором – слідчий або дізнавач, складає клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності та без проведення досудового розслідування у повному обсязі надсилає його до суду.»;

– з метою врахування необхідності посилання на конкретні матеріали кримінального провадження, які підтверджують наявність відповідної підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності, запропоновано доповнити абз. 11 ч. 1 ст. 287 КПК новим реченням такого змісту: «До клопотання також додаються оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими прокурор обґрунтовує наявність обставин, зазначених у пункті 7 цієї статті»;

– з погляду підходів, викладених у практиці ЄСПЛ, відповідно до яких незастосування строків давності до діянь, які посягають на фундаментальні права, гарантовані статтями 2 та 3 ЄКПЛ, є передумовою виконання державою позитивного процесуального зобов'язання шляхом проведення ефективного розслідування, аргументовано доцільність розширення переліку злочинів, передбачених ч. 5 ст. 49 КК, на які не поширюються строки давності.

Удосконалено:

– наукове бачення змісту поняття «процесуальний порядок звернення з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності», яке може охоплювати відповідну послідовність процесуальних дій (які можуть бути об'єднані в певні відносно відокремлені етапи), особливості реалізації ключовими учасниками кримінального провадження для цієї форми закінчення досудового розслідування своїх прав та/або повноважень, вимоги до змісту та форми процесуальних документів, що супроводжують процес звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності;

– систему іманентних ознак, які властиві кримінальному провадженню щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності: (1) диференційованість процесуальної форми; (2) альтернативність; (3) міжгалузева комплексність нормативного регулювання; (4) вичерпність підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності; (5) виключно судова компетенція; (6) спеціальний предмет доказування; (7) добровільність і усвідомленість застосування; (8) аксіологічна поліаспектність; (9) правотрасформуючий характер;

– обґрунтування того, що примирення як обов'язкова умова звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 46 КК є релевантним виключно для потерпілих – фізичних осіб. Це зумовлено персоналізованим і вольовим характером примирення, яке включає в себе не лише формальне вираження (об'єктивацію), а й певний морально-етичний вибір, що відбувається у свідомості особи (умовно «пробачити» чи «не пробачити»);

– аргументацію на підтримку можливості застосування звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст.47 КК) стосовно так званих «двооб'єктних» кримінальних правопорушень;

– композиційну побудову спеціального предмета доказування у разі вирішення питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, що має включати обставини, які становлять: (1) матеріальну та процесуальну передумови для звільнення від кримінальної відповідальності; (2) процесуальну умову звільнення від кримінальної відповідальності; (3) фактичну підставу звільнення від кримінальної відповідальності.

Набули подальшого розвитку:

– ідеї стосовно значення звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, а саме що воно: а) є формою закінчення досудового розслідування, що знаменує трансформацію стадій кримінального провадження; б) охоплює частину процесуальної діяльності, до якої залучено значну кількість учасників кримінального провадження і яка, водночас, породжує правові наслідки для окремих із них; в) відіграє роль юридичного факту, що сприяє динаміці кримінальних процесуальних відносин, по суті зумовлює їх рух у бік вирішення кримінально-правового конфлікту;

– наукові уявлення про сутність підстав звільнення особи від кримінальної відповідальності через їх поділ на юридичні (нормативно закріплені у законі про кримінальну відповідальність випадки потенційного застосування цього інституту) та фактичні (конкретна посткримінальна поведінка особи, що виступає юридичним фактом);

– погляди щодо системи обов'язкових вимог, дотримання яких має бути забезпечено під час отримання письмової згоди особи на звільнення її від кримінальної відповідальності як ключового етапу процесуального порядку звернення до суду з відповідним клопотанням;

– обґрунтування допустимості звільнення особи від кримінальної

відповідальності за ст. 46 КК у ситуаціях, коли від одного кримінального правопорушення постраждали декілька осіб, за умови досягнення примирення з усіма потерпілими. Водночас доведено, що за наявності ідеальної сукупності кримінальних правопорушень, якщо згоду на примирення дали не всі потерпілі, можливим є застосування процедури виділення матеріалів досудового розслідування. Це дозволить закрити кримінальне провадження щодо тих епізодів, за якими досягнуто примирення, із продовженням розслідування в загальному порядку щодо інших діянь;

– наукові погляди на алгоритм аналізу обставин, що підлягають послідовному з'ясуванню та доведенню у разі вирішення питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності за ст. 48 КК. Центральним елементом цього алгоритму є формування обґрунтованого «аргументованого прогнозу» прокурором (у клопотанні) та судом (в ухвалі), який має підтверджувати одну з двох юридичних підстав: суб'єктивну (особа внаслідок зміни обстановки перестала бути суспільно небезпечною) та об'єктивну (вчинене діяння втратило суспільну небезпечність у конкретних умовах, що склалися, навіть за відсутності його законодавчої декриміналізації);

– аргументи на підтвердження доцільності нормативного закріплення повноваження суду в підготовчому судовому засіданні заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про закриття кримінального провадження та звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності;

– доводи щодо наявності законодавчих дефектів у ст. 124 КПК, зокрема прогалини у питанні про правила розподілу процесуальних витрат у разі постановлення судом ухвали про закриття кримінального провадження і звільнення особи від кримінальної відповідальності, а також можливості доповнення цієї статті відповідними нормами, за основу яких можуть бути взяті правові позиції ВС;

– пропозиції щодо розширення кола процесуальних рішень, постановлених судом у контексті розгляду питання про закриття

кримінального провадження і звільнення особи від кримінальної відповідальності, які можуть бути оскаржені в апеляційному порядку.

Практичне значення одержаних результатів. Викладені в дисертації висновки та пропозиції, що мають як теоретичне, так і практичне значення, можуть бути використані у: а) науково-дослідницьких цілях – для подальшого опрацювання проблематики процесуального порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності; б) нормотворчій діяльності – при удосконаленні чинного кримінального процесуального законодавства України; в) правозастосовній діяльності – для надання практичної допомоги дізнавачам, слідчим, прокурорам, слідчим суддям і суддям у застосуванні закону; г) навчально-методичному процесі – при підготовці підручників, навчальних посібників та методичних матеріалів з кримінального процесу, а також під час викладання навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Особливі порядки кримінального провадження», «Досудове розслідування кримінальних правопорушень», «Прокурор в особливих порядках кримінального провадження» та інших.

Апробація результатів дослідження. Дисертація виконана на кафедрі кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, обговорена на засіданні кафедри та рекомендована до захисту. Основні положення дослідження доповідалися і були предметом обговорення на всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Кримінальний процес: сучасний вимір та проспективні тенденції: IV Харківський кримінальний процесуальний полілог» (24 бер. 2023 р., м. Харків); «Кримінальний процес: сучасний вимір та проспективні тенденції: V Харківський кримінальний процесуальний полілог, присвячений пам'яті доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента Національної академії правових наук України, заслуженого діяча науки і техніки України, лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки Ольги Георгіївни Шило » (15 лист. 2023 р., м. Харків); «Кримінальний процес: сучасний вимір та проспективні тенденції: VI Харківський кримінальний процесуальний полілог» (17 квіт.

2024 р., м. Харків); «Кримінальний процес: сучасний вимір та проспективні тенденції: VII Харківський кримінальний процесуальний полілог. Ексклюзивна освітня платформа для аспірантів і докторантів» (17 квіт. 2025 р., м. Харків); «Кримінальний процес: сучасний вимір та проспективні тенденції: матеріали IX Харківського кримінального процесуального полілогу» (м. Харків, 23 берез. 2026 р.).

Структура та обсяг дисертації визначається метою, завданнями, об’єктом та предметом дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять 11 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 248 сторінок, з них основний текст – 208 сторінок, список використаних джерел (219 найменувань) – 27 сторінки, додатки – 13 сторінок.

РОЗДІЛ 1
СУТНІСТЬ І ЗНАЧЕННЯ ІНСТИТУТУ ЗВІЛЬНЕННЯ ОСОБИ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

1.1. Стан дослідження процесуального порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Вихідною основою, необхідною теоретичною базою для вивчення та розкриття проблемних питань, пов'язаних із застосовуванням процесуального порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності, без сумніву, є наявні наукові напрацювання з цього питання. Наведене свідчить про те, що всебічне дослідження окресленої проблематики уявляється неможливим без дослідження стану наукової розробки у світлі питання про сутність і значення інституту звільнення особи від кримінальної відповідальності. У цьому контексті слід особливо акцентувати увагу на міжгалузевому характері цього інституту, що проявляється в одночасній регламентації окремих аспектів як в нормах кримінального процесуального, так і в нормах кримінального права. Очевидно, що ця особливість справляє серйозний вплив на підходи до використання доктринальних джерел, а також їх систематизацію.

З метою забезпечення структурованого викладення матеріалу в рамках цього підрозділу видається доцільним визначитися із тим критерієм, відповідно до якого теоретичні напрацювання з розглядуваної тематики можуть бути узагальнені та презентовані. Зокрема, такими критеріями може бути: хронологія наукових розробок, у рамках якої можливим є врахування новелізації вітчизняного законодавства з цього аспекту; вид наукової публікації, в якій викладено відповідні теоретико-прикладні напрацювання (наприклад, дисертаційне або монографічне дослідження, наукові статті тощо); блоки питань, які були розглянуті в межах теми стосовно інституту звільнення особи від кримінальної відповідальності; галузі науки (зважаючи на міжгалузевий характер відповідного інституту такими можуть бути наукові дослідження з кримінального права, розробки з кримінального процесуального права, а також інтердисциплінарні напрацювання).

Визначаючись з тим підходом, якого ми будемо дотримуватися в рамках цього підрозділу, спробуємо вибудувати його архітектоніку з урахуванням як виокремлення векторів з тематики звільнення особи від кримінальної відповідальності, так і послідовності їх появи в межах таких напрямів. При цьому одразу наголосимо на двох моментах: по-перше, з огляду на міжгалузевість розглядуваного питання, ця специфіка буде відображена у поділі на тематичні блоки; по-друге, у рамках цього підрозділу ми зосередимося саме на основних наукових працях, оскільки інші публікації, релевантні для теми нашого дослідження, будуть використані при аналізі в інших частинах роботи.

І. Наукові праці, присвячені дослідженню форм закінчення досудового розслідування.

Розпочати свій аналіз пропонуємо саме з окресленого напряму, дотримуючись логіки «від загального до окремого», оскільки звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, виходячи з положень ст. 283 КПК, належить до форм закінчення досудового розслідування, поряд із закриттям кримінального провадження та зверненням до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

Одним із перших дисертаційних досліджень за часів дії чинного КПК 2012 р., що комплексно зосереджено на характеристиці різних форм закінчення досудового розслідування, є робота О. О. Торбаса «Форми закінчення досудового розслідування за Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 р.», на основі якої було підготовлено та опубліковано монографію. У вказаній роботі зосереджено увагу на питанні про сутність, поняття та види форм закінчення досудового розслідування. Крім того, розкрито поняття, підстави та процесуальний порядок закриття кримінального провадження, виокремлено особливості закінчення досудового розслідування зверненням до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. Утім у контексті нашого дослідження найбільшого значення набуває підрозділ, в якому проаналізовано умови,

підстави та процесуальний порядок складання клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Зокрема, важливим є зроблений висновок щодо необхідності застосування порядку, передбаченого ст. 221 КПК, для ознайомлення з матеріалами досудового розслідування підозрюваного у разі звернення з клопотанням про звільнення його від кримінальної відповідальності. Констатовано також декларативний характер положення стосовно зобов'язання прокурора або судді з'ясувати думку потерпілого при звільненні особи від кримінальної відповідальності. З огляду на що О. О. Торбас резюмує необхідність належного гарантування вказаного права потерпілого щодо висловлення свого ставлення [159, с. 96-97].

Крім того, у 2016 р. Н. Л. Боржецькою було захищено дисертацію з теми «Форми закінчення досудового розслідування: правові, теоретичні та прикладні проблеми». Наукову цікавість, серед іншого, можуть становити положення щодо можливості розкриття змісту поняття форми закінчення досудового розслідування через його складові елементи, а саме: умови, підстави та процедури закінчення; суб'єктів, які здійснюють діяльність на завершальному етапі досудового розслідування або беруть в ньому участь; процесуальні документи, які мають бути складені на цьому етапі, вимоги щодо їх змісту та форми [17, с. 6]. Указаний підхід може бути застосований у наступному підрозділі нашої роботи для розкриття особливостей звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності як форми закінчення досудового розслідування. Так само актуальним можна вважати запропонований авторкою поділ форм закінчення досудового розслідування за правовим характером (суттю) завершального на стадії досудового розслідування документа (акта) на нереабілітуючі, реабілітуючі (виправдувальні) та нейтральні (процесуальні). При цьому розглядувану нами форму закінчення Н. Л. Боржецька відносить до нереабілітуючих. Дисертантка доводить, що підозрюваному, обвинуваченому мають обов'язково роз'яснюватися також правові наслідки звільнення особи від кримінальної відповідальності, передусім, позбавлення особи можливості звертатися за відшкодування шкоди, завданої незаконними

діями органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури, суду. На доповнення до цього, Н.Л. Боржецька також вказує на необхідність попереднього ознайомлення особи з матеріалами досудового розслідування у разі ініціювання процедури звільнення особи від кримінальної відповідальності, однак на відміну від вказаного вище підходу О.О. Торбаса, пропонує використовувати для цього процедуру, передбачену ст. 290 КПК [17, с. 9-10].

ІІ. Наукові праці, присвячені аналізу звільнення особи від кримінальної відповідальності як підстави для закриття кримінального провадження судом.

Переходячи до наступного тематичного блоку, відмітимо, що згідно з п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК суб'єктом, уповноваженим на закриття кримінального провадження з підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності є виключно суд. Саме тому, слід звернути увагу на наукові доробки, присвячені або закриттю кримінального провадження загалом (включно і питаннями, що стосуються окремих аспектів прийняття рішення про закриття кримінального провадження), або безпосередньо за наслідками судового провадження. Доцільно зауважити також, що частина робіт була підготовлена ще за часів дії КПК 1960 р., а тому має оцінюватися з урахуванням змін до кримінального процесуального законодавства.

Так, наприклад, у 2004 р. Р. І. Матюшенко була захищена дисертація «Виконання процесуального рішення про закриття кримінальної справи», в рамках якої було встановлено правову природу рішення про закриття кримінальної справи, розкрито поняття виконання рішення про закриття кримінальної справи, визначено умови виконання рішення про закриття кримінальної справи, конкретизовано основні елементи, які входять до процедури виконання рішення про закінчення провадження у кримінальній справі тощо. Безпосередньо щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності авторкою було запропоновано доповнити окремі статті чинного на той момент КПК 1960 (зокрема, ст. 7, 7-2 – 10, 11-1) посиланням на вимоги до постанови про направлення справи до суду для вирішення питання про

звільнення особи від кримінальної відповідальності. Резюмовано також, що реалізація кримінально-правового інституту про звільнення особи від кримінальної відповідальності відбувається шляхом закриття справи [62].

Проблематиці закриття кримінальної справи, але саме з нереабілітуючих підстав, присвячено дисертаційне дослідження Г.І. Глобенка «Закриття кримінальних справ з нереабілітуючих підстав» (2007 р.), який, серед іншого, наголошує на дискусійності питання про можливість закриття кримінальних справ з нереабілітуючих підстав, обумовленої тим, що обов'язковою передумовою такого закриття є встановлення винності особи у вчиненні злочину, який їй інкримінується. Таким чином, попри фактичний наслідок у вигляді звільнення особи від кримінальної відповідальності та покарання, таке рішення, з одного боку, означає констатацію того, що особа вчинила злочин, а з іншого унеможливлює реабілітацію особи та відшкодування матеріальних або моральних збитків, що були їй заподіяні під час розслідування по кримінальній справі. У дисертації вказується, що рішенням про закриття кримінальної справи з нереабілітуючої підстави по суті констатується винність особи, що таким чином порушує конституційний принцип презумпції невинуватості. Автор підкреслює недоцільність закриття кримінальної справи під час попереднього розгляду справи судом, якщо суддя не встановить обставин, які б унеможливлювали призначення її до судового розгляду – інакше така кримінальна справа обов'язково повинна розглядатися у судовому засіданні [25].

Ще одна дисертаційна робота, захищена під час функціонування КПК 1960 р., також була присвячена окремим аспектам закриття провадження за нереабілітуючих підстав. Зокрема, у своїй дисертації Н. З. Рогатинська «Предмет доказування у справах, що закриваються провадженням за нереабілітуючими підставами» (2008 р.), зосереджує увагу на колі тих обставин, що мають бути доведенні у встановленій категорії справ. Так, авторка робить низку цікавих висновків, як-от: стосовно доцільності обмеження переліку злочинів, при вчиненні яких можливе закриття кримінальної справи за примиренням обвинуваченого з потерпілим, лише тими діяннями, які не зачіпають публічних

інтересів; щодо необхідності закріплення у законі положення про відшкодування матеріальних збитків та компенсацію моральної шкоди як умову закриття справи за окремими підставами; пропозиції щодо вдосконалення порядку закриття кримінальних справ в стадії попереднього розгляду справи суддею та судового розгляду [147].

У рамках цього тематичного блоку наведемо також дисертаційну роботу Г.В. Рось «Закриття кримінальної справи у кримінальному процесі України» 2009 р., в якій її авторка, зокрема, класифікує підстави до закриття кримінальної справи, виділяючи поряд із традиційними класифікаційними групами (реабілітуючі та нереабілітуючі підстави) також нереабілітуючі зі звільненням особи від кримінальної відповідальності. Дослідниця пропонує, окрім іншого, уточнені дефініції таких понять, як «закриття провадження в кримінальній справі», «кримінальне переслідування», «приватне кримінальне переслідування», що дотичні висвітлюваний проблематиці, а також формулює низку пропозицій щодо вдосконалення процесуального порядку закриття провадження в кримінальній справі за нереабілітуючими підставами зі звільненням особи від кримінальної відповідальності, утім, оскільки вони стосуються нормативних положень вже не чинного кримінального процесуального законодавства, їх актуальність наразі зменшується [148].

Завершуючи аналіз дисертаційних досліджень з тематики закриття кримінального провадження, підготовлених та захищених до оновлення законодавства у 2012 р., наведемо також роботу Г. Р. Крет «Теоретичні, правові та прикладні аспекти закриття кримінальних справ у суді» (2010 р.). Серед тих положень, що можуть викликати особливу наукову цікавість у світлі проблематики, що розкривається, можемо зазначити, наприклад, пропозицію щодо порядку вирішення кримінальної справи у випадку конкуренції підстав для закриття кримінальної справи, а також обґрунтування авторкою тези про те, що у разі відмови підсудного від закриття кримінальної справи за однією з нереабілітуючих підстав, суд доводить розгляд справи до кінця з постановленням обвинувального вироку зі звільненням від покарання. У рамках з'ясування

історичних аспектів розвитку інституту закриття кримінальної справи в кримінально-процесуальному законодавстві дослідниця також відмічає комплексний характер правового інституту закриття, пояснюючи це тим, що законодавець на всіх етапах його розвитку пов'язував передумови й порядок закриття справи з різними підставами, насамперед – звільненням від кримінальної відповідальності. Не втрачає актуальності наразі теза науковиці про те, що «за юридичною природою спеціальні підстави, передбачені в нормах Особливої частини КК України є самостійними видами позитивної посткримінальної поведінки, виконання якої має наслідком звільнення особи від кримінальної відповідальності». Важливим є також проведене розмежування примирення у справах публічного (публічно-приватного) і приватного обвинувачення, що впливає на перелік умов для звільнення особи від кримінальної відповідальності за відповідних обставин [53].

Відмітимо також дисертаційне дослідження Д.В. Шилової «Захист прав та законних інтересів учасників кримінального провадження при його закритті на стадії досудового розслідування» (2014 р.), яка хоча і дещо виходить за межі виокремленого тематичного напряму, оскільки стосується безпосередньо стадії досудового розслідування, але водночас містить низку висновків, важливих взагалі для проблематики закриття кримінального провадження (тим більше, що це одна із перших дисертацій, присвячених проблематиці закриття кримінального провадження вже після прийняття нового КПК у 2012 р.). Йдеться, наприклад, про позицію авторки щодо функціональної ролі інституту закриття кримінального провадження як гарантії захисту особи від необґрунтованого обвинувачення, яка особливо актуалізується в контексті скасуванням стадії порушення кримінальної справи, набуваючи значення так званого «процесуального фільтра». Д. В. Шиловою також приділено увагу питанням розмежування та співвідношення таких нормативних конструкцій, як «закриття кримінального провадження», «закриття кримінального переслідування», «припинення кримінального провадження» і «звільнення від кримінальної відповідальності». Спираючись на аналіз практики ЄСПЛ та досвід

держав англо-американської й романо-германської правових систем, авторка обстоює позицію, що закриття кримінального провадження не повинно бути прерогативою виключно суду. У зв’язку з цим пропонується надати повноваження щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності за примиренням сторін прокурору; змінити назву підстави, передбаченої ст. 46 КК з «примирення винного з потерпілим» на «примирення підозрюваного з потерпілим»; віднести примирення сторін до підстав закриття кримінального провадження під час досудового розслідування [215].

Ще однією дисертацію, у якій її авторка так само фокусує увагу загалом на проблемах алгоритмізації закриття кримінального провадження, яка також була підготовлена вже за часів дії оновленого кримінального процесуального законодавства, є робота К. В. Токаренко «Процесуальний порядок закриття кримінального провадження» (2016 р.). У вказаному дисертаційному дослідженні досить структуровано простежується розмежування підстав закриття кримінального провадження на ті, які реабілітують та не реабілітують особу, а також диференціації процесуального порядку закриття залежно від суб'єкта прийняття відповідного рішення. Авторка також продовжує висвітлення піднятої раніше проблематики дотримання принципів презумпції невинуватості при закритті кримінального провадження за нереабілітуючими підставами, про яку йшлося вище, зокрема відзначаючи той факт, що суд при прийнятті рішення щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності, в стадії підготовчого провадження виходить за межі наданих йому повноважень і фактично вирішує питання доведеності вини особи, що, на думку дослідниці, не відповідає завданням цієї стадії та характеру діяльності в ній. У розрізі тематики нашого дослідження значення може мати і висновок К. В. Токаренко щодо погляду на закриття кримінального провадження за підставами, що не реабілітують особу, як «встановлення під час кримінального провадження обставин, які в КПК України визначені обставинами, що в імперативному порядку припиняють кримінальне переслідування, незважаючи на встановлене кримінальне правопорушення (його відсутність), у зв’язку з чим кримінально-правовий

конфлікт вирішується примусово на користь сторони захисту». Розвиває дослідниця і систему обставин, що засвідчують наявність чи відсутність підстав закриття кримінального провадження зі звільненням особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, що буде враховано надалі у наступних розділах нашої дисертації [158].

Насамкінець, завершуючи аналіз другого виокремленого нами тематичного блоку, звернемося до дисертації Х. М. Павич «Закриття кримінального провадження судом першої інстанції» (2017 р.). Серед іншого, дослідниця пропонує визначати підстави закриття кримінального провадження судом як «факти, що встановлюються під час кримінального провадження, які виключають можливість подальшого здійснення цього кримінального провадження або ж вказують на недоцільність його проведення, що зобов'язує суд прийняти рішення про закриття провадження». Надалі, класифікуючи вказані підстави на матеріальні та процесуальні, Х. М. Павич залишає поза увагою передбачену у п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК підставу (звільнення особи від кримінальної відповідальності), що перебуває у фокусі нашого дослідження, переважно зосередившись на розкритті підстав, закріплених у ч.1 ст. 284 КПК. Це впливає на подальшу композиційну побудову роботи дослідниці, оскільки надалі вона з'ясовує особливості закриття за кожною із таких підстав на різних стадіях кримінального провадження [73].

III. Наукові праці, присвячені процесуальному порядку звернення з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності та вирішення цього питання судом.

Ключовою роботою, яка стосувалася безпосередньо процесуальних аспектів звільнення особи від кримінальної відповідальності, та була захищена на теренах сучасної України до прийняття КПК у 2012 р., є дисертація О.А. Губської «Процесуальні питання звільнення особи від кримінальної відповідальності за нереабілітуючими обставинами» (2002 р.). Відзначимо, що аргументи авторки про те, що порядок закриття кримінальних справ за нереабілітуючими обставинами на досудовому слідстві суперечить принципу

розподілу процесуальних функцій у кримінальному процесі, оскільки наділяє слідчого не властивими йому функціями правосуддя та обвинувачення, цілком релевантні в контексті сучасного нормативного регулювання цього питання. Тим більше, О.А. Губська з огляду на вказане пропонує наділити слідчого виключно повноваженнями на складання постанови про направлення справи до суду для вирішення питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, частково відповідає чинним підходам з тим уточненням, що наразі це входить у компетенцію прокурора (проте варто взяти до уваги суттєві зміни функціональної ролі цих суб'єктів у КПК 2012 р.). Авторка також однією із перших розглядає прикладні аспекти застосування такої підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності, як примирення обвинуваченого з потерпілим. У світлі цього, з одного боку, можна відзначити її пропозицію щодо можливого вивчення слідчим на етапі звернення до суду з постановою про направлення кримінальної справи до суду для вирішення питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності за примиренням обвинуваченого з потерпілим альтернативного варіанту у вигляді складання мирової угоди. Вочевидь наразі вказана пропозиція видається не зовсім актуальною, оскільки у чинному КПК проведене чітке розмежування між відповідними альтернативними способами вирішення кримінально-правового конфлікту, кожен із яких має як переваги, так і недоліки. Водночас, з іншого боку, цілком слушним видається зауваження авторки щодо формулювання такої підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності, як «примирення обвинуваченого з потерпілим» - так, дослідниця пропонує змістити акцент уваги з примирення обвинуваченого з потерпілим, на факт примирення сторін, незалежно від того, хто став ініціатором такого примирення. Контекстно зауважимо, що хоча використана у ст. 46 КК словоконструкція «примирення винного з потерпілим» є дещо відмінною (при цьому так само викликає багато питань з погляду дотримання презумпції невинуватості), тим не менш в ній так само простежується акцент на ініціативності з боку саме обвинуваченої, підсудної особи [32].

Уже після прийняття КПК у 2012 р. однією із перших робіт, в якій було комплексно розглянуто процесуальні аспекти звільнення особи від кримінальної відповідальності як однієї із підстав для закриття кримінального провадження, є дисертація В.М. Кобернюка «Закриття кримінального провадження зі звільненням особи від кримінальної відповідальності» (2014 р.). До найбільш загальних висновків, що мають значення для розвитку наукової тематики, що перебуває у фокусі нашої роботи, на наш погляд може бути віднесено те, що дисертант визначає правову природа закриття кримінального провадження зі звільненням особи від кримінальної відповідальності як «процесуальну форму реалізації міжгалузевого інституту звільнення особи від кримінальної відповідальності», соціальне призначення якої вказує на те, що вона є дієвою альтернативою кримінальному покаранню з метою гуманізації сфери кримінального правосуддя. Також у роботі окреслюється процесуальний порядок закриття кримінального провадження, в рамках якого автором виокремлено 12 етапів його реалізації, що буде проаналізовано нами у наступних підрозділах. Доволі розгалуженою є запропонована В.М. Кобернюком класифікація підстав звільнення особи від кримінальної відповідальності за різними критеріями, наприклад за сферою застосування (на загальні та спеціальні), за обов'язковістю прийняття рішення про закриття кримінального провадження для суб'єктів правозастосування (на імперативні та дискреційні), за необхідністю певної позитивної поведінки суб'єкта, який підлягає кримінальній відповідальності (на об'єктивні та суб'єктивні), за можливістю притягнення до кримінальної відповідальності після закриття кримінального провадження внаслідок невиконання встановлених законом умов (на поворотні та безповоротні). Також прогресивно виглядає запропонована в дисертації система міжнародно-правових стандартів застосування інституту звільнення особи від кримінальної відповідальності як альтернативи кримінальному переслідуванню. Зауважимо, що розглядувана дисертація містить також багато інших актуальних в контексті тематики нашої роботи умовиводів, які будуть проаналізовані нами надалі при розкритті окремих питань [50].

Зауважимо, що у 2014 р. була захищена ще одна дисертація з тематики, що є предметом нашого дослідження. Йдеться про роботу І.В. Леоненка «Процесуальний порядок звільнення від кримінальної відповідальності на підставах, передбачених Особливою частиною Кримінального кодексу України». Зокрема, важливим видається висновок автора щодо можливості звільнення особи від кримінальної відповідальності протягом усього судового розгляду в кримінальному провадженні до моменту набрання сили обвинувальним вироком. Таким чином дисертант відстоює позицію щодо допустимості надходження відповідного клопотання і під час судового розгляду кримінального провадження. І. В. Леоненко також розмежовує імперативні та дискреційні підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності, виходячи з чого пропонує запровадження окремої процесуальної регламентації для таких підстав та внесення релевантних змін до ч. 4 ст. 286 КПК. Автором запропоновано структурувати досудове розслідування при звільненні особи від кримінальної відповідальності, виділивши три етапи (попередній, основний та завершальний), що по суті відповідає архітектоніці будь-якого досудового розслідування, незалежно від форми закінчення досудового розслідування. Привертає увагу також розроблена дослідником класифікація обставин, які підлягають доказуванню при звільненні особи від кримінальної відповідальності на підставах, передбачених Особливою частиною КК України, на загальні (з ознаками дійового каяття) та спеціальні [57].

Проблематиці процесуальної сторони звільнення особи від кримінальної відповідальності присвячено дисертацію О. А. Марченко «Процесуальний порядок звільнення від кримінальної відповідальності», у якій, зокрема, наголошено на важливості процесуальної складової в понятті звільнення особи від кримінальної відповідальності, яка відображена в тому, що правові відносини в сфері реалізації звільнення особи від кримінальної відповідальності з нереабілітуючих обставин врегульовані нормами кримінального та кримінально-процесуального законодавства. Автор слушно відмічає, що відмова від засудження особи, що є суттєвою ознакою звільнення, відповідно від

постановлення щодо особи обвинувального вироку, передбачає значне скорочення процесуальних дій, дозволяючи провести досудове розслідування не в повному обсязі. Розвиваючи думку щодо важливості кримінальної процесуальної компоненти, О. А. Марченко наголошує на регламентації в КПК дефініцій таких понять, як, «звільнення від кримінальної відповідальності» та «кримінально-процесуальний порядок звільнення від кримінальної відповідальності». Розкриваючи аспекти поширення сфери дії такого міжгалузевого інституту як «примирення», дослідниця також виокремлює підстави виникнення певних складнощів у застосуванні конкуруючих інститутів, а саме звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46) і суто кримінального процесуального інституту, передбаченого ст. 468 КПК. Окремо у роботі розглянуто також проблему невідповідності порядку застосування звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49) системним ознакам інституту звільнення від кримінальної відповідальності як такому [61]. Підкреслимо, що вказана дисертація містить низку важливих у світлі нашої тематики наукових напрацювань, яку будуть більш детально проаналізовані у наступних частинах нашої роботи.

Зрештою також окреслимо значення наукового доробку для розкриття проблематики процесуального порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності, що викладений у монографічному дослідженні «Звільнення від кримінальної відповідальності: кримінально-правові та кримінально-процесуальні аспекти» (2019 р.), авторами якого є В. О. Меркулова, О.А. Гритенко та О.А. Марченко. Уже з назви монографії очевидно, що ця наукова праця має міжгалузевий характер, що дозволяє комплексно проаналізувати проблематику звільнення особи від кримінальної відповідальності. У вказаній монографії також досить чітко наголошено на значенні цього міжгалузевого інституту, яке проявляється у забезпеченні невідворотності кримінально-правового реагування на поведінку особи, яка вчинила злочин (при цьому автори наголошують на тому, що йдеться саме про

таке формулювання принципу, а не досить традиційну конструкцію «невідворотність кримінальної відповідальності). Крім того його роль відображена в оптимізації порядку відновлення порушеного права та відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, зменшенні обсягу державних витрат на здійснення кримінального правосуддя. На основі цього у монографії констатовано, що інститут звільнення особи від кримінальної відповідальності «дозволяє реалізувати на практиці принцип економії кримінально-правового та кримінально-процесуального примусу щодо осіб, які не становлять значної суспільної небезпеки, а бо ж втратили (суттєво зменшили) її на час розгляду питання про можливість звільнення». Суттєвий акцент у монографії зроблено на оцінці потенційної можливості поширення заохочувальних властивостей цього міжгалузевого інституту стосовно специфічної категорії правопорушників – неповнолітніх осіб [63].

IV. Наукові праці, присвячені характеристиці особливостей звільнення особи від кримінальної відповідальності за окремими кримінально-правовими підставами.

У ключі цього тематичного вектору відмітимо, що оскільки вказане питання переважно належить до сфери регулювання кримінального права, ми лише точково окреслимо основні наукові доробки. Водночас надалі, релевантні наукові підходи та пропозиції, сформульовані у перелічених наукових працях, будуть проаналізовані в рамках інших розділів нашого дисертаційного дослідження.

4.1. Загальні аспекти. Основоположні ідеї, що мають значення як загалом для розуміння кримінально-правового сенсу звільнення особи від кримінальної відповідальності, так і для характеристики його окремих підстав, викладені у монографії Ю. В. Бауліна «Звільнення від кримінальної відповідальності» (2004 р.) [12]. Свій науковий доробок учений розвивав і в подальших наукових публікаціях [13; 14]. Підсумком цього стало визначення вченим юридичної природи та поняття звільнення від кримінальної відповідальності, висвітлення полемічним питань щодо конституційності інституту звільнення від

кримінальної відповідальності, розкриття характеристики видів звільнення від кримінальної відповідальності, з'ясування його передумов і підстав, аналіз кримінально-правових наслідків звільнення, а також його порядку тощо.

4.2. Загальні види звільнення особи від кримінальної відповідальності розглянуті у низці тематичних робіт, як от: «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим» (Ж.В. Мандриченко, 2007 р.) [60], «Процесуальні засади звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям та примиренням винного з потерпілим» (В.А. Шкелебей, 2013 р.) [216], «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим» (А.О. Ісраєлян, 2022 р.) [45], «Процесуальний порядок звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності» (В.В. Довганич, 2024 р.) [36].

4.3 Спеціальні види звільнення особи від кримінальної відповідальності (застосування інституту звільнення щодо окремих категорій кримінальних правопорушень). Виокремлення вказаного тематичного піднапряму може бути пояснено тим, що у вітчизняному кримінальному законі підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності передбачені не лише у Загальній частині КК, але й в Особливі частині щодо окремих складів кримінальних правопорушень, наприклад ч. 3 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 3 ст. 175, ч.4 ст. 212, ч. 4 ст. 212-1, ч. 5 ст. 255, тощо. Це обумовлює появу наукової зацікавленості в розкритті особливостей застосування звільнення особи від кримінальної відповідальності за окремими векторами дослідження. Для прикладу можемо вказати на такі дисертаційні та монографічні праці таких авторів за їх хронологічною появою: О. В. Наден «Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» (2003 р.) [69], А.А. Вознюк «Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності учасників організованих злочинних об'єднань» (2015 р.) [22], Д.Ю. Купар «Звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти порядку несення військової служби» (2018 р.) [56],

С.К. Сергієвський «Кримінальна відповідальність за державну зраду» (2021 р.) – в останній роботі безпосередньо особливостям звільнення особи від кримінальної відповідальності присвячено підрозділ 3.2 [153].

Підсумовуючи проведений аналіз стану наукового дослідження процесуального порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності можемо резюмувати широкий спектр відповідних наукових здобутків, обумовлений принаймні двома чинниками: по-перше, міжгалузевим характером інституту звільнення від кримінальної відповідальності, що пояснює нерідко інтердисциплінарний характер окремих наукових праць; по-друге, суттєвою диференціацією підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності, що впливає на появу досліджень, присвячених як аналізу загальних аспектів процесуального порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності, так і розкриттю специфіки його застосування щодо окремих підстав звільнення або стосовно окремих категорій кримінальних правопорушень.

1.2. Звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності як форма закінчення досудового розслідування.

Системний аналіз положень кримінального процесуального законодавства України вказує на відсутність легальної дефініції поняття форми закінчення досудового розслідування. Втім, КПК все ж містить безпосередню згадку цієї словоконструкції – так, у главі 24, що присвячена питанням закінчення досудового розслідування та продовження його строку і включає в себе ст. 283 та ст. 284 КПК, розміщено § 1 з однойменною назвою. Виходячи з нормативного змісту ч. 2 ст. 283 КПК, до варіантів дій прокурора після повідомлення про підозру до закінчення строків досудового розслідування належить закриття кримінального провадження, звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, а також звернення до суду, залежно від характеристик суб'єкта, який вчинив відповідне суспільно небезпечне діяння, з

обвинувальним актом, або клопотання про застосування ПЗМХ, або клопотанням про застосування ПЗВХ.

Саме зазначені варіанти процесуальних дій прокурора традиційно прийнято розглядати як форми закінчення досудового розслідування [159, с. 21-22], що також відповідає нормативному положенню, закріпленому у п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК, яким визначається початковий момент і кінцева варіативна форма закінчення досудового розслідування. При цьому слід погодитися з тією дефініцією поняття «форма закінчення досудового розслідування, яку пропонує Н.Л. Боржецька – «встановлена кримінальним процесуальним законом, наповнена правовим змістом процедура (порядок) діяльності (роботи) слідчого, прокурора з участю в окремих процесуальних діях інших суб'єктів кримінального провадження, що здійснюється при наявності для цього фактичних і юридичних умов та підстав і, реалізуючись як завершальний етап досудового розслідування, закінчується складанням відповідного кінцевого процесуального акта-документа та зверненням у встановлених законом випадках з ним до суду» [17, с. 6-7].

У ключі аналізу архітектоніки глави 24 КПК доцільно наголосити на певній нелогічності включення в § 1 статті 284, якою регламентовано закриття кримінального провадження як однієї із форм закінчення досудового розслідування. Натомість інші дві форми виокремлено в § 2 та § 3 відповідно. Більш доцільним у такому разі виглядало б або розміщення статті 284 в межах окремого параграфу, або нерозділення відповідних статей у главі 24 на окремі параграфи, що зважаючи на структурну побудову багатьох інших глав КПК було б цілком допустимим.

Надалі слід відмітити, що така процесуальна діяльність, як звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної та безпосередньо саме клопотання є лише передумовою для вирішення судом кримінального провадження по суті – шляхом його закриття із постановленням відповідної ухвали. Таким чином, саме подальші дії суду із закриття кримінального провадження забезпечуватимуть остаточне врегулювання кримінально-

правового конфлікту, на підставі законодавчо визначених процесуальних повноважень цього суб'єкта, реалізація яких об'єктивується у виді ухвали про закриття кримінального провадження із звільненням особи від кримінальної відповідальності.

Утім, це зовсім не нівелює значення такого звернення з відповідним клопотанням, яке проявляється принаймні в таких аспектах: по-перше, є формою закінчення досудового розслідування, що знаменує трансформацію стадій кримінального провадження; по-друге, охоплює частину процесуальної діяльності, до якої залучено значну кількість учасників кримінального провадженні і яка, водночас, породжує правові наслідки для окремих із них; по-третє, враховуючи вищевикладене, таке звернення також можна розглядати як юридичний факт, що сприяє динаміці кримінальних процесуальних відносин, по суті зумовлює їх рух у бік вирішення кримінально-правового конфлікту. Також вважаємо за можливе погодитися з Н.Л. Боржецької стосовно того, що значення форми закінчення досудового розслідування полягає, насамперед, у тому, що вона визначає предмет і межі судового провадження в суді першої інстанції [17, с. 13]. З огляду на це, можемо відзначити, що клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, так само як, наприклад, обвинувальний акт, імпліцитно визначає межі судового розгляду, спрямовуючи хід підготовчого провадження на вирішення питання про закриття кримінального провадження. Це опосередковано підтверджується тим рішенням, яке відповідно до п. 2 ч. 3 ст. 314 КПК може бути прийнято судом за результатами підготовчого провадження.

Подальшу структуру цього підрозділу нашої роботи ми побудуємо з огляду на загальну підтримку позиції Н.Л. Боржецької про доцільність розкриття поняття форми закінчення досудового розслідування, як частини кримінальної процесуальної форми, крізь призму з’ясування змісту його складових елементів. Зокрема, як такі елементи форми закінчення досудового розслідування дослідниця виділяє: 1) умови закінчення досудового розслідування; 2) підстави закінчення досудового розслідування; 3) процесуальна процедура (порядок) закінчення досудового розслідування; 4) суб’єкти, які здійснюють та беруть

участь у здійсненні завершального етапу досудового розслідування; 5) процесуальні документи, що складаються на етапі завершення досудового розслідування, їх форми і змісту [17, с. 6]. У такий спосіб дослідниця рефлексує на думки, попередньо висловлені іншими науковцями щодо включення до процесуальної форми умов і послідовності провадження, додаючи до них також підстави здійснення процесуальних дій і прийняття процесуальних рішень, суб'єктів, які здійснюють (беруть участь у здійсненні) процесуальних дій, форму та зміст процесуального документу [16, с. 77].

Умови звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Насамперед, зауважимо на існуванні плюралізму в питанні розуміння того, що є умовами звільнення особи від кримінальної відповідальності. До прикладу, Б.Ю. Головко як умову звільнення розглядає безпосередньо вчинення особою злочину, водночас підставою є певна посткримінальна поведінка, яка заохочується державою (дійове каяття, примирення винного з потерпілим тощо), або настання певної події (зміна обстановки, закінчення строків давності) [28, с. 92]. І якщо стосовно другого ми загалом можемо погодитися, хоча надалі зробимо деякі уточнення, то, стосовно розуміння умови висловимо своє бачення. Зокрема, не викликає сумніву, що без вчинення злочину не може бути потенційної кримінальної відповідальності, а отже й, логічно, звільнення від неї. Тобто може скластися враження, що це буквально відображає етимологічне значення слова «умова» як «необхідної обставини, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь» [154]. Проте, на наш погляд, такий підхід означав би необхідність віднесення до умов звільнення особи від кримінальної відповідальності і, наприклад, внесення відомостей в ЄРДР щодо початку досудового розслідування і т. п. Тому треба все ж деталізувати безпосередньо умови звільнення особи від кримінальної відповідальності, які розкривають характерні особливості цього інституту. А це в свою чергу дозволить з'ясувати умови звернення до суду з клопотанням про таке звільнення.

Заради справедливості доцільно відмітити, що Б.Ю. Головко не єдиний,

хто притримується подібної позиції. Зокрема, О.С. Козак так само розглядає як умову звільнення особи від кримінальної відповідальності те явище, яке викликає саму постановку питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, а саме наявність у суспільно небезпечному діянні особи ознак та складу злочину. Утім також уточнюється, що для кожного конкретного виду звільнення наведена загальна умова конкретизується тією нормою КК України, якою передбачено таке звільнення [51, с.8].

Своє бачення умов загалом закінчення досудового розслідування пропонує і Н.Л. Боржецька, зокрема поділяючи їх на юридичні та фактичні та вказуючи на важливість врахування виду передбаченої законом форми закінчення досудового розслідування. Авторка відмічає, що у разі, коли йдеться про закінчення досудового розслідування направленням до суду клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, умовами закінчення досудового розслідування є «здійснення слідчим, прокурором у такому кримінальному провадженні усіх процесуальних дій та прийняття необхідних процесуальних рішень, включаючи слідчі (розшукові) дії, які є необхідними і достатніми для з'ясування передбачених кримінальним матеріальним законом підстав звільнення від кримінальної відповідальності», а також обов'язкове отримання згоди підозрюваного на таке звільнення. При цьому як юридичну підставу для всіх форм закінчення досудового розслідування визначено передбачене кримінальним процесуальним законом повноваження слідчого, прокурора приймати процесуальні рішення та здійснювати процесуальні дії, якими закінчується досудове розслідування за наявності до того фактичних підстав та юридичних і фактичних умов у певному кримінальному провадженні [16, с. 79].

Ще один підхід до розуміння умов звільнення особи від кримінальної відповідальності простежується в науковому доробку О.О. Торбаса, який вказуючи на відсутність у КПК уточнення щодо випадків застосування порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності, відмічає, що таким чином вітчизняний законодавець розділив кримінально-правові та кримінальні процесуальні підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Тепер, на переконання вченого, умови та підстави звільнення зазначаються лише у КК, а порядок – у КПК [159, с. 65].

Надалі у своїй роботі, на основі аналізу всіх видів звільнення, О.О. Торбас уточнює про можливість виділення таких основних умов, як: по-перше, «кримінальне правопорушення повинно бути відповідної тяжкості (невеликої або середньої), крім корупційних злочинів»; по-друге, «у деяких випадках воно повинно бути вчинене вперше або з необережності» [159, с. 80-81]. При цьому вчений також зазначає, що для встановлення першої умови стороні обвинувачення треба надати відповідному діянню належну кваліфікацію, для чого потрібно зібрати, перевірити та оцінити усі докази, які стосуються суб'єкта, об'єкта, суб'єктивної та об'єктивної сторін, визначити, в якій саме статті міститься склад кримінального правопорушення та визначити його тяжкість відповідно до ст.12 КК. І зрештою така аналітична діяльність має бути офіційно зафіксована у відповідному процесуальному акті. Стосовно встановлення факту вчинення кримінального правопорушення з необережності підкреслюється належність форми вини до предмету доказування, який вказаний у ч. 1 ст. 91 КПК, водночас зауважує, що це має знайти своє процесуальне відображення в письмовому повідомленні особи про підозру[159, с. 81-82]. Таким чином, можна простежити певну подібність поглядів Н.Л. Боржецької та О.О. Торбаса щодо існування фактичних і юридичних умов, де фактичними будуть, зокрема, ті процесуальні дії, що мають бути вчинені для підтвердження можливості застосувати певний вид звільнення від відповідальності на підставі положень кримінального закону. Натомість, як юридична умова може розглядатися відображення результатів такої діяльності у відповідному процесуальному документі.

Доцільно також навести окремі позиції ВС в контексті цього питання. Зокрема, у постанові ОП ККС ВС від 29.11.2021 р. (справа № 357/11205/19), яка стосувалася спеціального виду звільнення особи від кримінальної відповідальності за ч. 4 ст. 309 КК, ВС вказав на те, що приписи вказаної правової норми дають можливість судам застосовувати її за наявності таких умов, як

добровільне звернення до лікувального закладу особи, яка хворіє на наркоманію та той факт, що особою розпочато лікування від наркоманії [126]. Також уточнення щодо умов звільнення містить Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 05.10.2021 р. (справа № 715/2106/20), в якій розглянуто таку підставу звільнення, як примирення винного з потерпілим на підставі ст. 46 КК. Зокрема, в ній констатовано, що «обов'язковою умовою звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК України є підтвердження потерпілим своєї позиції про прощення підозрюваного, обвинуваченого у суді, що слугує важливою процесуальною гарантією забезпечення добровільності його волевиявлення» [82].

Підсумовуючи вищевикладені підходи, сформульовані в доктрині та правозастосовній практиці, а також беручи до уваги те, що в цьому підрозділі йдеться про умови звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, можемо виокремити матеріальну та процесуальну умови звернення з таким клопотанням та подальшого звільнення від кримінальної відповідальності. Зокрема, стосовно матеріальної умови, на наш погляд, слід погодитися з позицією О.О. Торбаса, розглядаючи її крізь призму тих вимог, що висуваються до вчиненого кримінального правопорушення – а саме щодо його тяжкості, форми вини, вчинення вперше, не віднесення до певних категорій кримінальних правопорушень. Інформація про це має бути встановлена шляхом проведення стороною обвинувачення необхідних процесуальних дій під час досудового розслідування, про що йтиметься в розділі 2 роботи. Водночас, процесуальною умовою звернення, вочевидь, є отримання письмової згоди від підозрюваного та його незаперечення проти свого звільнення особи від кримінальної відповідальності. Саме таке бачення, на нашу думку, дозволить врахувати міжгалузевий та добровільний характер звільнення особи від кримінальної відповідальності, на чому детальніше буде наголошено надалі в роботі.

Підстави звернення з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності. На противагу питанню про умови звільнення особи від

кримінальної відповідальності, де відстежується певна плюральність у розумінні цієї категорії, стосовно підстав звільнення переважна більшість дослідників сходиться в тому, що ними є саме ті, передбачені у ст. 45-49 КК, а також у відповідних статтях Особливої частини КК, випадки звільнення особи від кримінальної відповідальності. У світлі цього відмітимо, що свою дефініцію поняття підстави закриття кримінального провадження судом пропонує Д.В. Шилова – йдеться про «визначені законом факти, що встановлюються під час кримінального провадження, які виключають можливість подальшого здійснення цього кримінального провадження або ж вказують на недоцільність його проведення, що зобов'язує суд прийняти рішення про закриття провадження». На наш погляд, це визначення цілком може бути адаптовано і для характеристики безпосередньо підстав звільнення особи від кримінальної відповідальності [215].

О.С. Козак також вказує на те, що фактичними підставами звільнення особи від кримінальної відповідальності є юридичні факти у вигляді дії (конкретної посткримінальної поведінки особи) або події, що визначені у правовій нормі. Водночас у роботі виокремлено також правові підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності, якими є випадки, передбачені КК України та законом України про амністію [51, с.8].

Зважаючи на комплексний характер підстави звільнення від кримінальної відповідальності, пропонуємо виокремити нормативну, фактичну та інформаційну її складові. Так, нормативна може бути представлена відповідною нормою кримінального закону, згідно з якою допускається можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності (зокрема, ст. ст. 45-49, 97 КК та ін.). При цьому фактична компонента стосується безпосередньої реалізації цієї норми на практиці – наприклад, у вигляді щирого каяття, відшкодування шкоди, спливу строків давності тощо. Насамкінець, що ж до інформаційної складової, то вона відсилає до тих відомостей або фактичних даних, якими підтверджуються наведені вище обставини.

Куди більшу зацікавленість у наукових працях з релевантної тематики

викликає питання про класифікацію підстав звільнення особи від кримінальної відповідальності. Так, наприклад, Д. В. Шилова підстави закриття кримінального провадження судом класифікує за досить розгалуженою системою критеріїв, виокремлюючи такі різновиди: реабілітуючі та нереабілітуючі; процесуальні (пов'язані із наявністю або відсутністю певних процесуальних обставин, що впливають на хід кримінального провадження) та матеріальні (виключають необхідність притягнення особи до кримінальної відповідальності чи застосування покарання); юридичні й фактичні; імперативні та дискреційні; загальні та спеціальні; умовні та безумовні [215].

Зауважимо, майже всі з перелічених класифікаційних груп можуть бути розглянуті й в контексті підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності, за винятком, вочевидь поділу на реабілітуючі та нереабілітуючі, оскільки у всіх випадках таке звільнення не передбачає можливості реабілітації особи, оскільки це суперечитиме сутнісному змісту самого інституту звільнення особи від кримінальної відповідальності. Щодо цього аспекту Н. Л. Боржецька, класифікуючи форми закінчення досудового розслідування, вказує на нереабілітуючий характер, зокрема, і звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, оскільки при цьому формулюється підозра особі у вчиненні кримінального правопорушення (суспільно небезпечного діяння) [17, с. 7].

На думку В. М. Кобернюка класифікацію підстав звільнення особи від кримінальної відповідальності можна здійснювати за такої системою критеріїв: 1) сфера застосування (загальні та спеціальні); 2) обов'язковість прийняття рішення про закриття кримінального провадження для суб'єктів правозастосування (імперативні та дискреційні); 3) необхідність певної позитивної поведінки суб'єкта, який підлягає кримінальній відповідальності (об'єктивні та суб'єктивні); 4) можливість притягнення до кримінальної відповідальності після закриття кримінального провадження внаслідок невиконання встановлених законом умов (поворотні та безповоротні) [50, с. 8].

Щодо поділу на загальні та спеціальні підстави В.О. Меркулова та

А.А. Марченко зауважують, що одним із чинників, який розмежовує загальні і спеціальні види звільнення, є суттєва різниця в ступені тяжкості діяння, за умови якого посткримінальна поведінка стає підставою для розгляду питання про звільнення підозрюваної, обвинуваченої особи. Якщо загальні види звільнення стосуються лише злочинів невеликої та середньо тяжкості, то спеціальні види звільнення – навіть тяжких і особливо тяжких [64, с. 26].

О. А. Марченко, розглянувши такі класифікаційні критерії, як ступінь тяжкості вчиненого особою суспільно небезпечне діяння, особливості формулювання законодавцем норми права як такої що допускає або не допускає наявність судового розсуду, остаточність судового рішення та ін., додатково також пропонує ще один класифікаційний поділ залежно від вікових особливостей винної особи – види звільнення, які застосовуються як до дорослих, так і неповнолітніх осіб та вид звільнення, який застосовується лише до неповнолітніх [61, с. 83]

Однією з найбільш чітких класифікацій підстав, з нашого погляду, є запропонована Ю.В. Бауліним, який вказує на можливість поділу з огляду на такі обставини: (1) залежно від того, правом чи обов'язком суду є звільнення особи від кримінальної відповідальності – обов'язкове (імперативне) та необов'язкове (факультативне) звільнення. Зокрема, факультативним є звільнення, передбачене ст. 47 КК (передача на поруки), ст. 48 КК (зміна обстановки) та ч. 1 ст. 97 КК (звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності із застосуванням інших заходів кримінально-правового характеру. Як вказує Ю.В. Баулін, факультативний характер означає, що за наявності передумов і підстав, передбачених зазначеними статтями, суд має право, але не зобов'язаний звільнити особу від кримінальної відповідальності. Натомість, в інших випадках вимога закону про звільнення особи від кримінальної відповідальності є імперативною, тобто зобов'язуючою суд звільнити особу від кримінальної відповідальності; (2) залежно від наявності умов для звільнення, воно може бути безумовним (особа звільняється від кримінальної відповідальності остаточно, безповоротно, незалежно від наступної поведінки особи після набрання законної

сили рішенням суду про її звільнення) та умовним (звільнення з передачею особи на поруки колективу підприємства, установи чи організації (ст. 47 КК) та звільнення неповнолітнього із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ч. 1 ст. 97 КК). У вказаних двох випадках особа звільняється від кримінальної відповідальності за умови, що протягом певного строку вона поводитиметься відповідним чином – і у разі порушення цієї умови особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності за раніше вчинений злочин [13, с. 256].

Стосовно першого класифікаційного поділу можемо також звернути увагу на позицію В. О. Меркулової та О. А. Марченко, відповідно до якої імперативні або обов'язкові підстави не передбачають ніякого розсуду з боку компетентних органів – ключовою є наявність підстав, визначених у законі про кримінальну відповідальність. Утім не йдеться про механічну правозастосовну діяльність, оскільки суд має дослідити наявні докази та на їх основі констатувати наявність необхідних умов для звільнення. До імперативних автори відносять ст. ст. 45, 46 та 49 КК, а також відповідні статті Особливої частини КК [61, с. 26]

Натомість Х. М. Павич не погоджується з наведеним підходом, зважаючи на те, що для звільнення особи від кримінальної відповідальності за вищенаведених підстав суду необхідно встановити умови і підстави визначені КК України, за наявності яких таке звільнення є можливим, а також на вимогу п. 2 ПП ВСУ «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» №12 від 23.12.2005, наявність згоди особи на звільнення її від кримінальної відповідальності та закриття провадження, а тому вказані підстави не можуть бути імперативними [73, с. 86].

У світлі цього аспекту, але вже стосовно факультативних підстав, здійснивши тлумачення приписів, зокрема статтями 45-49 КК України, С.О. Кахновець доходить висновку, що у частині з них є положення, які пов’язані із правозастосовним углядом. Так, зазначене у статтях 47, 48 КК України формулювання «може бути», на думку дослідниці, має диспозитивний

характер, а тому прокурор на свій розсуд вирішує чи розпочинати процедуру звільнення особи від кримінальної відповідальності [48, с. 108-109].

У наступному розділі ми більш детально зупинимося на аналізі певних підстав звільнення особи від кримінальної відповідальності, зокрема і здійснивши їх розподіл за відповідними класифікаційними групами. Водночас наразі пропонуємо коротко зупинитися на питанні про вплив, який може здійснювати диференціація підстав, на особливості процесуального порядку застосування звільнення особи від кримінальної відповідальності.

З цього приводу В.М. Кобернюк доходить певних контраверсійних висновків. З одного боку, він вказує на те, що особливості процесуального порядку закриття кримінального провадження зі звільненням особи від кримінальної відповідальності залежать від підстав такого звільнення. З іншого боку – відмічає, що процесуальний порядок закриття кримінального провадження є єдиним для всіх видів звільнення особи від кримінальної відповідальності. Разом з тим, вони відрізняються передумовами, умовами та елементами підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності, які підлягають встановленню для їх застосування. Таким чином, специфіку закриття кримінального провадження щодо окремих видів звільнення особи від кримінальної відповідальності визначає процесуальна діяльність учасників кримінального провадження щодо досягнення, встановлення та доказування кримінально-правових та процесуальних умов конкретної підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності [50, с. 12-13].

На наш погляд, саме другий висновок, зроблений автором, найбільш точно відображає особливості чинного нормативно-правового регулювання як в рамках кримінального процесуального, так і кримінального права. Оскільки дійсно, процесуальні норми не передбачають жодної специфіки при застосуванні різних підстав звільнення, що буде продемонстровано надалі, тобто законодавчо встановлено уніфікований порядок процесуальних дій, що мають бути вчинені перед зверненням до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Водночас імпліцитно характер процесуальних дій,

спрямованих на встановлення та перевірку матеріальних умов звільнення особи від кримінальної відповідальності буде різнитися залежно від виду – як наприклад, у порівнянні звільнення у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (коли дії будуть спрямовані на отримання та фіксацію підтвердження факту примирення) та звільнення через сплив строків давності (коли, натомість, основна процесуальна діяльність матиме на меті правильне обчислення відповідних строків).

Процесуальний порядок звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Розглядаючи вказаний порядок як сукупність процесуальних актів (зокрема, процесуальних рішень і дій), спрямованих на виявлення, перевірку та фіксацію умов і підстав для звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності, спробуємо проаналізувати ті процесуальні акти, що становлять його зміст.

У ключі вказаного аспекту слід наголосити на тому, що саме така процесуальна діяльність є способом об'єктивізації, зовнішньою формою вираження компетенції ключових суб'єктів відповідних кримінальних процесуальних відносин, а також забезпечує реалізацію норм матеріального права. Досить слушно в цьому контексті відмічає Н. Л. Боржецька, підкреслюючи нерозривний зв'язок форми та змісту в кримінальному процесі та погоджуючись з тим, що процесуальна форма не є чимось поверхневим, а представляє собою саме вираження змісту цієї діяльності, організацію її, засіб забезпечення виконання завдань кримінального провадження [16,с. 78]. Зважаючи на це, до процесуального порядку звернення з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності доцільно включати відповідну послідовність процесуальних дій (що можуть являти собою певні відносно відокремлені етапи), особливості реалізації ключовими учасниками кримінального провадження для цієї форми закінчення досудового розслідування своїх прав та/або повноважень, вимоги до змісту та форми процесуальних документів, що супроводжують процес звернення до суду з

клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності[1].

З огляду на це логічним убачається позиція Г. І. Глобенка стосовно того, що закінчення досудового слідства є не лише рішенням, але й об'ємним за змістом етапом роботи, що передує його прийняттю, який складається з відповідної послідовності таких дій: 1) аналіз і оцінка зібраних у справі доказів; 2) систематизація та належне оформлення матеріалів справи; 3) прийняття рішення про форму закінчення провадження у справі; 4) повідомлення учасникам процесу про закінчення провадження у справі та пред'явлення її матеріалів для ознайомлення; 5) розгляд клопотань, що надійшли від учасників процесу; 6) складання підсумкового процесуального документа; 7) реалізація всіх процесуальних рішень, пов'язаних з формою закінчення розслідування [23, с. 8].

Своє розуміння процесуального порядку закриття кримінального провадження зі звільненням особи від кримінальної відповідальності пропонує і В. М. Кобернюк, утім уточнюючи, що відповідна діяльність як у досудовому розслідуванні, так і в судовому провадженні. Дослідник виділяє 12 етапів, починаючи від «встановлення органом чи особою, що веде кримінальне провадження, потенційної можливості для звільнення особи від кримінальної відповідальності» і завершуючи «виконанням судового рішення про закриття кримінального провадження зі звільненням особи від кримінальної відповідальності». Очевидно, що лише частина із запропонованих послідовних етапів безпосередньо поширюється на таку форму закінчення досудового розслідування, як звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Йдеться про перші 6 етапів, а саме (окрім першого, вже названого вище): (2) роз'яснення відповідними посадовими особами особі, яка підозрюється, обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, права на звільнення особи від кримінальної відповідальності; (3) отримання згоди підозрюваного на звільнення особи від кримінальної

[1] Останні два аспекти буде розглянуто в межах наступних пунктів цього підрозділу.

відповідальності; (4) складання прокурором клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності; (5) з'ясування думки потерпілого щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності; (6) направлення клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності до суду [50, с. 18]. Отже, саме вказані етапі можна розглядати як складові процесуального порядку саме звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

До процесуального порядку реалізації цієї форми закінчення досудового розслідування може бути також включено строки виконання відповідних процесуальних дій. Однак, з огляду на системний аналіз положень КПК у цьому ракурсі, єдиними процесуальними строками у наведеній ситуації будуть тільки загальні строки досудового розслідування, що починають спливати після повідомлення особі про підозру – зокрема, згідно з приписами статей 219 та 294 КПК, йтиметься про загальний строк у 2 місяці щодо злочинів із можливістю максимального продовження до 6 та 12 місяців стосовно нетяжких і тяжких /особливо тяжких злочинів відповідно.

Наведена вище «етапізація» зайвий раз демонструє наскільки комплексним та складним є провадження зі звільнення особи від кримінальної відповідальності. Як слушно відмічає О.А. Марченко, зокрема стосовно ст. 286 КПК, наведена норма є лише невеличкою складовою усього процесу реалізації звільнення особи від кримінальної відповідальності, де визначення кожного напрямку вимагає конкретності та чіткості законодавчого регулювання. А тому, на думку вченої, правильне розуміння змісту та сутності цієї норми є неможливим без комплексного тлумачення інших кримінальних процесуальних положень, які стосуються звільнення особи від кримінальної відповідальності, і містяться у статтях 285 -289 КПК [61, с. 71].

Доцільно зупинитися на аналізі окремих проблем, що можуть виникнути під час реалізації деяких із вказаних етапів. Так, наприклад, Н. Л. Боржецькою доводиться необхідність роз'яснювати правові наслідки звільнення особи від кримінальної відповідальності і, зокрема те, що особа у таких випадках не має

права на відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури, суду, окрім нормативно передбаченого обов'язку роз'яснення особі суті повідомленої підозри, права на звільнення особи від кримінальної відповідальності, підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності, права заперечувати проти закриття кримінального провадження з цієї підстави [17, с. 9]. Слід погодитися із Т.О. Лоскутовим у тому, що у ситуаціях, коли йдеться про надання особою згоди в рамках кримінального провадження, має бути забезпечено ефективні процесуальні гарантії прав і свобод особи, яка надала відповідну згоду [58, с.181]. У цьому контексті слід цілком погодитися з думкою В.М. Кобернюка, що «чіткість та повнота інформування підозрюваного сприятиме збільшенню кількості випадків звільнення особи від кримінальної відповідальності, підвищить позитивний стимулюючий вплив інституту звільнення особи від кримінальної відповідальності на посткримінальну поведінку особи, яка вчинила злочин» [49]. До того ж, роз'яснення підозрюваному і наслідків його можливого звільнення особи від кримінальної відповідальності, зважаючи на нереабілітуючу правову природу цього інституту, зменшуватиме кількість апеляційних скарг на ухвалу суду про закриття кримінального провадження у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності.

Окремо доцільно звернути увагу на ту процесуальну діяльність, якої немає серед окреслених вище етапів звернення до суду з клопотанням про звільнення. Водночас, це безумовно є важливою процесуальною гарантією забезпечення прав підозрюваного, зокрема опосередковано, зважаючи на автономний підхід до тлумачення положень ЄКПЛ з боку Європейського суду, це можна розглядати в контексті забезпечення такій особі права на справедливий суд і тих гарантій цього права, що передбачені у підпунктами (a) та (b) п. 3 ст. 6 ЄКПЛ. Таким чином, йдеться про право на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, які стали основою для клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Тим більше це актуалізується з огляду на умовну

«констатацію» вчинення такою особою відповідного кримінального правопорушення.

У світлі цього у доктрині проаналізовано необхідність внесення змін до КПК, які б передбачали обов'язковим застосування процедури надання доступу до матеріалів досудового розслідування, передбаченої ст. 290 КПК, у випадку закінчення досудового розслідування у розглядуваній формі [17, с. 9-10]. З цього приводу вказується на те, що по суті єдиною доступною процедурою для ознайомлення залишається у такій ситуації алгоритм, передбачений ст. 221 КПК [159, с. 91]. На нашу думку, оптимальним може бути передбачення імперативного обов'язку безпосереднього роз'яснення підозрюваному, окрім того переліку інформації, що вже була вказана вище, також права на застосування механізму ознайомлення з матеріалами досудового розслідування. Протилежний підхід означав би необхідність суттєвої зміни композиційної побудови глави 24 КПК.

Суб'єкти, що беруть участь у процедурі звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності. З'ясування суб'єктного складу кримінальних процесуальних відносин стосовно звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності так само дозволяє краще зрозуміти особливості цієї форми закінчення досудового розслідування, оскільки спрямовано на встановлення розподілу процесуальних повноважень між судом і прокурором, а також між представниками сторони обвинувачення між собою. Так само важливо з'ясувати роль тих учасників, які залучаються до відповідної кримінальної процесуальної діяльності, водночас їх позиція має різний рівень впливу на трансформацію процесуальних правовідносин.

У контексті цього можна звернутися до позиції Н. Л. Боржецької щодо складу учасників для реалізації різних форм закінчення досудового розслідування. Так, дослідниця вказує на ключову роль слідчого та прокурора на «початковому та кінцевому моменті етапу завершення досудового розслідування», однак відзначає і факт залучення до завершального етапу

досудового розслідування інших суб'єктів, як-от, заявника, підозрюваного, його захисника, законного представника, захисника особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного і виховного характеру, потерпілого, його представника, законного представника тощо (статті 284, 290, 293, 303 КПК України) [16, с. 80]. Визначаючись у цьому питанні, окреслимо, що для такої форми закінчення досудового розслідування, як звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, йдеться, з одного боку про взаємодію представників сторони обвинувачення (прокурор, слідчий або дізнавач), а також про можливість виокремлення таких учасників, як підозрюваний і потерпілий, з'ясування їх думки, хоча і з різними правовими наслідками, включено до процесуального порядку такого звільнення.

У світлі цього варто також відмітити, що поряд із наведеними суб'єктами застосування окремих підстав може вимагати залученості й деяких інших осіб. Так, насамперед абз. 2 ч. 2 ст. 286 КПК передбачає необхідність отримання письмової згоди командира (начальника) військової частини (установи) про можливість продовження проходження військової служби підозрюваним або обвинуваченим, якщо щодо них є підстава для звільнення від кримінальної відповідальності, передбачена ч. 5 ст. 401 КК. Так само питання про роль додаткових суб'єктів постає у разі звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки, оскільки вимагається згода трудового колективу, підтверджена відповідними письмовими документами. Водночас, зважаючи на точковий характер впливу участі наведених суб'єктів на загальну процедуру звернення до суду з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності, цей аспект буде розглянутий в межах аналізу окремих підстав звільнення.

При цьому доцільно підкреслити, що за чинними законодавчими приписами прийняття рішення про звільнення підозрюваного або обвинуваченого від кримінальної відповідальності є процесуальним повноваженням лише одного суб'єкту – суду. Проте таке розуміння, за

справедливим зауваженням В.О. Меркулової та О.А. Марченко, є дещо спрощеним і таким, що не відтворює зміст і сутність досить складних кримінальних процесуальних відносин з приводу визначення підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності, доведення доцільності такого звільнення, забезпечення процесуального порядку його реалізації. Науковиці з приводу цього наголошують на тому, що з огляду на нереабілітуючий характер передбачених законом підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності, обов'язковою передумовою для цього має бути повне й точне встановлення фактичних обставин і правильна кваліфікація вчиненого злочину. В. О. Меркулова та О. А. Марченко так само доходять висновку, що до числа суб'єктів, задіяних у процесі прийняття рішення про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності, можна віднести (окрім суду) прокурора, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого. Кожний з указаних суб'єктів, на думку вчених, відіграє специфічну роль у процесуальному механізмі звільнення особи від кримінальної відповідальності – зокрема обов'язковому з'ясуванню і на стадії досудового розслідування, і в судовому провадженні, підлягає думка останніх трьох суб'єктів з цього списку, підлягає обов'язковому з'ясуванню в кожному випадку розгляду відповідного питання [64, с. 28].

На відміну від попередніх авторів, В.М. Кобернюк хоча й визнає виключну роль прокурора та суду як основних суб'єктів процесуального механізму прийняття рішення про закриття кримінального провадження зі звільненням особи від кримінальної відповідальності, підкреслюючи що тільки прокурор може ініціювати розгляд цього питання шляхом складання і направлення його до суду, все ж визнає певну роль у вирішенні цього питання і за слідчим. Останній необґрунтовано вилучений з процесуального механізму закриття кримінального провадження зі звільненням особи від кримінальної відповідальності, при тому, що саме цей суб'єкт фактично здійснює підготовчу роботу щодо ініціювання вирішення питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, але формально не визнається його учасником [50, с. 18-19].

Отже попри те, що у формально-юридичному значенні суд є єдиним суб'єктом прийняття відповідного рішення, оскільки інших альтернативних йому суб'єктів законом не передбачено [61, с. 122], при реалізації розглядуваної нами форми закінчення досудового розслідування його участь не простежується. Натомість на перший план виходять саме процесуальні дії представників сторони обвинувачення.

Так, серед повноважень прокурора на цьому етапі пропонується виокремлювати: (а) встановлення на стадії досудового розслідування підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності; (б) отримання згоди підозрюваного на таке звільнення; (в) складання клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, форма і зміст якого встановлюються ст. 287 КПК; (г) ознайомлення потерпілого з клопотанням та з'ясування його думки щодо можливості звільнення підозрюваного (обвинуваченого) від кримінальної відповідальності перед направленням цього клопотання до суду. Також вже у судовому провадженні йдеться про повноваження прокурора відстоювати перед судом указане клопотання. З огляду на це констатується обов'язкове формулювання висновку прокурора щодо необхідності звільнення особи від кримінальної відповідальності, який у подальшому лягає в основу судового рішення [64, с. 28]. Тобто в рамках цієї процесуальної діяльності функції прокурора спрямовані на попередню оцінку всіх обставин справи, кваліфікацію діяння та визначення тих підстав, які дозволяють особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, не бути підданою кримінальної відповідальності [61, с. 127].

Стосовно ж ролі слідчого[2], як підкреслює О.О. Торбас, вона є визначальною навіть попри відсутність вказівки на нього у відповідних статтях КПК, оскільки саме цей суб'єкт проводить досудове розслідування, виконує слідчі дії, збирає докази тощо – тобто саме слідчий першим може дійти висновку про можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності на основі проведення повної оцінки усіх наявних доказів, вивчення підстав та умов

[2] Підкреслимо, що тут і надалі поряд із слідчим слід також розглядати дізнавача, зважаючи на положення першого речення ч. 1 ст. 40^{-1} КПК.

звільнення особи від кримінальної відповідальності. Окрім того, слідчий передає прокурору матеріали кримінального провадження, тобто прокурор в межах своєї аналітичної діяльності, про яку йшлося вище, буде орієнтуватися на докази, які були зібрані саме слідчим. А тому, на думку вченого, достатність встановлених обставин для висновку про наявність підстав і умов для звільнення особи від кримінальної відповідальності залежить саме від дій слідчого, а отже його роль при звільненні особи від кримінальної відповідальності не може бути применшена [159, с. 90].

Близькою до цього є й позиція О. А. Марченко про важливість впливу слідчого на хід та результати вирішення питання щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності. Значення цього впливу, на переконання дослідниці, пояснюється тією роллю, яку відіграє слідчий у процесі підготовки, опрацювання матеріалів щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності; наголошується на роз'яснювальній діяльності слідчого щодо прав та обов'язків підозрюваного та потерпілого у сфері застосування звільнення особи від кримінальної відповідальності. А отже наведені обставини мають знайти належне втілення у чинному кримінальному процесуальному законодавстві[61, с. 133], з чим ми цілком погоджуємося та підтримуємо доцільність внесення до КПК відповідних редагувань.

Дійсно, у доктрині звертається увага, що КПК не містить чітких положень про те, хто саме повинен отримати згоду підозрюваного: слідчий чи прокурор. Так, аналіз ч. 1 ст. 286 КПК вказує на те, що таким суб'єктом є саме прокурор (такий висновок робиться з огляду на формулювання «<…> отримавши згоду підозрюваного на таке звільнення, прокурор складає клопотання <…>»). Водночас, всі інші дії (наприклад, роз'яснення особі, яка підозрюється у вчиненні правопорушення, суті підозри та підстав звільнення) покладається на слідчого [159, с. 89]. Утім О. О. Торбас також вказує на невизначеність порядку дій слідчого у разі, якщо підозрюваний заперечує проти свого звільнення від кримінальної відповідальності. На переконання дослідника слідчий все ж повинен направити матеріали кримінального провадження прокурору, щоб він

мав можливість з'ясувати думку підозрюваного (ч. 2 ст. 286 КПК) [159, с. 90].

Певною законодавчою прогалиною є відсутність у слідчого (як, наприклад, і в ситуації із застосуванням положень ст. 217 КПК щодо об'єднання і виділення матеріалів досудового розслідування) процесуальної можливості ініціювати розгляд питання про звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності. Як відзначається у літературі, порядок такого ініціювання залишається позапроцесуальним, що водночас унеможливлює використання слідчим наданого йому ч. 3 ст. 40 КПК права у випадках відмови прокурора в погодженні його клопотань звернутися до керівника органу досудового розслідування [64, с. 28]. Проте, заради справедливості слід відзначити, що у літературі висловлена позиція про недоцільність наділення слідчого відповідними процесуальними повноваженнями, оскільки звільнення від кримінальної відповідальності є своєрідним аналогом угоди про визнання винуватості, і саме прокурор, на думку Н.М. Колот, має володіти монополією в цьому питанні, зокрема і визначаючи долю обвинувачення [52, с. 13-14]. Дозволимо собі не погодитися із наведеним аргументом, відзначивши, що навіть така форма закінчення досудового розслідування, як направлення до суду обвинувального акта, що, вочевидь, не менше впливає на визначення долі подальшого обвинувачення, передбачає залучення слідчого. Крім того, у Проміжному звіті для Пенологічної ради Ради Європи «Відновне правосуддя у кримінальних справах в Європі», його автори, дослідивши релевантний європейський досвід, вказують на те, що такі заходи частково відновні заходи, як звільнення від кримінальної відповідальності часто можуть застосовуватися на досудовій стадії прокурором (особливо в контексті перенаправлення справи), але в деяких країнах також дозволяється перенаправлення справи поліцією (наприклад, Англія та Уельс, Північна Ірландія, Ірландія або Нідерланди) [7, с. 61].

Зважаючи на вказаний законодавчий дефект доцільним видається закріплення у ч. 2 ст. 286 КПК також повноваження слідчого складати відповідне клопотання з подальшим його погодженням з прокурором. З огляду на це зміну

редакції вимагатиме і ч. 3 цієї статті шляхом передбачення в ній обов'язку не лише прокурора, але й слідчого за дорученням прокурора ознайомити потерпілого з клопотанням та з'ясувати його думку з цього питання.

Насамкінець слід якраз зупинитися на ролі такої думки потерпілого для подальшого руху кримінального провадження. З цього приводу В. М. Кобернюк підкреслює, що інтереси потерпілого забезпечуються неповно, оскільки його позиція щодо закриття кримінального провадження з відповідних підстав за загальним правилом має дорадче значення, розглядаючись як обов'язкова умова їх реалізації лише щодо окремих видів звільнення особи від кримінальної відповідальності. Водночас, доцільно підтримати позицію про те, що волевиявлення потерпілого на закриття кримінального провадження зі звільненням особи від кримінальної відповідальності все ж має бути з'ясовано, висловлено в активній формі та відображено у відповідному клопотанні [50, с. 19].

О.О. Торбас також наголошує на невизначеності ролі потерпілого, оскільки його позиція у більшості випадків ніяк не може вплинути на остаточне рішення суду. Тобто відповідні положення КПК у цій частині мають декларативний характер. З цього приводу науковець підкреслює незрозумілість ступеню впливу думки потерпілого на рішення судді при звільненні особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК). У такому випадку суд приймає до уваги лише тяжкість вчиненого злочину, строк його вчинення та відсутність підстав для зупинення чи перерви перебігу давності. Зауважується, що звільнення у зв'язку із закінченням строку давності є обов'язковим і аж ніяк не залежить від згоди чи незгоди потерпілого, тобто вказана у клопотанні думка потерпілого все ж не буде відігравати суттєвої ролі [159, с. 91, 93].

Наведений підхід цілком відповідає і сформованій надалі практиці ВС. Зокрема, ВП ВС у постанові від 17 червня 2020 року (справа № 598/1781/17) констатувала, що звільнення особи від кримінальної відповідальності за ст. 49 КК (сплив строків давності) є безумовним і здійснюється судом незалежно від

факту примирення з потерпілим, відшкодування обвинуваченим шкоди потерпілому, щирого каяття тощо [75]. Водночас у постанові колегії суддів Першої судової палати ККС від 13 лютого 2018 року (справа № 161/13242/16-к), у ключі питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею на поруки, ВС вказав, що з'ясування думки потерпілого щодо звільнення винної особи від кримінальної відповідальності є обов'язковим елементом такого звільнення, а тому суд повинен виходити не тільки з наявності підстав, передбачених нормами, які забезпечують умови звільнення, а й враховувати чи буде досягнута ціль виправлення особи в кінцевому підсумку [108].

Таким чином, роль позиції потерпілого щодо звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності диференціюється залежно від конкретного виду звільнення. Водночас її з'ясування є невід'ємним елементом процесуального порядку звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності. А його результат має бути зафіксований у відповідному клопотанні про звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності.

Процесуальні акти, що складаються при зверненні до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Видається цілком очевидним, що сама по собі достатня сукупність доказів лише свідчить про можливість закінчити досудове розслідування, яке повинно мати логічне і офіційно оформлене завершення у вигляді рішення слідчого, дізнавача чи прокурора. Таким чином за відсутності офіційного документування стадія досудового розслідування не може бути завершена, хоча така фіксація має стати результатом повного та об'єктивного дослідження усіх доказів [159, с. 16]. Тим більше, що відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК, момент закінчення стадії досудового розслідування пов'язаний, зокрема, із направленням підсумкового документа до суду (за винятком ситуацій, коли таким документом є постанова слідчого, дізнавача, прокурора про закриття кримінального провадження). Таким чином, до такого направлення строки досудового розслідування все ще продовжуватимуть спливати.

Зважаючи на це у спеціальній літературі кримінальний процесуальний документ, зокрема зовнішнє його вираження, форма (вид процесуального документу, його реквізити, розміщення структурних елементів) та його зміст (суть процесуального документу) розглядається як ще один елемент процесуальної форми, а отже і форми закінчення досудового розслідування. При цьому до такого елементу включаються не лише форма та зміст підсумкового процесуального акта для стадії досудового розслідування, але й форма та зміст процесуальних документів, які складаються на етапі завершення досудового розслідування і не є остаточними [16, с. 80].

Як вже було неодноразово наголошено вище, у випадку з розглядуваною в нашій роботі формою закінчення досудового розслідування, основним процесуальним документом є клопотання прокурора про звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності. Як вказує О.О. Торбас, кримінальне процесуальне законодавство вперше визначило вимоги до клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Йдеться про положення статті 287 КПК, проаналізувавши які резюмує, що воно повинно складатися з вступної, мотивувальної та резолютивної частин. При цьому, з огляду на нормативний зміст пунктів 4, 6 та 7 ч. 1 цієї статті, особливу увагу має бути приділено формулюванням, що мають бути зазначені для підтвердження наявності підстав і умов для звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності. На переконання вченого, при складанні такого клопотання працівники прокуратури повинні застосувати одну з таких конструкцій: «кримінальне правопорушення було вчинене вперше», «раніше не судимий», «вперше вчинив злочин», «раніше до кримінальної відповідальності не притягувався» чи будь-яке інше формулювання, яке б чітко зазначало, що особа, яка звільняється від кримінальної відповідальності, вчинила кримінальне правопорушення вперше, Крім того, резолютивна частина клопотання прокурора має містити прохання до суду про звільнення особи від кримінальної відповідальності, а наприкінці обов’язково мають бути вказані додатки до клопотання, один із яких прямо передбачений в останньому абзаці ст. 287 КПК у

вигляді письмової згоди підозрюваного на звільнення [159, с. 83, 93-94].

Щодо зазначеного додатку, який, як видається, так само слід розглядати як складову елементу розглядуваної форми закінчення досудового розслідування, звернемо увагу на існування певної розбіжності в нормативному регулювання та правозастосовній практиці. Так, ст. 287 КПК прямо передбачено, що до клопотання додається письмова згода підозрюваного, однак у роботі Н.Л. Боржецької також зазначається, що, на відміну від вимог КПК про додання до клопотання прокурора письмової згоди особи на звільнення особи від кримінальної відповідальності, вітчизняна практика такими додатками визнає протокол роз'яснення підозрюваному права на звільнення особи від кримінальної відповідальності та заяву підозрюваного з проханням про звільнення його від кримінальної відповідальності [17, с. 10].

З цього приводу слід виснувати, що важливе значення має дотримання трьох обов'язкових вимог: по-перше, цей документ має бути складено окремо, тобто така інформація не може відображатися безпосередньо в клопотанні за аналогією з думкою потерпілого; по-друге, форма вираження згоди має бути винятково письмовою; по-третє, згоду має бути виражено активно із вказівкою на те, що особі було роз'яснено суть підозри, право на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування (як ми вказували вище), а також на заперечення проти звільнення, підстави та умови відповідного звільнення особи від кримінальної відповідальності, а також правові наслідки застосування такого звільнення, і на підставі цього підозрюваний погоджується на застосування щодо нього цього порядку.

1.3. Загальні положення кримінального провадження щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності

Характеристика вихідних положень щодо кримінального провадження щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності з метою з'ясування його особливостей ставить перед нами завдання з визначення та розкриття ключових ознак такого кримінального провадження, формулювання дефініції

цього поняття, установлення співвідношення такого кримінального провадження з іншими суміжними поняттями, а також окреслення переліку загальних правил здійснення кримінального провадження щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Зважаючи на те, що кримінальне провадження щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності є процесуальною формою реалізації цього інституту, передусім пропонуємо проаналізувати сформульовані у спеціальній науковій літературі підходи до визначення поняття «звільнення особи від кримінальної відповідальності».

Зокрема, Ю.В. Баулін під розглядуваним поняттям розуміє «реалізацію державою в особі суду повноваження, відповідно до якого вона відмовляється за наявності підстав, передбачених КК, від державного осуду особи, яка вчинила злочин, а також від покладання на неї обмежень особистого, майнового або ін. характеру, передбачених законом за вчинення цього злочину [13, с. 255]. Близьке за змістом визначення наводить Л. Сокира, який визначає звільнення особи від кримінальної відповідальності як звільнення судом від імені держави особи, яка вчинила злочин, від правових наслідків цього злочину – кримінально-процесуального впливу та осуду, що має на меті диференційований підхід до осіб, які вчинили злочин, не становлять значної суспільної небезпеки та можуть виправитись без застосування до них кримінального покарання [155, с.57].

Водночас, М. Є. Григор'єва вказує на доцільність визначення звільнення особи від кримінальної відповідальності у двох аспектах – матеріальному та процесуальному. І перше визначення якраз і демонструє найбільш традиційне бачення звільнення як відмови держави від реалізації своїх повноважень щодо обмеження передбачених в прав і свобод особи, яка вчинила злочин. Натомість процесуальне розуміння звільнення від кримінальної відповідальності представлено як оформлення такої відмови судом у вигляді ухвали про закриття провадження у справі, тобто акцент зроблено на документальному закріпленні такого рішення, його процесуальній об'єктивізації [29, с. 8].

Так само і Х.М. Павич пропонує розглянути феномен звільнення особи від

кримінальної відповідальності крізь призму процесуального розуміння як «діяльність суду, пов'язану із звільненням особи, яка вчинила злочин, у випадках, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, від державного осуду в формі кримінального покарання, яке повинно було б індивідуалізуватися в обвинувальному вироку суду» [73, с. 86].

О. А. Марченко також формулює дефініцію, яку можна вважати певним компромісним інтернауковим баченням концептуального змісту цієї категорії. Так, на думку вченої, «звільнення особи від кримінальної відповідальності полягає у передбаченому законом звільненні за нереабілітуючих обставин особи, яка вчинила злочин, за умови встановлення суттєвого зниження ступеню її суспільної небезпечності, що полягає у відмові держави від засудження (постановлення вироку), обмежень прав та свобод, передбачених як КК, так і КПК, шляхом винесення судом ухвали про закриття кримінального провадження та підтвердження наявності підстав для звільнення підозрюваного, обвинуваченого від відповідальності" [61, с. 74].

Отже простежується очевидний тренд на конвергенцію матеріального та процесуального права в питанні визначення поняття звільнення особи від кримінальної відповідальності, який цілком відображає інтергалузевий характер цього інституту.

Як підтвердження можемо навести дефініцію, надану у Великій українській юридичній енциклопедії В.Т. Нором – «міжгалузевий інститут кримінального та кримінального процесуального права, що встановлює підстави і умови (сфера кримінального права) та процесуальну форму (сфера кримінального процесуального права) звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вчинила визначене законом про кримінальну відповідальність кримінальне правопорушення, і закриття щодо неї кримінального провадження» [71, с. 330].

Отже, взявши за основу наведену дефініцію, спробуємо визначити ознаки кримінального провадження щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності та надати їх коротку характеристику. Крім того, передусім,

пропонуємо зупинитися на з'ясуванні сутнісного змісту цього виду кримінального провадження як прояву кримінальної процесуальної форми. Для цього, з огляду на окреслені в попередньому підрозділі дисертації окремі особливості цього провадження, пропонуємо розпочати з розуміння того, що є диференціацією кримінальної процесуальної форми. Зокрема, її визначення у своїй роботі пропонує В.М. Трофименко як способів процесуальної організації, відповідно до якого у системі кримінального процесу автономізуються окремі процесуальні провадження і встановлюються загальний та диференційовані процесуальні порядки їх здійснення [160, с. 207].

У світлі цього можемо звернути увагу на сформульований В.М. Кобернюком перелік властивостей, що можуть розкрити інститут звільнення особи від кримінальної відповідальності як альтернативу кримінальному переслідування (наведемо лише окремі з них): (1) є заходом спрощення системи кримінального правосуддя; (2) реалізується на підставі та на виконання дискреційності кримінального переслідування у суспільних інтересах; (3) має місце лише за умови доведення вини особи у вчиненні кримінального правопорушення; (4) передбачає внутрішню диференціацію на певні види, тобто може бути безумовним або умовним, остаточним або тимчасовим; (5) вимагає згоди правопорушника (яка є обов'язковою щодо умовних видів звільнення); (6) ключовим суб'єктом його застосування є прокурор, який може приймати таке рішення одноосібно або шляхом звернення до суду [50, с. 8]. Ми загалом підтримуємо вказані дослідником особливості, за винятком останньої наведеної у цьому переліку тези, оскільки як вказувалося вище та як буде продемонстровано надалі, саме суд має остаточно вирішувати питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, зокрема і зважаючи на нереабілітуючий характер цього інституту та необхідність, де-факто, констатації факту вчинення особою відповідного кримінального правопорушення.

Наводячи додаткові аргументи на підтримку позиції про особливий, альтернативний характер розглядуваного провадження, можемо виокремити те,

що виступає як критерій диференціації форми кримінального провадження в такому разі. На наш погляд, таким критерієм може вважатися втрата протиправним діянням небезпечного характеру або його істотне зниження (об'єктивний аспект) або позитивна поведінка особи, яка його вчинила (суб'єктивний аспект), що зумовлює доцільність альтернативного вирішення кримінально-правового конфлікту з метою заміни каральної парадигми правосуддя та реалізації принципу процесуальної економії, що відповідає сучасним стандартам гуманізації кримінального процесу.

Беручи до уваги вищевикладене, ми можемо підтримати висловлені у доктрині пропозиції щодо регламентації закриття кримінального провадження зі звільненням особи від кримінальної відповідальності у окремій главі Розділу VI «Особливі порядки кримінального провадження» КПК, що пояснюється логічною невиправданістю розміщення відповідних нормативних положень у Главі 24 з назвою «Закінчення досудового розслідування. Продовження строку досудового розслідування» КПК, оскільки питання звільнення особи від кримінальної відповідальності, як вказує науковець, виходять за межі закінчення досудового розслідування, при цьому маючи спеціальний порядок вирішення та підстави застосування [50, с. 12].

Для цілісного розуміння процесуальної природи звільнення особи від кримінальної відповідальності необхідно визначити *іманентні ознаки,* що детермінують його самостійне місце в системі кримінального процесу [151]. До них слід віднести:

1. Диференційованість процесуальної форми. Це проявляється у наявності особливих умов та підстав для застосування звільнення особи від кримінальної відповідальності, які були проаналізовані вище у попередньому підрозділі. До того ж наявні й відмінні від інших кримінальних проваджень процедури, зокрема роз'яснення підозрюваному підстав для звільнення, права заперечувати проти такого звільнення, отримання від підозрюваного письмової згоди, з'ясування думки потерпілого щодо звільнення тощо. Крім того, специфічними є й процесуальні гарантії, які корелюють із правами та обов'язками основних

учасників, залучених до процесу звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності та вирішення цього питання судом. Зауважимо, що основні особливості кримінального провадження під час звільнення особи від кримінальної відповідальності найбільш яскраво проявляються у судовому провадженні, хоча, як було продемонстровано в попередній частині нашої роботи, відмінності порівняно з ординарним порядком кримінального провадження мають прояв і під час досудового розслідування.

2. Альтернативність, оскільки це провадження є різновидом альтернативного способу вирішення кримінально-правового конфлікту. На противагу звичайній процедурі, яка спрямована, насамперед, на встановлення винної особи та забезпечення притягнення її до кримінальної відповідальності, що свідчить про одночасно і відновлювальний, і каральний вплив, кримінальне провадження щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності, хоча також загалом забезпечує вирішення справи по суті, тягне за собою інші правові наслідки і не передбачає реалізації форм кримінальної відповідальності. Зазначене може свідчити про те, що таке кримінальне провадження можна розглядати, по аналогії, наприклад, з інститутом угод, як альтернативу звичайній, ординарній процедури.

У світлі цього О.О. Дудоров відмічає, що звільнення особи від кримінальної відповідальності є втілення правових принципів і формою реагування сучасної держави на вчинення злочинів, альтернативною покаранню та звільненню від покарання та його відбування [37, с. 118]. Так само В.М. Кобернюк розглядає інститут звільнення як альтернативу кримінальному покаранню, спрямовану на виконання завдань кримінального права та кримінального провадження, що сприяє профілактиці правопорушень та виправленню винних, досягненню процесуальної економії та спрощенню й прискоренню кримінального провадження. При цьому таке кримінальне провадження має реалізовуватися відповідно до засад кримінального провадження і має відповідати як суспільним потребам, так і приватним інтересам учасників кримінального судочинства [50, с. 11].

Згідно з позицією, викладеною в Проміжному звіті для Пенологічної ради Ради Європи «Відновне правосуддя у кримінальних справах в Європі», звільнення від кримінальної відповідальної розглядається як частково відновним заходом, що зосереджується на відшкодуванні, реституції або компенсації збитків, а також, за певних обставинах, навіть на примиренні. При цьому, на відміну від традиційних заходів відновного правосуддя, вони обмежуються компенсацією за шкоду без обов'язкової особистої зустрічі між правопорушником та потерпілим. Автори звіту підкреслюють, що цей правовий інструмент не становить вичерпної правової основи для інституціоналізації відновного правосуддя в рамках системи кримінального правосуддя, оскільки він все одно може мати «превентивний ефект щодо правопорушника, сприяючи його відповідальності та реінтеграції через досвід відшкодування шкоди, і водночас задовольняти потребу жертви у відшкодуванні набагато швидше та простіше, ніж у (додатковому) цивільному провадженні» [7, с. 61-62].

3. Міжгалузева комплексність нормативного регулювання. Як підкреслювалося вище, міжгалузевість інституту звільнення особи від кримінальної відповідальності характеризується тим, що питання про підстави та матеріальні умови звільнення визначаються Законом України про кримінальну відповідальність, водночас процесуальний порядок реалізації звільнення особи від кримінальної відповідальності регламентовано положеннями КПК, зокрема статтями 285-289.

Указана особливість є однією з тих, що найчастіше підкреслюється щодо інституту звільнення особи від кримінальної відповідальності, що охоплює одночасно і матеріальні, і процесуальні норми. Зокрема перші, на переконання деяких вчених, застосовуються в частині визначення підстав звільнення особи від кримінальної відповідальності, водночас другі безпосередньо регулюють порядок звільнення особи від кримінальної відповідальності. З огляду на це саме звільнення від кримінальної відповідальності є кримінально-правовою підставою або основою для закриття кримінального провадження, натомість закриття кримінального провадження становить форму реалізації звільнення

особи від кримінальної відповідальності. Отже слід цілком погодитися з науковцем в тому, що закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності співвідносяться як форма і зміст відповідно [50, с. 16].

4. Вичерпність підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності. Попередньо вже розглядалося питання щодо системи підстав або видів звільнення особи від кримінальної відповідальності. І хоча цей перелік охоплює положення як Загальної, так і Особливої частини КК, водночас він є вичерпним і не допускає розсуду суду або прокурора щодо розширення цього переліку за рахунок не передбаченого законом випадка. Дискреційні повноваження вказаних суб'єктів можуть бути реалізовані тільки в контексті оцінки наявності відповідної підстави та властивих їй умов для застосування звільнення.

5. Виключно судова компетенція. Характеристика вказаної ознаки з позиції нормативного врегулювання вже була предметом нашого аналізу в попередньому підрозділі під час розкриття такого елементу досліджуваної форми закінчення досудового розслідування, як суб’єкти, які беруть участь у зверненні до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Тобто ще раз підкреслимо, що законодавець у чинних положеннях КПК не передбачив жодних винятків і закріпив повноваження закривати кримінальне провадження у зв’язку зі звільнення особи від кримінальної відповідальності виключно за судом. Водночас наразі спробуємо пояснити, чим саме може бути обумовлений подібний підхід у регламентації.

На нашу думку, досить детально цей аспект розкритий у науковому доробку О.О. Дудорова в контексті дослідження питання про відповідність інституту звільнення особи від кримінальної відповідальності ідеям презумпції невинуватості. Зокрема, вчений наводить сформульоване у спеціальній юридичній літературі бачення стосовно невідповідності матеріально-правового інституту звільнення особи від кримінальної відповідальності та процесуальної форми його втілення конституційному принципу презумпції невинуватості. При

цьому відповідні науковці наголошують на тому, що навіть віднесення звільнення особи від кримінальної відповідальності до компетенції суду (ч. 2 ст. 44 КК України, ч. 1 ст. 286 КПК України), не спроможне вирішити проблему, оскільки закриття кримінального провадження ухвалою суду без постановлення обвинувального вироку, яким тільки і може бути встановлено винуватість особи у вчиненні злочину, а отже конституційна презумпція невинуватості при звільненні від кримінальної відповідальності залишається не спростованою. Опонуючи вказаній позиції автор звертається до тлумачення ч. 1 ст. 62 Конституції України, що дає йому підстави резюмувати, що встановлення винуватості особи у вчиненні злочину саме обвинувальним вироком суду вимагається лише в тому разі, коли особа піддається покаранню. При цьому сама Конституція України залишає відкритим питання про те, в якому порядку має встановлюватись винуватість особи у вчиненні злочину, якщо цій особі покарання не призначається [37, с. 119-120].

Слід звернути увагу і на висновок, сформульований М.О. Карпенком та А.Р. Туманянц про те, що у вітчизняному законодавстві визначено зміст презумпції невинуватості як такий, що поєднує в собі як процесуальний аспект (право на доведення вини в законному порядку), так і матеріально-правовий (неможливість притягнення до кримінальної відповідальності без остаточного рішення суду), що посилює гарантії прав людини у сфері кримінальної юстиції. Зрештою вчені резюмують, що КПК поєднує припинення дії презумпції невинуватості лише з ухваленим вироком, і лише з таким, що набрав законної сили [47, с. 244-245].

На наше переконання, підхід, запропонований О.О. Дудоровим, цілком відповідає концептуальному змісту засади презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини. Слід уточнити, що розглядувана конституційна норма має своє втілення і в КПК у ч. 1 ст. 17 в аналогічному текстовому варіанті. При цьому ми так само хочемо сфокусувати увагу на єднальному сполучнику «і» між словами «вважається невинуватою у вчиненні злочину» та «не може бути піддана кримінальному покаранню», що може свідчити про те, що наявність

обвинувального вироку суду потрібна саме для настання обох наслідків одночасно, тобто коли за визнанням особи винуватою слідує підання такої особи покаранню.

На підтвердження цього може бути наведено і позицію Ю.В. Бауліна, на думку якого ч. 1 ст. 62 Конституції України не виключає того, що суд може визнати звільнювану від кримінальної відповідальності особу такою, яка вчинила злочин, у процесуальному порядку, відмінному від винесення обвинувального вироку. Науковець аргументовано доводить, що жодна зі складових презумпції невинуватості при звільненні від кримінальної відповідальності не страждає (так, не йдеться про перекладання тягаря доказування на особи, так само усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь тощо) [12, с. 54–55].

Водночас у контексті положень ч. 1 ст. 62 Конституції України, ч. 1 ст. 17 КПК, а також пункту 2 ст. 6 ЄКПЛ, все ж питання закриття має вирішуватися в ухвалі суду, оскільки йдеться про застосування нереабілітуючої підстави. Поряд із цим, слід погодитися з І.О. Крицькою, яка, за результатами аналізу практики ЄСПЛ щодо другого аспекту презумпції невинуватості, резюмує, що «відповідна ухвала суду не повинна містити стверджувальних висновків про вчинення особою конкретного кримінального правопорушення» [54]

6. Спеціальний предмет доказування. У світлі питання про цю ознаку відмітимо, що у своїй дисертації К.В. Токаренко відмічає, що глава 24 КПК не містить будь-яких положень щодо окремих, спеціальних питань встановлення та правової оцінки окремих підстав звільнення особи від кримінальної відповідальності, які безперечно існують. До того ж відзначається, що у процесуальній літературі все ще відсутні необхідні механізми встановлення каяття, методики доказування, фіксації та оцінювання цієї юридично значущої обставини [158, с. 121-122]. При тому, що як вказується у літературі, «навіть за умови проведення досудового розслідування не в повному обсязі клопотання має містити (крім іншого) виклад фактичних обставин кримінального правопорушення та його правову кваліфікацію, докази, які підтверджують факт

вчинення особою суспільно небезпечного діяння (ст. 287 КПК). Встановлення особи, яка вчинила злочин, її винуватості у його вчиненні є необхідною умовою закриття кримінального провадження за нереабілітуючими підставами [161, с.37].

На доповнення до цього додамо, що у п. 7 ч. 1 ст. 287 КПК передбачено таку складову змісту клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, як «наявність обставин, які свідчать, що особа підлягає звільненню від кримінальної відповідальності, та відповідна правова підстава». На наш погляд, це вказує на наявність особливих обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності. При цьому, оскільки йдеться про прийняття підсумкового рішення, яким справа вирішується по суті, а не проміжного (як наприклад, у разі подання клопотання про дозвіл на обшук чи застосування заходів забезпечення кримінального провадження), доцільніше вести мову не про локальний предмет доказування, а саме про спеціальний[3], оскільки частина обставин, що мають бути встановленими і доведеними в клопотанні, цілком відповідає тому переліку, що вказаний у ст. 91 КПК.

7. Добровільність і усвідомленість застосування.

У попередньому підрозділі досить багато уваги було приділено питанню про отримання письмової згоди від підозрюваного, обвинуваченого на його звільнення особи від кримінальної відповідальності, та тим діям, які мають цьому передувати (зокрема, йдеться про дії щодо інформування цих учасників про суть підозри або обвинувачення, зміст підстави для звільнення від відповідальності та властивих їй умов, підтвердження відповідних обставин доказами, включно із тими фактичними даними, що обґрунтовують факт вчинення цією особою кримінального правопорушення, право заперечувати про такого звільнення та ін. Наведене якраз і забезпечує те, щоб отримана від підозрюваного або обвинуваченого згода була добровільною та усвідомленою.

[3] Більш докладно про це йтиметься далі.

Це пов’язано з тим, що звільнення особи від кримінальної відповідальності є звільненням з нереабілітуючих обставин. І хоча, як зауважує О. А. Марченко, звільнення особи від кримінальної відповідальності виключає засудження, покарання, судимість особи, - це звільнення не свідчить про її виправдання, про визнання її невинуватою у вчиненні злочину. Настання для особи, яка вчинила злочин, специфічного правового наслідку, певної депеналізації у вигляді звільнення особи від кримінальної відповідальності, не має впливати на кваліфікацію вчиненого, не усуває оцінку діяння як такого, що містить у собі суттєву небезпеку (або загрозу цієї небезпеки). Отже, на переконання дослідниці, звільнити від кримінальної відповідальності можна лише ту особу, яка зобов’язана її понести [61, с. 63]. А тому особа має добровільно на це погодитися, відмовившись від можливості доведення своєї невинуватості у виправдувальному вироку суду та пов'язаних із цим механізмів реабілітації.

Досить показовою у ключі цього аспекту може бути позиція ВС, висловлена в постанові від 21 січня 2026 р. (справа №446/640/22), якою було скасовано ухвалу про закриття кримінального провадження у зв’язку зі звільненням від кримінальної відповідальності. У наведеній справі обвинувачений брав участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції і, як стало зрозуміло за результатами перегляду відеозапису підготовчого засідання, мали місце проблеми з якістю зв’язку. Як наслідок, обвинувачений не зміг повністю зрозуміти наслідки звільнення його від кримінальної відповідальності на підставі положень ст. 46 КК, що були роз’яснені головуючим, про що повідомив суд. Проте зрештою суд, як відзначає ВС, «не вжив заходи для налагодження зв`язку і повторного роз`яснення обвинуваченому наслідків звільнення від кримінальної відповідальності на підставі положень ст. 46 КК України, а задовольнив клопотання про таке звільнення» [121].

8. Аксіологічна поліаспектність. Аналіз літератури з кримінального права та кримінального процесу засвідчує те, що регламентація у законі та застосування на практиці інституту звільнення особи від кримінальної відповідальності відіграє важливу функціональну роль для обох галузей права.

При цьому очевидним є позитивний вплив від реалізації відповідних нормативних положень як для держави та суспільства загалом, оскільки це пов'язано із оптимізацією загальної форми кримінального провадження, так і для підозрюваного, обвинуваченого (в контексті незастосування стосовно них негативних наслідків, пов'язаних із формами реалізації кримінальної відповідальності, а також потерпілого (щодо певних підстав для звільнення), коли йдеться про більш спрощений порядок встановлення та відшкодування шкоди, оперативне поновлення первинного статусу потерпілого.

Зважаючи на це, підкреслимо, що значення кримінального провадження щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності простежується у двох вимірах: по-перше, крізь призму забезпечення балансу публічних та приватних інтересів; по-друге – у контексті позитивного впливу на динаміку як матеріальних, так і процесуальних правовідносин.

Деталізує значення звільнення особи від кримінальної відповідальності і В.М. Кобернюк, підкреслюючи, що «в площині кримінального права воно покликане сприяти профілактиці кримінальних правопорушень, досягненню мети виправлення правопорушника без обмеження його прав і свобод шляхом покарання». При цьому для кримінального процесу його роль полягає в сприянні швидкості кримінального провадження, забезпеченні додержання засади розумних строків. Також відмічається позитивний вплив для суспільних інтересів, проявом чого є досягнення процесуальної економії, зменшення витрат часу, матеріальних і людських ресурсів, підвищення довіри до системи кримінальної юстиції. Насамкінець, можемо знайти в роботі дослідника і вказівку на цінність інституту звільнення для окремих учасників, як от, підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого. У ключі цього слушним є уточнення про потенційну важливість цього інституту з позиції потерпілого, для його це означатиме уникнення «повторної віктимізації», зумовленої участю у процедурах кримінального провадження [50, с. 16-17].

Багатоаспектну позитивну цінність звільнення особи від кримінальної відповідальності відзначає і О.Ю. Татаров, на переконання якого законність і

обґрунтованість закриття кримінального провадження у зв'язку з цим забезпечує виконання завдання кримінального процесу. Водночас для приватних осіб йдеться про очевидні переваги у вигляді незастосування кримінального покарання до тих осіб, які винні у вчиненні злочинів, що не становлять великої суспільної небезпеки і можуть бути виправлені та перевиховані в інший спосіб, або до осіб, які втратили ознаки суспільної небезпечності [156, с.297].

9. Правотрасформуючий характер. Як зазначає Ю.В. Баулін, ухвалення судом рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності є актом, що свідчить про припинення кримінально-правових відносин між особою, яка вчинила злочин, і державою. Це також вказує на те, що з цього моменту відповідна особа вже не несе обов'язку відповідати перед державою за скоєне, не може нести тягар кримінальної відповідальності, хоча і не йдеться про виправдання особи, оскільки кримінальне провадження припиняється з нереабілітуючих для особи підстав [13, с. 256]. Розглядаючи перелік характерних ознак інституту звільнення особи від кримінальної відповідальності, В.М. Кобернюк вказує і на спеціальні правові наслідки (матеріальні – незастосування обмежень прав і свобод особи, які становлять сутність кримінальної відповідальності, і процесуальні – закриття кримінального провадження) [50, с. 11-12].

Беручи до уваги вказані правові наслідки закриття кримінального провадження у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності, а також розуміючи під юридичним фактом ті, обставини об'єктивної реальності, що спричиняють виникнення, зміну та припинення правовідносин, а також настання інших правозначущих наслідків, ми можемо констатувати, що кримінальне провадження щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності спричиняє трансформацію одночасно і кримінальних, і кримінальних процесуальних правовідносин, що обумовлено інтергалузевим характером самого інституту звільнення особи від відповідальності.

На підставі проведеного аналізу характерних ознак кримінального провадження щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності

спробуємо запропонувати авторську дефініцію цього поняття, виходячи із визначення того, що загалом є кримінальним провадженням (п. 10 ч. 1 ст. 3 КПК). Отже, *кримінальне провадження щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності – це врегульована кримінальним процесуальним законом система процесуальних дій та рішень уповноважених суб'єктів, що реалізується в особливому порядку в межах стадії досудового розслідування та у судовому провадженні, спрямована на забезпечення реалізації міжгалузевого інституту звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставах та за умов, що передбачені Законом України про кримінальну відповідальність.*

З метою ще більш повного аналізу загальних положень кримінального провадження щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності, спробуємо виокремити основні правові висновки, сформульовані в практиці ЄСПЛ, що прямо чи опосередковано торкаються питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності. На наш погляд, це питання може бути розглянуто за двома векторами. По-перше, як вже відзначалося вище, з погляду дотримання презумпції невинуватості, що є складовою права на справедливий суд, гарантованого ст. 6 ЄКПЛ. По-друге, з позиції недопущення застосування звільнення особи від кримінальної відповідальності щодо окремих категорій злочинів як компонента реалізації процесуального позитивного зобов'язання держави щодо гарантування права на життя та заборони катування, закріплених у статтях 2 та 3 ЄКПЛ відповідно.

Передусім, звернемося до аналізу окремих міжнародних документів, які містять загальні положення з дотримання принципу презумпції невинуватості. Так, відповідно до ч. 1 ст. 11 Загальної декларації прав людини, «кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатись невинною доти, поки її винність не буде встановлено в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечують всі можливості для захисту» [43]. Також близькі за змістом нормативні положення (хоча і більш короткі, що пов'язано із деталізацію інших елементів права на справедливий судовий розгляд в інших пунктах відповідних статей) містять пункт 2 ст. 6 ЄКПЛ [38] та пункт 2

ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [65], в яких зокрема передбачено, що «кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим, поки його вину не буде доведено в законному порядку».

Стосовно першого виокремленого нами аспекту, пов'язаного із дотриманням презумпції невинуватості, традиційно звертається увага на рішення в справі «Грабчук проти України» від 21 вересня 2006 р., в якому Європейським судом було констатовано порушення презумпції невинуватості через винесення постанов про закриття кримінальної справи щодо заявниці, які були сформульовані в такий спосіб, що не залишалось сумнівів у винуватості особи. При цьому ці постанови були винесені слідчим і судом на підставі закінчення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, втім сама заявниця заперечувала свою винуватість в інкримінованій їй халатності [143]. Водночас, ми цілком підтримуємо висновок, зроблений О.О. Дудоровим про те, що ЄСПЛ не відкидає загалом можливості закриття кримінальної справи навіть на етапі досудового розслідування, зокрема, якщо особа відмовилась від свого права на судовий захист, визнає себе винуватою і відшкодовує заподіяну шкоду, а також в інших випадках, коли слідство не вважає за необхідне передавати справу до суду [37, с. 120]. Ключове значення для оцінки дотримання державою своїх зобов'язань за п. 2 ст. 6 ЄКПЛ та статтею 6 загалом матиме дотримання низки процесуальних гарантій, про які йтиметься далі.

При цьому, однією із таких гарантій є вмотивованість відповідного рішення суду, яким вирішується питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності. У світлі цього вважаємо за можливе навести декілька рішень ЄСПЛ, зокрема рішення по справам «Moreira Ferreira v. Portugal» (№ 2)») [ВП] (заява № 19867/12) від 11 липня 2017 р. [138] та «Hadjianastassiou v. Greece» (заява 12945/87) від 16 грудня 1992 р. [135], в яких Суд відмітив, що «судові рішення повинні повно відображати мотиви, на яких вони ґрунтуються, що віддзеркалює принцип, пов'язаний із належним відправленням правосуддя». Такі вимоги, серед іншого спрямовані на те, щоб «показати сторонам, що їх

почули і, таким чином, це сприятиме тому, щоб вони погодились із рішенням». До того ж «мотивоване рішення є важливим для того, щоб дозволити заявнику ефективно здійснювати будь-яке право на оскарження».

Стосовно ж другого аспекту можна узагальнити деякі ключові ідеї ЄСПЛ, наведені в низці рішень. Так, загалом Європейський суд визнає за національними судами основну роль у виборі тих покарань і видів відповідальності, що мають бути застосовані щодо особи, водночас зберігаючи функцію контролю ЄСПЛ може все ж втручатися в це питання, коли йдеться про явну непропорційність між правопорушенням і тими наслідками, що зазнала особа [134]. Крім того, Європейський суд вказує на те, що поняття ефективне розслідування, яке традиційно розглядається ЄСПЛ в контексті процесуальних зобов'язань держави за ст. ст. 2 та 3 ЄКПЛ, може включати і стягнення, накладені наприкінці відповідних проваджень. І хоча ЄСПЛ відмічає, що немає абсолютного зобов'язання, щоб усі судові переслідування закінчувалися засудженням або винесенням конкретного вироку, національні суди за жодних обставин не повинні бути готовими до того, щоб грубі напади на фізичну та психічну недоторканість залишалися безкарними, або щоб серйозні правопорушення каралися надто легкими покараннями [145]. У контексті цього Європейський суд, зокрема, уточнює, що «у справах, які стосуються катувань або жорстокого поводження…кримінальне провадження не може бути припинено через строк давності, а також що амністії та помилування не повинні допускатися в таких випадках» [137].

Додатково ще раз підкреслимо важливість добровільного та свідомого характеру дій підозрюваного, обвинуваченого, якщо особа відмовляється від свого права на звичайний повноцінний судовий розгляд (наприклад, на користь певних інших альтернативних способів вирішення кримінально-правового конфлікту). При цьому, як наголосив ЄСПЛ у справі «Natsvlishvili and Togonidze v. Georgia» (заява №9043/05) від 29 квітня 2014 р., в якій розглядалося питання про затвердження судом угоди про визнання винуватості, така відмова має супроводжуватися достатніми процесуальними гарантіями проти зловживань,

серед яких важливе місце має бути відведено саме судовому контролю [139, п. 90-96].

З огляду на викладені вище правові висновки, сформульовані в практиці ЄСПЛ, можемо сформулювати низку європейських стандартів, що мають бути враховані при здійсненні кримінального провадження щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності:

(а) забезпечення змагальності та інших процедурних гарантій у такому кримінальному провадженні;

(б) надання особі реальної можливості заперечувати проти такого звільнення, а також мати змогу оскаржувати відповідне рішення суду про звільнення особи від кримінальної відповідальності;

(в) обов'язковість постання особи саме перед судом, який здатний надати необхідні гарантії та забезпечити незалежність і неупередженість при прийнятті рішення;

(г) надання судом своєї мотивованої оцінки обставинам справи та підтвердженню наявності підстав і умов для звільнення;

(д) недопустимість застосування звільнення для деяких категорій кримінальних правопорушень, пов'язаних із порушенням основоположних прав людини (право на життя та право не бути підданим поганому поводженню у розумінні ст. 3 ЄКПЛ).

Насамкінець, акумулюючи розкриті вище ідеї, визначимо ті загальні правила, що мають бути дотримані при здійснені кримінального провадження щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності:

1. Врахування інтергалузевого характеру інституту звільнення особи від кримінальної відповідальності;

2. Добровільний, вольовий та усвідомлений характер дій підозрюваного, обвинуваченого при вирішенні питання про його звільнення від кримінальної відповідальності;

3. Вирішення питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності виключно судом;

4. Забезпечення доказування додаткових обставин, пов’язаних із підтвердженням наявності підстав і умов для звільнення особи від кримінальної відповідальності;

5. Диференціація окремих процедур залежно від підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Саме останнє виокремлене правило матиме визначальне значення надалі при розкритті проблем, що охоплюються розділом 2 нашої дисертації.

РОЗДІЛ 2
ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗВІЛЬНЕННЯ ОСОБИ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

2.1. Процесуальний механізм реалізації підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Розкрита у попередньому розділі дисертації специфіка такої форми закінчення досудового розслідування, як звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, а також проаналізовані загальні положення кримінального провадження щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності, дозволяють нам визначити низку факторів, що впливають на процесуальний порядок реалізації підстав для звільнення, що закріплені в Загальній та Особливій частинах КК. Йдеться, зокрема, про таке: (1) міжгалузевий характер інституту звільнення особи від кримінальної відповідальності – зумовлює потребу врахування норм матеріального права, адже саме вони окреслюють коло тих обставин, що мають бути доведені для прийняття рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності; (2) наявність спільних процесуальної умови та елементів підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності – зокрема, йдеться про необхідність у всіх випадках отримати від підозрюваного, обвинуваченого згоду на звільнення особи від кримінальної відповідальності, що є нереабілітуючою підставою для закриття кримінального провадження; крім того спільними нерідко є вимоги щодо матеріальної умови звільнення (наприклад, вчинення кримінального правопорушення певної категорії, наявність обмежень щодо певних категорій кримінальних правопорушень, вчинення кримінального правопорушення вперше); (3) переважання дискреційних повноважень суду з прийняття рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності майже з більшості підстав. Це означає виняткову важливість у належному встановленні та доведенні перед судом тих обставин, що є фактичною складовою

підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності, оскільки саме це впливає на формування внутрішнього переконання цього суб'єкта.

Забезпечуючи послідовність та структурованість викладення результатів дисертаційного дослідження, спробуємо виділити елементи, що можуть бути включені до механізму реалізації підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності:

а) об'єкт реалізації – охоплює процесуальну та матеріальну умови та компоненти самої підстави, що мають бути встановлені під час досудового розслідування, викладені в клопотанні та підтверджені в суді;

б) суб'єкти реалізації – основним суб'єктом є, без сумніву, суд, оскільки виключно він приймає рішення про закриття кримінального провадження у цьому випадку. Проте, йому сприяють у цьому як суб'єкти, які виступають ініціатором звільнення – на стадії досудового розслідування йдеться про прокурора, а в судовому провадженні – про обидві сторони, так і ті, що виконують допоміжну роль у встановленні обставин, що вказують на наявність підстави для звільнення – слідчий, дізнавач, експерт (наприклад у разі з’ясування тяжкості тілесних ушкоджень, що впливає на правову кваліфікацію діяння і, відповідно, на можливість застосування певної підстави для звільнення, а також визначення розміру заподіяної шкоди) тощо. Крім того, для окремих підстав звільнення особи від кримінальної відповідальності вирішальну роль можуть відігравати також інші суб'єкти, як-от потерпілий – коли йдеться про підставу, передбачену ст. 46 КК, або ж трудовий колектив, який має бути обов'язково залучений у разі звільнення особи від кримінальної відповідальності за ст. 47 КК. У світлі цього доцільно також наголосити на відносно новій спеціальній підставі для звільнення особи від кримінальної відповідальності, що закріплена у ч. 5 ст. 401 КК і стосується випадків вчинення особою вперше під час дії воєнного стану кримінальних правопорушень, передбачених статтями 407 та 408 КК. У такому разі з’являється потреба в залученні ще одного суб’єкта – командира (начальника) військової частини (установи) – письмова згода якого на продовження проходження відповідною особою військової служби., згідно з ч. 5

ст. 401 КК та абз. 2 ч. 2 ст. 286, абз. 11 ч. 1 ст. 287 КПК, є складовою підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності у такому разі;

в) зміст реалізації – охоплює діяльність, здійснювану задля встановлення об'єкта реалізації. У такому разі може йтися як про аналітичну, розумову діяльність, так і про практичну, наприклад, проведення процесуальних дій для доказування обставин, що підлягають доказуванню для прийняття рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Надалі у наступних підрозділах ми детальніше зупинимося на питанні про те, у який спосіб та за допомогою яких матеріалів відповідні обставини мають бути доведені;

г) процесуальні гарантії – на наш погляд, в цьому разі може йтися про виконання вимоги, що одночасно виступає і процесуальною умовою звільнення особи від кримінальної відповідальності. Як вказувалося вище, це в усіх випадках отримання згоди підозрюваного, обвинуваченого на закриття кримінального провадження у зв'язку зі звільненням від кримінальної відповідальності.

Контекстно висловлюємо також свою згоду з позицією В.М. Кобернюка про те, що загалом, коли йдеться про процесуальний порядок закриття кримінального провадження, останній має єдину природу для застосування всіх підстав звільнення від кримінальної відповідальності з погляду алгоритму процесуальних дій. Водночас, основні відмінності пов'язані із матеріальною умовою та фактичною складовою підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності, що мають бути встановленими для її застосування. Саме тому, як цілком слушно вказує автор, специфіку закриття визначатиме процесуальна діяльність учасників кримінального провадження щодо досягнення, встановлення та доказування кримінально-правових та процесуальних умов конкретної підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності [50, с. 13].

Наведений умовивід має важливе значення для визначення та вибудови змісту всього другого розділу нашої дисертації, оскільки саме на висвітленні вказаних особливостей будуть сконцентровані всі підрозділи, що до нього

входять. Таким чином, наше завдання в цьому розділі наукової роботи полягатиме передусім саме у визначенні кола обставин, що мають бути включені в предмет доказування (охоплюють передумови, умови та складові самої підстави для звільнення), а також з'ясуванні способів та засобів їх доказування (йдеться, насамперед, про процесуальні дії, за допомогою яких це може бути забезпечено, а також відповідні процесуальні джерела доказів, у яких це може бути зафіксовано та відображено для доведення в суді можливості застосування до особи інституту звільнення особи від кримінальної відповідальності).

Отже, переходячи безпосередньо до питання про предмет доказування зупинимося на низці важливих теоретичних аспектів, які стосуються характеристики такого предмета доказування. Зокрема, у спеціальній юридичній літературі йдеться про так звану «градацію предмета доказування» [20, с. 86]. Виходячи із згаданої концепції, предмет доказування може бути поділений з огляду на принцип співвідношення загального, окремого та особливого. При цьому ознайомлення із основними ідеями наведених теоретичних підходів вказує на можливість, на перший погляд, більш детального зосередження на таких категоріях, як «спеціальний предмет доказування» та «безпосередній (індивідуальний) предмет доказування». А саме, беручи до уваги те, що спеціальний предмет доказування може охоплювати коло обставин кримінальних правопорушень, характер яких залежить від певного провадження. Як вказує В.В. Вапнярчук, такий різновид предмету доказування визначається на рівні норм Особливої частини КК, які містять конкретні юридичні ознаки вчинених кримінальних правопорушень, і норм ст. 91 КПК й окремих його глав, що регламентують порядок особливих проваджень. Учений при цьому наголошує, що обставини, які входять до цього виду предмету доказування, зумовлюються правовою природою конкретного особливого провадження [20, с. 89]. Вочевидь, дослідник насамперед має на увазі провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру та стосовно неповнолітніх. Однак, як видається, подібний умовивід потенційно може бути екстрапольований і на кримінальні провадження, що закінчуються звільненням

особи від кримінальної відповідальності, оскільки як досить аргументовано зазначалося у науці, такі провадження доцільно було б віднести до особливих порядків кримінального провадження і регламентувати на рівні окремої глави Розділу VI «Особливі порядки кримінального провадження» КПК України [50, с. 7], а отже такий їх статус може свідчити й про можливість існування в них спеціального предмету доказування, оскільки у разі прийняття рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності ті обставини, що мають бути встановлені, переважно не є якимись особливими, однак при цьому конкретизують окремі обставини, що включаються до загального предмету доказування – передусім ту, що передбачена п. 5 ч. 1 ст. 91 КПК. Поряд із цим встановленими мають бути також і обставини, закріплені пунктами 1, 3 та 4 цієї ж статті.

Для пояснення цього можна зауважити, що звільнення особи від кримінальної відповідальності можливо лише щодо конкретного кримінального правопорушення з тим уточненням, що загалом застосування цього інституту вимагає ретельної правової кваліфікації, без якої неможливо встановити наявність передумови для звільнення особи від кримінальної відповідальності. Це обумовлено тим, що переважна більшість підстав для звільнення, що передбачені як Загальною, так і Особливою частиною КК, обмежені лише певними категоріями кримінальних правопорушень як за тяжкістю, так і за іншими ознаками (наприклад, родовою приналежністю). З огляду на це подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення), як це закріплено в п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК, також включаються до предмету доказування у разі розгляду питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Так само важливим у такому разі видається встановлення обставин, визначених п. 3 ч. 1 ст. 91 КПК, а саме стосовно виду та розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розміру процесуальних витрат. При цьому наголосимо, що оскільки відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди є невід'ємною складовою низки підстав для звільнення

особи від кримінальної відповідальності, вочевидь точне встановлення її виду та розміру має неодмінно охоплюватися індивідуальним предметом доказування. Що ж до розміру процесуальних витрат, то оскільки рішення про закриття кримінального провадження у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності є підсумковим, то питання про процесуальні витрати має бути вирішене в ньому, а отже для цього їх розмір має бути встановленим і доведеним.

Стосовно обставин, передбачених у п. 4 ч. 1 ст. 91 КПК, а саме тих, що впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, а також характеризують особу обвинуваченого, вважаємо цілком доцільним так само їх включати в цьому випадку в предмет доказування, оскільки ступінь тяжкості вчиненого злочину має несумнівний вплив на передумову застосування звільнення особи від кримінальної відповідальності. Поряд із цим, характеристика обвинуваченого, хоча й опосередковано, але може мати значення, наприклад, для констатації наявності в його діях ознак щирого каяття. У світлі цього додамо, що виходячи з аналізу судової практики, суди під час судового розгляду у рамках оцінки можливості звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності за клопотанням сторони захисту нерідко звертають увагу на зміст обвинувального акту, зокрема в питанні про те, чи було в ньому вказано як обставину, що пом'якшує покарання, щире каяття особи. А отже і в цій частині п. 4 ч. 1 ст. 91 КПК є релевантним у контексті безпосереднього предмету доказування при звільненні від кримінальної відповідальності.

Більше того, часткове значення в питанні доведення має й п. 2 ч. 1 ст. 91 КПК, оскільки така складова передбаченої ним обставини, як форма вини, тобто вчинення кримінального правопорушення умисно або з необережності, може відігравати ключову роль при визначенні наявності передумови для звільнення особи від кримінальної відповідальності за певною підставою. Для прикладу, коли йдеться про звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК), примиренням особи з потерпілим (ст. 46 КК) тощо,

таке звільнення щодо нетяжкого злочину можливе винятково якщо його було вчинено з необережною формою вини.

У ключі піднятого питання вбачаємо можливим звернути увагу також на таке поняття, як «усічений предмет доказування». Щодо цього, як відмічає В.В. Вапнярчук, для прийняття окремих рішень окремі обставини інколи можуть і не досліджуватися. Надалі вчений вказує, що цей різновид предмету доказування може мати місце, наприклад, при закритті кримінального провадження, оскільки у такому разі непотрібно встановлювати всі обставини предмета доказування – навпаки, достатньо встановити лише деякі, при чому в заперечувальній формі (вочевидь, йдеться про встановлення відсутності події кримінального правопорушення, його ознак тощо) [20, с. 92]. Нам видається, що у випадку із прийняттям рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності також коректно вести мову про усічений предмет доказування з тим уточненням, що не обов'язково має йтися про заперечення певних обставин. Це може бути проілюстровано на прикладі відсутності потреби встановлення такої обставини, як винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, що передбачена п. 2 ч. 1 ст. 91 КПК. Зокрема, у випадках розгляду справи по суті ця обставина зазвичай має визначальне значення при постановленні остаточного рішення. Натомість, у разі звільнення особи від кримінальної відповідальності, на чому наголошував і ВС [89], у суду не лише немає потреби у доведенні цієї обставини, але й навпаки протилежний підхід міг би спричинити порушення презумпції невинуватості.

Додатковим підтвердженням цьому може слугувати також постанова ВС від 18 лютого 2025 р. (справа №№ 712/8174/23), де було констатовано недоцільність для суду встановлювати факт вчинення відповідною особою кримінально-караного діяння, якщо кримінальне провадження закривається у зв`язку із закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності на підставі ст. 49 КК за ініціативою та згодою особи, яка притягується до кримінальної відповідальності. Судді ВС також підкреслили, що «у разі розгляду такого клопотання без проведення повного судового розгляду

суд не може констатувати винуватість або навпаки невинуватість особи у вчиненні інкримінованого діяння» [93]. Так само важливо звернути увагу на висновок ВС у постанові по справі № 709/2049/17 від 22 травня 2025 р., де йшлося про застосування підстави для звільнення від кримінальної відповідальності, передбаченої ст. 49 КК – насамперед колегія суддів наголосила на відсутності обов'язку суду під час розгляду клопотання про застосування цієї підстави встановлювати фактичні обставини справи та перевіряти їх доказами, враховуючи першочерговість виконання вимог ч. 4 ст. 286 КПК, також можливість розгляду цього клопотання в підготовчому провадженні, в якому суд позбавлений можливості встановлювати фактичні обставини справи і досліджувати докази. І хоча, як наголосили судді ВС, у разі подання відповідного клопотання в ході судового розгляду справи по суті, під час або після стадії з`ясування обставин та перевірки їх доказами, у своєму рішенні суд хоча і може, проте не зобов`язаний встановлювати «факт скоєння обвинуваченим інкримінованого йому кримінально-караного діяння та наявність у його діях складу злочину» [96].

Резюмуючи цей короткий аналіз, зауважимо, що більш вдалим у цьому разі видається використання категорії «спеціальний предмет доказування», що цілком узгоджується з пропозицією В.М. Кобернюка стосовно виокремлення закриття кримінального провадження зі звільненням особи від кримінальної відповідальності до особливих порядків кримінального провадження з регламентацією в окремій главі Розділу VI КПК [50, с. 7]. Вирішення судом питання про можливе звільнення особи від кримінальної відповідальності передбачає, з одного боку, потребу встановлення переважної більшості обставин, які законодавець включив до загального предмету доказування, що закріплено у ст. 91 КПК (йдеться, наприклад, про пункти 1-5 ч. 1 цієї статті). Однак у такому разі ці обставини мають бути встановлені так би мовити «під певним кутом зору» – наприклад, не йдеться безпосередньо про встановлення винуватості особи, оскільки обвинувальний вирок суду ухвалюватися не буде, проте для певних видів звільнення може вимагатися визнання особою своєї вини, при цьому форма

вини може безпосередньо впливати на можливість загалом застосування інституту звільнення особи від кримінальної відповідальності; щодо виду та розміру шкоди значення матиме не лише ця обставина, але й додатково те, чи повністю особа на момент дослідження цього питання відшкодувала таку шкоду; стосовно обставин, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, очевидно, що це може мати критично важливе значення з погляду наявності умов і передумов звільнення. Водночас, додатково до предмета доказування в цьому разі може бути включено, зокрема, встановлення наявності процесуальної умови звільнення – надання підозрюваним або обвинуваченим згоди на звільнення від кримінальної відповідальності. Зважаючи на це, як видається, відповідна специфіка обставин, що мають бути встановлені та доведені перед судом і відображені у підсумковому судовому рішенні, дозволяє вести мову саме про спеціальний предмет доказування в цій категорії кримінальних проваджень.

Надалі, переходячи до питання про ті обставини, що мають бути встановлені та доведені у разі потенційного звільнення особи від кримінальної відповідальності з певної підстави, звернемо увагу на таке. Як традиційно зазначається з цього приводу у науковій літературі відповідної спрямованості, у такому разі постає питання про виокремлення передумов, умов та підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності. У світлі цього можна згадати і постанову ККС ВС від 24 травня 2023 р. (справа №750/5047/22), де колегія суддів Третьої судової палати ККС зауважила на тому, що передумовою звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв`язку з дійовим каяттям є «вчинення особою вперше кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину, крім кримінальних правопорушень щодо яких встановлено застереження в законі» [99].

Проте, задля забезпечення послідовності дослідження, підкреслимо, що як відмічалося у роботі раніше, у розглядуваному аспекті передусім доцільно вести мову про матеріальну умову звільнення від кримінальної відповідальності, що може охоплювати декілька вимог, а також фактичну складову підстави для

звільнення, що дозволить конкретизувати та структурувати композиційну побудову предмета доказування для цієї категорії проваджень.

Беручи до уваги вищевикладене та ґрунтуючись на аналізі сформульованих у наукових працях підходів з цього аспекту, можемо зазначити таке. По-перше, очевидно, що вимогами, що охоплюються матеріальною умовою для звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку, наприклад, із дійовим каяттям є:

- правило щодо тяжкості вчиненого кримінального правопорушення (йдеться лише про випадки вчинення кримінального проступку або нетяжкого злочину, вчиненого з необережністю);

- правило щодо непоширення на це правопорушення двох категорій винятків: (а) корупційні кримінальні правопорушення або кримінальні правопорушення, пов’язані з корупцією; (б) порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп’яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції.

У світлі цього доцільно відмітити, що законодавець у примітці до ст. 45 КК уточнює групи кримінальних правопорушень, що можуть бути віднесені до корупційних (передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальні правопорушення, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 КК. Там же визначено, що до кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, належать декларування недостовірної інформації (ст. 366-2 КК) та неподання суб’єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (ст. 366-3 КК). Стосовно другого винятку – то йдеться безпосередньо про діяння, які можуть бути кваліфіковані за ст. 286^{-1} КК.

Отже, доведення цієї умови опосередковано охоплюється п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК, оскільки встановлення та доказування події кримінального

правопорушення, вочевидь, обумовлюватиме потребу правової кваліфікації такого правопорушення. Водночас, висновок про необхідність констатації непоширення на це правопорушення одного із винятків, що встановлені у ст. 45 КК, прямо із п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК не випливає. Натомість, п. 5 ч. 1 цієї ж статті містить положення виключно про таку обставину, як підстава звільнення особи від кримінальної відповідальності. Таким чином, у цій загальній нормі відсутня безпосередня вказівка на необхідність доказування передумов і умов для звільнення особи від кримінальної відповідальності. Стосовно ж спеціальної норми, якою, на наш погляд, можна вважати ч. 2 ст. 286 КПК, вона так само містить згадку виключно про встановлення підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності, а також щодо дотримання процесуальної умови звільнення про отримання згоди підозрюваного на таке звільнення особи від кримінальної відповідальності.

З огляду на це, на нашу думку, видається доцільним уточнити у ч. 2 ст. 286 КПК відповідну обставину, яка може бути включена в цьому випадку до спеціального предмета доказування щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності. Остаточну редакцію цієї норми буде сформульовано надалі, з огляду на інші пропозиції змін до неї.

Звертаючись до питання про те, чи потрібно підтверджувати інформацію щодо правової кваліфікації кримінального правопорушення як такого, що створює матеріальну умову для звільнення особи від кримінальної відповідальності, за допомогою певних доказів, відмітимо, що в такому разі йдеться про діяльність із правової кваліфікації відповідного суспільно небезпечного діяння. Вочевидь, така діяльність є аналітичною, розумовою за своїм характером, а тому, за загальним правилом, не вимагає підтвердження певними конкретними доказами, оскільки при цьому прокурор керується передусім своїми знаннями, досвідом, що впливають на формування внутрішнього переконання. Проте, за певних обставин, наприклад, у разі заподіяння тілесних ушкоджень, їх тяжкість (що, без сумніву, впливає на правову кваліфікацію) має бути встановлена виключно на підставі висновку експерта,

виходячи із приписів ч. 2 ст. 242 КПК. У будь-якому разі, результати аналітичної діяльності прокурора мають бути об'єктивовані – що цілком відповідає нормативному положенню, закріпленому у п. 4 ч. 1 ст. 287 КПК, згідно з яким «виклад фактичних обставин кримінального правопорушення та його правова кваліфікація з зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання підозри» мають бути вказані прокурором у клопотанні про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Стосовно ж процесуальної умови звільнення особи від кримінальної відповідальності ще раз наголосимо, що нею є надання згоди підозрюваним або обвинуваченим на таке звільнення від кримінальної відповідальності. При цьому, як неодноразово наголошував ВС у своїх постановах, така згода не може прирівнюватися до констатації винуватості особи, а також від особи не може вимагатися визнання себе винною, інакше це б суперечило концептуальному змісту засади презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини. І хоча для деяких підстав звільнення особи від кримінальної відповідальності все ж може бути необхідним розкаятися та визнати свою вину (як, зокрема, і для дійового каяття), однак важливо не ототожнювати цю окрему складову для деяких підстав звільнення із загальною для всіх випадків процесуальною умовою.

Щодо процесуальної фіксації цієї процесуальної умови можемо звернути увагу на приписи абз. 11 ст. 287 КПК, згідно з якими така згода має бути оформлена письмово (без уточнення щодо форми та змісту відповідного документа) та має бути обов'язковим додатком до клопотання прокурора про звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності. Що ж до випадків звільнення особи від кримінальної відповідальності у судовому провадженні, то хоча ці положення не конкретизуються в КПК, можемо резюмувати на підставі загальних положень, що передбачені ч. 5 ст. 27, статтями 103, 106-107 КПК, що згода обвинуваченого на звільнення особи від кримінальної відповідальності має бути зафіксована в офіційному технічному записі судового засідання,

зробленому за допомогою звуко- та відеозаписуючих технічних пристроїв, а також в журналі судового засідання.

При цьому відмітимо, що ст. 108 КПК закріплює перелік відомостей, що мають бути відображені в журналі судового засідання, і серед цього переліку прямо не наведено згоду обвинуваченого на звільнення від кримінальної відповідальності. Проте вказаний перелік не є вичерпним, оскільки останній пункт 6 ч. 1 ст. 108 КПК передбачає необхідність зазначення в журналі «інших відомостей у випадках, передбачених цим Кодексом». Проте, системний аналіз релевантних положень КПК засвідчує те, що у кодексі відсутня конкретна вказівка на необхідність фіксації згоди обвинуваченого на звільнення від кримінального провадження, якщо питання про це ініціюється вже в судовому провадженні після надходження до суду обвинувального акту.

Як убачається, все ж цей аспект має знайти своє нормативне закріплення в кримінальному процесуальному законодавстві, оскільки в судовій практиці наявні випадки, коли суд відмовляв в задоволенні клопотання захисника про звільнення його підзахисного від кримінальної відповідальності, серед іншого посилаючись на те, що обвинуваченим не надано згоди на таке звільнення. Зокрема, відповідно до змісту ухвали Закарпатського апеляційного суду від 13 вересня 2022 р. (справа №305/330/22) колегія суддів апеляційного суду вказала на те, що клопотання захисника обвинуваченого, яке міститься у матеріалах кримінального провадження, у якому захисник просить звільнити підзахисного від кримінальної відповідальності на підставі ст. 45 КК України, без згоди обвинуваченого на таке звільнення, не може свідчити про його дійове каяття [172].

Зважаючи на це, на нашу думку, регламентація цього питання дозволить уникнути непорозумінь у правозастосовній діяльності та сприятиме правовій визначеності. А тому пропонуємо доповнити ч. 4 ст. 286 КПК новим другим реченням, закріпивши таке: «Згода обвинуваченого на звільнення від кримінальної відповідальності має бути зафіксована в журналі судового засідання».

У наступних підрозділах ми детальніше зупинимося на аналізі особливостей процесуального порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності за загальними підставами, регламентованими у статтях 45-49 КК. Що ж до спеціальних підстав звільнення особи від кримінальної відповідальності, яких за нашим підрахунком у кримінальному законі можна налічити 27, вочевидь в рамках одного підрозділу дослідження кожної навряд чи є можливим. Викликає сумніви і доцільність аналізу кожної окремої спеціальної підстави для звільнення в рамках нашого дослідження кримінальної процесуальної спрямованості, оскільки їх специфіка насамперед має матеріальну природу – натомість, процесуальний порядок переважно не буде вирізнятися.

У світлі цього варто згадати і таку підставу для звільнення від кримінальної відповідальності, що передбачена ч. 1 ст. 97 КК, що передбачена спеціально щодо неповнолітніх у разі вчинення ними кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину, і застосовується у разі констатації можливості виправлення цієї особи без застосування покарання. У такому разі процесуальний порядок так само буде збігатися із загальним, що ми розглядаємо в своєму дослідженні – єдиною особливістю буде зміст підсумкової ухвали суду, яка додатково повинна буде містити інформацію про застосування до неповнолітнього ПЗВХ, що визначені в ч. 2 ст. 105 КК.

2.2. Особливості процесуального порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв’язку з дійовим каяттям.

Даючи, насамперед, загальну характеристику звільненню від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям особи, можемо взяти за основу низку класифікаційних критеріїв, сформульованих у відповідних наукових працях [50, с. 8]. Для прикладу, з огляду на акумульовані в доктрині підходи до класифікації (по що йшлося раніше), розглядувана підстава може бути віднесена до:

(1) загальних (відповідно до сфери застосування), оскільки стосується не конкретного кримінального правопорушення, а значної групи (з певними винятками та умовами щодо тяжкості та форми вини);

(2) дискреційних (залежно від обов'язковості прийняття рішення про закриття провадження уповноваженим суб'єктом), адже у такому разі йдеться про право, а не обов'язок суду, з огляду на обставини справи та його внутрішнє переконання дійти висновку про наявність підстави для звільнення та постановити відповідну ухвалу про закриття;

(3) суб'єктивних (зважаючи на необхідність певної позитивної поведінки суб'єкта, стосовно якого може бути застосовано інститут звільнення особи від кримінальної відповідальності) – навіть саме формулювання підстави та її основних складових у кримінальному законі вказує на те, що особа своїми активними діями повинна продемострувати своє щире каяття, сприяти в розкритті цього злочину, а також повністю відшкодувати заподіяну шкоду (за наявності такої);

(4) безповоротних (зважаючи на можливість притягнення до кримінальної відповідальності вже після закриття кримінального провадження внаслідок невиконання встановлених законом умов) – це пояснюється тим, що встановлення відповідних компонентів цієї підстави для звільнення має превентивну природу, а отже логічно не може передбачати можливості їх спростування постфактум.

Розглядаючи матеріальну умову звільнення особи від кримінальної відповідальності, відмітимо, що вона безпосередньо передбачена ст. 45 КК і стосується вимоги щодо вчинення відповідного кримінального правопорушення вперше. З цього приводу у науковій літературі кримінально-правового спрямування наводиться перелік випадків, що деталізують поняття «вперше» для згаданого контексту.

У судовій практиці так само конкретизуються обставини, за яких де-юре або де-факто кримінальне правопорушення можна вважати вчиненим уперше. Для прикладу, згідно з абз. 2 п. 3 ПП ВСУ від 23 грудня 2005 р. № 12 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності», до таких випадків можуть належати ситуації, коли: (а) особа взагалі раніше не вчиняла злочинів; (б) особа раніше вчинила

злочин, що вже втратив правове значення; (в) має місце вчинення триваючого або продовжуваного злочину; (г) наявна ідеальна сукупність двох або більше злочинів невеликої тяжкості [131]. Уже ВС у постанові від 12 серпня 2020 року (справа № 127/31068/19) повторив відповідні умови, одночасно констатувавши неможливість звільнення особи від кримінальної відповідальності у разі, якщо особу було обвинувачено у вчиненні в різний час двох окремих кримінальних правопорушень, що становить реальну сукупність злочинів [115]. Аналогічно і в іншій постанові ВС констатував наявність саме реальної сукупності, що унеможливлює застосування інституту звільнення особи від кримінальної відповідальності, коли обвинувачений з розривом у часі вчинив дії, що полягають у незаконному використанні знаку для товарів і послуг та фірмового найменування (злочин, передбачений ст. 229 КК), для того, щоб заволодіти грошовими коштами потерпілого шляхом обману (ст. 190 КК) [80].

У світлі цього В.В. Ярош уточнює випадки, коли особа може вважатися такою, яка де-юре вчинила злочин вперше, а саме коли вона була: 1) виправдана судом за пред'явленим обвинуваченням; 2) звільнена від кримінальної відповідальності; 3) реабілітована; 4) засуджена без призначення покарання або звільнена від покарання; д) такою, що відбула покарання за діяння, злочинність і караність якого усунута законом [219, с. 1244–1245]. Указані обставини, вочевидь, можуть бути підтверджені або відсутністю в особи непогашеної чи незнятої судимості за раніше вчинене кримінальне правопорушення, або відсутністю розпочатого кримінального провадження щодо такої особи, або наявністю закритого кримінального провадження щодо неї.

Не заглиблюючись занадто у проблематику, що є кримінально-правовою за своєю природою, зупинимося на питанні про те, як саме (тобто за допомогою яких доказів) відповідна інформація має бути встановлена та доведена в кримінальному провадженні. На перший погляд видається, що лише два процесуальні джерела доказів – показання (а якщо йдеться про кримінальний проступок – також пояснення) і документи – можуть слугувати виконанню цього завдання. Для прикладу, як вказує Т.О. Біліченко, з цією метою до матеріалів

кримінального провадження можуть бути приєднані відповідні документи (вимоги, довідки про відсутність судимості). Поряд із цим відмічається, що у практиці допускаються випадки їх встановлення зі слів підозрюваних у протоколах допитів, або взагалі невстановлення цих даних [15].

У світлі цього аспекту можна звернути увагу, що до 2022 р. діяв Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 29.11.2016 № 1256 «Про організацію доступу до відомостей персонально-довідкового обліку єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України», згідно з яким документом, що підтверджував релевантну інформацію, була довідка про притягнення до кримінальної відповідальності, відсутність (наявність) судимості або обмежень, передбачених кримінально-процесуальним законодавством України за встановленою формою [130]. Однак наразі вказаний Наказ втратив чинність після прийняття Наказу МВС України від 30.03.2022 № 207 «Деякі питання ведення обліку відомостей про притягнення особи до кримінальної відповідальності та наявності судимості». Тому в разі необхідності встановлення та документального підтвердження розглядуваного обсягу інформації має бути отримано витяг з інформаційно-аналітичної системи «Облік відомостей про притягнення особи до кримінальної відповідальності та наявності судимості» [35].

Виходячи із змісту п. 7 згаданого вище документа цей облік в інформаційно-аналітичній системі ведеться, серед іншого, стосовно фізичних осіб, які відповідно до КПК набули статусу підозрюваного, обвинуваченого, засудженого; фізичних осіб, яких було звільнено від кримінальної відповідальності; фізичних осіб, яких було оголошено в розшук; громадян України, яких було засуджено судами інших держав тощо. При цьому, згідно з п. 8 цього Наказу, у системі, окрім анкетних даних особи, обробляється зокрема інформація про повідомлення особі про підозру (пред'явлення обвинувачення); наслідки досудового розслідування кримінальних правопорушень (закриття кримінального провадження; звернення до суду з обвинувальним актом; з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; з

клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру);судове рішення: дата, найменування суду, статті КК, вид та строк покарання, дата набрання законної сили; виконання покарання; здійснення Президентом України помилування щодо засудженого; застосування заходів пробації; засудження громадян України на території іноземних держав; зняття/погашення судимості [35].

Таким чином, можемо констатувати, що по суті весь обсяг інформації, необхідний для встановлення факту вчинення особою кримінального правопорушення вперше як умови для звільнення особи від кримінальної відповідальності, може бути отриманий на основі даних із інформаційно-аналітичної системи «Облік відомостей про притягнення особи до кримінальної відповідальності та наявності судимості». При цьому, відповідно до абз. 3 п. 9 цього Наказу, прямо зазначається, що відомості з інформаційно-аналітичної системи можуть та мають бути використані, серед іншого, для застосування інституту звільнення особи від кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення. А оскільки як органи досудового розслідування, так і органи прокуратури є суб'єктами користування цієї системи (пункт 3) [35], формування відповідного витягу та його приєднання до матеріалів кримінального провадження видається абсолютно нескладним завданням.

Водночас, задля запобігання неналежного підтвердження відповідної інформації лише на основі показань підозрюваного або ж взагалі формальної вказівки на вчинення кримінального правопорушення вперше без жодних доказів, уявляється доцільним уточнити у кримінальному процесуальному законодавстві відповідну вимогу. Це може бути зроблено, наприклад, у ст. 287 КПК, якою встановлено вимоги до змісту клопотання прокурора про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Зокрема, абз. 11 цієї норми може бути доповнений новим реченням такого змісту: «*До клопотання також додаються оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими прокурор обґрунтовує наявність обставин, зазначених у пункті 7 цієї статті*» (курсив наш – Л.С.). На наш погляд, це дозволить не лише регламентувати питання, що

розглядалося вище, але й взагалі врахувати необхідність посилання на конкретні матеріали кримінального провадження, які підтверджують наявність відповідної підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності, оскільки саме п. 7 ч. 1 ст. 287 передбачає вимогу про зазначення «обставин, які свідчать, що особа підлягає звільненню від кримінальної відповідальності». З цією пропозицією погодилася і більшість осіб, які взяли участь в опитуванні в рамках дослідження, а саме 79,5%.

Надалі пропонуємо перейти до питання про підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності на прикладі дійового каяття. Насамперед, слід звернути увагу на юридичну або процесуальну підставу звільнення.

По-перше, щодо процесуальної підстави, тобто, як традиційно вважається, того процесуального акта, в якому і відображається рішення про звільнення певної особи від кримінальної відповідальності – ним є ухвала суду (першої або апеляційної інстанції) про закриття кримінального провадження у зв'язку зі звільненням від кримінальної відповідальності, яка має відповідати загальним вимогам до ухвал, що закріплені у ст. 372 КПК. Більш детально на цьому аспекті ми зупинимося в розділі 3 нашої дисертації з огляду на її композиційну побудову. Водночас, у разі встановлення фактичної підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності на стадії досудового розслідування, підґрунтям такого процесуального рішення буде складене прокурором клопотання відповідно до приписів, що встановлені у ст. 287 КПК.

У світлі цього виникає декілька питань у ракурсі суб'єкта, який має право на ініціювання перед судом звільнення особи від кримінальної відповідальності на стадії досудового розслідування. У попередньому розділі роботи ми вже відмічали, що з огляду на чинне кримінальне процесуальне законодавство, єдиним суб'єктом, який наділений відповідними повноваженнями, є прокурор. Однак така «монополія» може спричинити появу зловживань з боку цього представника сторони обвинувачення, як, наприклад, має місце у випадках із виключними повноваженнями прокурора на стадії досудового розслідування

приймати рішення про об'єднання та виділення матеріалів досудових розслідувань (ст. 217 КПК).

Зважаючи на це пропонуємо ще детальніше проаналізувати доцільність/ недоцільність розширення кола учасників кримінального провадження, які можуть ініціювати на стадії досудового розслідування питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, що має бути надалі вирішено судом. Передусім, йдеться про те, чи є потреба в наділенні відповідними повноваженнями слідчого та дізнавача. Зокрема, порівняння з іншими формами закінчення досудового розслідування, що закріплені у ст. 283 КПК, а саме закриттям кримінального провадження, а також зверненням до суду з обвинувальним актом або клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру, свідчить про те, що згадані вище суб'єкти щодо таких форм наділені ширшим колом процесуальних повноважень і, відповідно, впливу на рух досудового розслідування. Зокрема, за певних умов, слідчий або дізнавач можуть самостійно виносити постанову про закриття кримінального провадження, водночас слідчий та дізнавач, відповідно до ч. 1 ст. 291 КПК, також уповноважені самостійно складати обвинувальний акт, а також клопотання про застосування примусових заходів медичного, що має бути затверджено прокурором.

Крім того, системний аналіз нормативних положень КПК, якими регламентовано ініціювання стороною обвинувачення окремих питань шляхом подання відповідного клопотання, вказує на те, що слідчий або дізнавач переважно наділені процесуальною можливістю самостійно складати такі клопотання за умови їх подальшого погодження прокурором. А отже ми не бачимо перешкод в тому, щоб наділити слідчого та дізнавача повноваженнями щодо складання клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, яке надалі має бути погоджено прокурором – процесуальним керівником. Тим більше, що саме ці представники сторони обвинувачення нерідко краще обізнані з матеріалами кримінального провадження та фактичними обставинами відповідної справи. З огляду на це, пропонуємо внести відповідні зміни до ст. ст. 286-287 КПК, якими поряд із прокурором передбачити

також слідчого або дізнавача, але з уточненням, що вони мають діяти за погодженням з прокурором. Таким чином, остаточна редакція цієї норми збуде запропонована наприкінці нашої роботи. Зауважимо, що як вказують результати проведеного опитування, 76,9% респондентів погоджуються із доцільністю такої пропозиції (див. Додаток Б).

Стосовно процесуальних можливостей сторони захисту в цьому контексті можемо відмітити таке. Із приписів ч. 4 ст. 286 КПК випливає, що сторона захисту може ініціювати питання про звільнення від кримінальної відповідальності виключно під час судового провадження, оскільки саме в цій нормі передбачена можливість для обох сторін, на противагу досудовому розслідуванню, звернутися до суду з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності обвинуваченого, яке суд має невідкладно розглянути.

Водночас, потенційно сторона захисту наділена правом ініціювати питання про складання клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності прокурором під час досудового розслідування шляхом застосування механізму, передбаченого ст. 220 КПК, оскільки згадана норма допускає можливість подання клопотань про виконання *будь-яких* процесуальних дій.

І хоча відмова прокурора в задоволенні такого клопотання не є предметом оскарження до слідчого судді виходячи з нормативного змісту ст. 303 КПК (що цілком логічно, оскільки навряд чи має належати до предмета судового контролю), за умови добросовісного виконання прокурором своїх обов'язків це не повинно стати перешкодою для ініціювання питання про звільнення від кримінальної відповідальності. Адже виходячи із формулювання, використаного у ч. 2 ст. 286 КПК – «<…> прокурор складає <…>», ця норма покладає на прокурора саме імперативний обов'язок скласти клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності у разі встановлення на стадії досудового розслідування підстави для звільнення від кримінальної відповідальності та подальшого отримання згоди підозрюваного на таке звільнення.

По-друге, щодо так званої «матеріальної» підстави, то нагадаємо, що вона наш погляд, складається з трьох компонентів – нормативного, фактичного та інформаційного. Перший з них представляє ту відповідну норму Загальної чи Особливої частини КК, що передбачає випадки звільнення від кримінальної відповідальності, та її змістовне наповнення. Зокрема, у ключі питання про дійове каяття, такою матеріальною підставою буде ст. 45 КК та такий комплекс вимог, як (1) щире каяття; (2) активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення; (3) повне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди. Оскільки передусім йдеться про кримінально-правову проблематику, ми не будемо вдаватися до детального аналізу кожної із цих компонент. Тим більше, що вказаний аспект був предметом детальної наукової розвідки [12;30;66;18;39]. Водночас вивчення відповідних наукових праць дозволяє нам скласти загальне уявлення про кожний із елементів дійового каяття, що має важливе значення для розуміння того, які обставини і як саме мають бути встановлені під час досудового розслідування, викладені в клопотанні та доведені в суді.

Щире каяття може бути охарактеризовано за допомогою низки ознак. Така поведінка: (а) має посткримінальний характер (тобто має місце після вчинення кримінального правопорушення або замаху на його вчинення); (б) є добровільною, усвідомленою та вольовою (тобто незважаючи на мотиви, якими може керуватися особа, саме у свідомості особи має сформуватися засудження своїх попередніх протиправних дій та бажання залагодити провину. І хоча каяттю може передувати роз'яснення з боку захисника, слідчого, дізнавача, прокурора тощо або переконання членів сім'ї, воно повинно бути свідомим і вільним вибором самого підозрюваного, який розуміє свою можливість діяти в інший спосіб – наприклад, домагатися визнання себе невинуватим); (в) є активною, а отже вимагає від підозрюваного вчинення певних дій; (г) охоплює як дії морально-етичного характеру, так і практичні, як-от визнання себе винним, висловлення жалю, вибачення перед потерпілим тощо; (д) включає суб'єктивну та об'єктивну компоненти. Перша передбачає процеси, що відбуваються у

свідомості особи, водночас їх об'єктивація повинна мати місце в активних проявах поведінки особи – наприклад, як згадувалося вище, шляхом явки з повинною, визнання своєї вини, висловлення осуду та жалю стосовно своїх дій, прагнення усунути їх негативні наслідки та ін.). Утім, слід погодитися з думкою про те, що щире каяття може зводитися виключно до визнання винуватості, оскільки потенційно можливі випадки, коли підозрюваний визнає себе винним, проте не жалкує щодо вчиненого та не висловлює розкаяння.

Зокрема, як відзначила колегія суддів Третьої судової палати ККС ВС у постанові від 15 листопада 2021 р. (справа № 199/6365/19), «щире каяття – це не формальна вказівка на визнання своєї вини, а відповідне ставлення до скоєного, яке передбачає належну критичну оцінку винним своєї протиправної поведінки, її осуд та бажання залагодити провину, що має підтверджуватися конкретними діями, спрямованими на виправлення зумовленої кримінальним правопорушенням ситуації». Водночас ВС відмітив, що факт щирого каяття особи у вчиненні злочину повинен знайти своє відображення у матеріалах кримінального провадження. Крім того судді зауважили на тому, що «розкаяння передбачає, окрім визнання собою факту вчинення злочину, ще й дійсне, відверте, а не уявне визнання своєї провини у вчиненому злочині, щирий жаль з приводу цього та осуд своєї поведінки, що насамперед повинно виражатися в намаганні особи відшкодувати завдані злочином збитки, бажанні виправити наслідки вчиненого та готовність нести покарання» [124].

Активне сприяння розкриттю злочину. У науковій літературі з кримінального права цьому аспекту присвячено досить ретельну увагу. Зокрема, розглядається і питання про те, наскільки доцільним є використання формулювання «активне сприяння», враховуючи, що «сприяння» саме по собі, вочевидь, не може бути пасивним, оскільки вимагає від підозрюваного, обвинуваченого вчинення певних дій на допомогу розслідуванню, а не лише бездіяльність у виді неперешкоджання його проведенню. Зважаючи на це низькою дослідників робиться висновок про певну тавтологію в цьому разі, складність у конкретизації критеріїв «активності», а також, з огляду на це,

доцільність відмови у використанні посилання саме на активність сприяння в описі відповідного елемента дійового каяття [66, с. 90; 30, с.162; 19].

Загалом підтримуючи вказані аргументи, ми не будемо більш детально зупинятися на їх аналізі, оскільки це може суттєво розширити предмет нашого дослідження, що має кримінальне процесуальне спрямування. Водночас, пропонуємо взяти за основу ідею про те, що в будь-якому разі сприяння розкриттю злочину повинно мати саме активний характер. Для нас цей умовивід важливий з позиції про те, які саме дії особи слід розглядати як прояв цієї компоненти дійового каяття, а також, що найбільш значуще – якими матеріалами кримінального провадження це має бути встановлено під час досудового розслідування та доведено у судовому провадженні.

Щодо орієнтовних дій, які можна розглядати як активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення, висловився О.О. Житний, який відмітив, що до таких способів сприяння можуть належати: «повідомлення органам дізнання, слідства чи суду інформації про обставини вчиненого злочину та про його учасників, ініціативна допомога у відшукуванні речових доказів, свідків, у розшуку й затриманні співучасників, проведенні слідчих дій, оперативно-розшукових заходів, експертиз тощо». При цьому, на переконання науковця, передусім має йтися саме про правдиві та повні показання особи про відомі їй обставини вчиненого кримінального правопорушення, а також відсутність будь-яких дій та бездіяльності, спрямованих на утруднення розкриття чи розслідування вчиненого кримінального правопорушення [41, с. 111-112].

На продовження цього А.О. Булейко відмічає, що активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення, насамперед, можливо шляхом реалізації підозрюваним окремих з прав, що випливають із змісту ст. 42 КПК. Так, перелічуються давання пояснень і показань з приводу підозри, обвинувачення; збирання і подання слідчому, прокурору, слідчому судді доказів; участь у проведенні процесуальних дій; ознайомлення з матеріалами досудового розслідування в порядку, передбаченому ст. 221 КПК, а також користування

рідною мовою, отримання копій процесуальних документів рідною або іншою мовою, якою він володіє, та в разі необхідності користування послугами перекладача за рахунок держави тощо. З деякими з цих прав, реалізація яких може розглядатися як прояв активного сприяння, ми цілком погоджуємося. Утім щодо останніх (ознайомлення з матеріалами, використання рідної мови та ін.) все ж висловимо свою критику, оскільки навряд чи така поведінка підозрюваного, обвинуваченого як за своєю спрямованістю, так і за результатом має на меті саме сприяння розкриттю кримінального правопорушення. Водночас, ми цілком згодні із висновком А.Л. Булейко про те, що виконання особою покладених на неї процесуальних обов'язків, які передбачені ч. 7 ст. 42 КПК, тобто дій, які підозрюваний і так зобов’язаний вчинювати, не може визнаватися активним сприянням у розслідуванні [18, с. 134-135].

Що ж до аналізу деякої судової практики, то в окремих судових рішеннях активне сприяння розслідуванню розглядалося як: надання органу досудового розслідування відомостей про походження підроблених документів, які особа намагалася використати під час перетину державного кордону, та інформації щодо осіб, які виготовили ці підроблені документи та безпосередньо передали (у цій справі негативно констатовано, що оскільки особа не вчинила таких дій, то в її поведінці немає ознак активного сприяння) [196]; надання особою органам дізнання або досудового слідства будь-якої допомоги в установленні невідомих їм обставин справи [179]; добровільні дії особи, що вчинила кримінальне правопорушення, спрямовані на допомогу органам досудового розслідування у встановленні знарядь, засобів, співучасників вчиненого кримінального правопорушення, а також інших обставин, які мають кримінально-правове чи кримінально-процесуальне значення для розслідування та розкриття кримінального правопорушення [172]; участь в огляді місця події, добровільна видача незаконно збереженої наркотичної речовини канабіс, правдиве повідомлення поліції, що така належить йому, участь в слідчому експерименті з повним відтворенням обставин події та обстановки кримінального проступку, що допомогло органу дізнання збирати докази проти особи [189] тощо.

Утім, є в судовій практиці і випадки, коли як активне сприяння розслідування суд розцінив те, що особа «визнавала свою провину у вчиненні кримінального правопорушення та активно надавала показання щодо обставин його вчинення, які були невідомі органам дізнання, з`являлась за викликами органів дізнання та прокуратури, після затримання добровільно повернула усе викрадене майно» [175]. Тобто суд врахував і дотримання особою обов'язків, які вона і так мала б виконувати, а саме явка за викликами, що навряд чи можна вважати активним сприянням розкриттю кримінального правопорушення.

Повне відшкодування завданих особою збитків або усунення заподіяної шкоди. Аналіз нормативного змісту ст. 127 КПК дозволяє резюмувати, що способами відшкодування (компенсації) шкоди може бути: а) добровільне відшкодування підозрюваним, обвинуваченим, а також за його згодою будь-якою іншою фізичною чи юридичною особою (ч. 1 ст. 127 КПК); б) стягнення судовим рішенням за результатами розгляду цивільного позову в кримінальному провадженні (ч. 2 ст. 127 КПК); в) компенсація за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом (ч. 3 ст. 127 КПК). Цілком очевидно, що для набуття ознак одного з елементів дійового каяття відповідне відшкодування повинно бути здійснено виключно у перший спосіб, тобто добровільно.

Це може бути підтверджено і висновком, сформульованим у постанові ККС ВС від 5 вересня 2024 р. у справі №166/37/24, відповідно до якого «обов`язковою складовою підстави до застосування ст. 45 КК, серед іншого, є те, що відшкодування збитків або усунення шкоди повинно бути добровільним». При цьому колегія суддів ККС відмітила відсутність добровільності у випадках, коли винний відшкодування збитків або усунення шкоди пов`язує із ініціативною поведінкою потерпілої особи (її вимогою), а невідшкодування збитків та неусунення шкоди виправдовується посиланням на обставини, факти або події, які мають (з певною долею вірогідності) відбутися (статися) за ініціативою потерпілого в майбутньому [102].

При цьому цікаво, що у ст. 45 КК згадується і відшкодування збитків, і усунення шкоди, між якими використано сурядний розділовий сполучник «або», що переважно вказує на альтернативу. Однак, виходячи з нормативних положень ЦК, а саме ст. 22, категорія «шкода» охоплює поняття «збитки» (йдеться про матеріальну шкоду), проте не вичерпується ним. Водночас, згідно з цією нормою, збитки мають бути саме відшкодовані саме в грошовій формі, натомість шкода може бути відшкодована також в натурі, наприклад, шляхом передання речі того ж роду та тієї ж якості, полагодження пошкодженої речі тощо, якщо цього вимагає потерпілий (ч. 4 ст. 22 ЦК). Крім того у ст. 23 ЦК йдеться додатково про моральну шкоду, яка може бути відшкодована грошовими коштами, іншим майном або в інший спосіб.

У ст. 55 КПК згадується також такий різновид шкоди, як фізична, проте таке поняття відсутнє в цивільному законодавстві. Як зазначає Е.Е. Міщенко, фізична шкода може бути завдана тільки людині і становить собою сукупність змін, що об’єктивно сталися внаслідок вчинення кримінального правопорушення в стані людини як фізичної істоти – зокрема, може йтися про тілесні ушкодження, розлад здоров'я, фізичні страждання, біль, тобто негативні зміни відбуваються в тілесній (тобто матеріальній) сфері потерпілого під впливом зовнішніх протиправних впливів. Оскільки ми погоджуємося з наведеною думкою про те, що фізична шкода може бути в певних випадках невиправною, маємо підтримати умовивід дослідника про те, що відшкодування фізичної шкоди може зводитися у такому разі до ознак майнової шкоди, тобто грошової компенсації тілесних недоліків і втрати доходу потерпілим [66, с. 98-99].

З огляду на викладені вище тези можемо виснувати, що використане у ст. 45 КК формулювання є не досить вдалим, оскільки зважаючи на співвідношення понять «шкода» та «збитки», а також види шкоди та способи її відшкодування, більш доцільним було б оперування словосполученням «повне відшкодування шкоди або усунення її в інший спосіб». При цьому як вказується у спеціальній юридичній літературі, таке усунення може полягати у «відновленні порушених прав шляхом повернення певних благ, яких позбувся потерпілий внаслідок

вчинення кримінального правопорушення, шляхом їх відновлення до попереднього стану тощо [66, с. 105].

Насамкінець слід наголосити на тому, що на відміну від інших двох складових дійового каяття, відшкодування шкоди може не вимагатися для прийняття рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності у разі, якщо внаслідок вчинення кримінального правопорушення або замаху на нього шкоду не було заподіяно або не було завдано збитків. Це підкреслено в абз. 3 п. 3 ПП ВСУ «Про практику застосування судами кримінального законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» від 23 грудня 2005 р. № 12 [131]. Утім, у судовій практиці трапляються випадки, коли суди досить довільно розтлумачують та застосовують цю тезу. Зокрема, в ухвалі Черкаського апеляційного суду від 1 вересня 2022 р. (справа № 709/486/22), якою було скасовано ухвалу місцевого суду про звільнення від кримінальної відповідальності щодо кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст.111^{-1} КК, колегія суддів зауважила, що «місцевий суд залишив поза увагою, що об`єктом кримінальних правопорушень, передбачених ст.111^{-1} КК України є основи національної безпеки України, тобто злочинні дії винної особи спрямовані в цьому випадку не проти конкретного потерпілого чи майна, а посягають в цілому на інтереси держави та усіх її громадян, яким завдає такої шкоди, яку вже неможливо усунути»[211].

У світлі цього можна згадати постанову ККС ВС від 5.09.2024 у справі № 166/37/24. Зокрема, судді відмітили можливість виокремлення матеріальних та нематеріальних наслідків кримінального правопорушення, де останні якраз і являють собою «такі негативні зміни в об`єкті кримінально-правової охорони, які зазвичай виявляються у заподіянні шкоди основам національної чи громадської безпеки; трудовим, політичним, соціальним чи іншим, гарантованим законом правам і свободам людини і громадянина; шкода організаційного характеру; моральна шкода та інші види, подібні до вказаних» [102]. Водночас, на цих двох прикладах можна проілюструвати необхідність чіткого розмежування суспільно-небезпечних наслідків кримінального правопорушення з одного боку, та шкоди,

що була ним заподіяна. І саме про останню йдеться у ст. 45 КК як про елемент дійового каяття, оскільки сумнівно було б закладати у цю норму випадки настання винятково нематеріальних наслідків, усунення яких апріорі неможливо.

Проте у цій же постанові ВС слушно наголосив на тому, що приписи ст. 45 КК містять вимогу про повне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди, а не лише тих суспільно-небезпечних наслідків, які передбачені як обов`язкова ознака об`єктивної сторони відповідного кримінального правопорушення. Зокрема, це важливо у випадках заподіяння шкоди здоров'ю, яка настала внаслідок заподіяних тілесних ушкоджень. Така фізична шкода (у справі йшлося про легкі тілесні ушкодження, які не спричинили короткочасного розладу здоров`я або незначної втрати працездатності), тобто шкода особистого характеру, на думку суддів, в аспекті наступного вирішення питання про можливість застосування положень ст. 45 КК, вимагає встановлення та підтвердження доказами того, що вказана шкода усунена або відшкодовані збитки, завдані її заподіянням. Як зазначено в постанові, хибними є висновки судів попередніх інстанцій про відсутність підстав для відшкодування завданої шкоди через те, що потерпілий не заявив цивільного позову про відшкодування матеріальної чи моральної шкоди [102].

По-третє, стосовно фактичної складової підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності можемо зауважити, що нею слід вважати ті фактичні обставини, що підтверджують наявність в діях особи ознак поведінки, що становить матеріальну підставу, тобто як в цьому випадку – ознак дійового каяття, а також матеріали кримінального провадження, якими ці обставини встановлюються та підтверджуються.

Отже, щодо щирого каяття – його встановлення може викликати найбільші складнощі, оскільки як відмічалося вище ця посткримінальна поведінка охоплює як об'єктивний, так і суб'єктивний елементи, а також не лише практичну діяльність підозрюваного обвинуваченого, але й морально-етичну, що відбувається у свідомості особи. Вочевидь, найбільш поширеним способом встановлення в поведінці особи ознак щирого каяття може бути допит

підозрюваного, обвинуваченого і, відповідно, отримані за його результатами показання. При цьому важливо, щоб ця процесуальна дія була проведена як на стадії досудового розслідування, так і в судовому провадженні, оскільки суб'єктом складання клопотання на стадії досудового розслідування буде прокурор, а суб'єктом прийняття остаточного рішення – суд. Обидва ці суб'єкти можуть констатувати наявність щирого каяття лише керуючись своїм внутрішнім переконанням, яке має сформуватися саме за результатом безпосереднього дослідження показань. При цьому значення для встановлення достовірності останніх має їх порівняння та співставлення з іншими наявними у провадженні доказами. Додатково шире каяття може проявлятися також в поясненнях підозрюваного, які він надає під час проведення інших процесуальних дій, наприклад слідчого експерименту, обшуку, а також у добровільному наданні ним речових доказів і документів.

Стосовно активного сприяння розкриттю кримінального правопорушення – як вказувалося вище, йдеться про такі його прояви, як надання показань, що мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення (включно із інформацією про співучасників, місцезнаходження певних речових доказів і т.п.), участь та надання відповідних пояснень при проведенні слідчих (розшукових) дій, як-от слідчого експерименту, огляду тощо, добровільна передача певних доказів (документів, речових доказів, відеозаписів та ін.). Очевидно, що вказана поведінка підозрюваного під час досудового розслідування повинна бути підтверджена протоколами допиту, протоколами інших слідчих (розшукових) дій, доданими до них технічними носіями, насамперед, відеозаписами, протоколами процесуальних дій, в рамках яких особа надала відповідні докази тощо.

Щодо повного відшкодування збитків або усунення шкоди – у цьому разі відповідними матеріалами кримінального провадження має підтверджуватися і сама заподіяна шкода та її розмір, і факт її повного відшкодування. При цьому, перше належить до тієї обставини, яка підлягає доказуванню, що закріплена п. 3 ч. 1 ст. 91 КПК, а доказування відшкодування вже здійснюється в рамках п. 5 ч.

1 ст. 91 КПК. Так, для встановлення та доказування виду та розміру шкоди може бути надано певні фінансові документи (квитанції, чеки). Утім, коли йдеться про неможливість визначення розміру матеріальних збитків, через те, що потерпілий не може надати документи на підтвердження розміру такої шкоди, а також у разі необхідності визначення розміру шкоди немайнового характеру і шкоди довкіллю (п. 6 ч. 2 ст. 242 КПК), обов'язковим є залучення експерта та призначення товарознавчої, судово-психологічної або інженерно-екологічної (екологічної) експерти і, відповідно, надання висновку експерта. При цьому, факт відшкодування шкоди може бути підтверджено, так само, фінансовими документами (квитанції, чеки, виписки з банківського рахунку), а також розпискою потерпілого або цивільного позивача, а також показаннями цих суб'єктів.

Отже, у цьому, а також попередньому підрозділах ми детально дослідили основні умови та елементи підстави, що мають значення не лише для прийняття рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, але й деякими іншими підставами, передбаченими КК. А тому, задля уникнення непотрібного дублювання, ми будемо використовувати вже зроблені умовиводи, не повертаючись до них повторно в рамках наступних підрозділів.

2.3. Особливості процесуального порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв’язку з примиренням винного з потерпілим.

Переходячи надалі до наступної підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності, що регламентована у ст. 46 КК, а саме примирення винного з потерпілим[4], звернемо увагу на те, що більшість передумов, умов і елементів

[4] Одразу підкреслимо, що використане законодавцем формулювання назви підстави є, вочевидь, суперечливим, оскільки не узгоджується ні з концептуальним змістом презумпції невинуватості, про що йшлося вище, ні з сучасними правозастосовними підходами, викладеними, передусім, у практиці ВС. Проте, оскільки наше дослідження зосереджено саме на процесуальному порядку звільнення від кримінальної відповідальності, ми обмежимося тільки цим застереженням, не заглиблюючись у проблематику новелізації кримінального права з цього питання.

підстави для звільнення співпадають з тим, що було розглянуто нами в попередньому підрозділі. Зокрема, передусім, йдеться про правозастосовне тлумачення поняття «вчинення кримінального правопорушення вперше», а також науковий аналіз такого елемента підстави для звільнення, як відшкодування збитків та усунення заподіяної шкоди. Проте додаткової уваги потребує питання про інший компонент розглядуваної підстави – примирення винного з потерпілим, як-от щодо: суб'єктів, між якими може відбуватися примирення; кола кримінальних правопорушень, стосовно яких допускається примирення; того, що означає факт примирення та як він повинен бути зафіксований у матеріалах кримінального провадження тощо.

Отже, говорячи про матеріальну умову застосування підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності, що підлягає дослідженню, можемо виокремити низку ключових аспектів, що випливають із нормативного змісту ст. 46 КК:

- вимога стосовно вчинення кримінального правопорушення вперше (у попередньому підрозділі уже було розкрито в яких випадках це правило можна розглядати з позиції de jure та de facto);

- вимога щодо вчинення певної категорії кримінального правопорушення за тяжкістю та формою вини (йдеться виняткова про кримінальні проступки, а також нетяжкі злочини – проте останні мають бути вчинені виключно з необережності);

- вимога про непоширення на вчинене діяння ознак таких груп кримінальних правопорушень (йдеться про дві групи: по-перше, корупційні кримінальні правопорушення та ті, що пов'язані з корупцією, а також, по-друге, кримінальні правопорушення у виді порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп’яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції).

Контекстно відмітимо, що попри очевидність наведених вище вимог та, на перший погляд, не складність їх встановлення та доведення, у практиці

трапляються випадки, коли сторона обвинувачення на стадії досудового розслідування, або ж обидві сторони вже у судовому провадженні залишають ці обставини поза процесуальною увагою. Так, зокрема, відповідно до змісту ухвали Сихівського районного суду м. Львова від 3 жовтня 2023 р. (справа №464/3658/23), відмовляючи у задоволенні клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, суд серед іншого вказав на те, що жодна із сторін не надала суду підтверджень того, що обвинувачений вчинив відповідне кримінальне правопорушення вперше, що позбавило суд можливості вирішити питання звільнення на підставі ст. 46 КК [202]. Водночас, в ухвалі Теребовлянського районного суду Тернопільської області від 21 лютого 2023 р. (справа №606/231/23) суд вмотивував свою відмову в задоволенні клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності вже з посиланням на інший недолік, а саме те, що кримінальне правопорушення, передбачене у ч. 2 ст. 286 КК, про яке йшлося в кримінальному провадженні, згідно зі ст. 12 КК належить до тяжких злочинів, а отже клопотання не може підлягати до задоволення, оскільки це суперечитиме законодавству [205].

Як відмічалося вище, встановлення та доказування вказаних аспектів є складовою аналітичної діяльності прокурора із правової кваліфікації діяння, що розглядається. Зокрема, наведені обставини входять до предмета доказування, виходячи з п. п. 1-2, 5 ч. 1 ст. 91 КПК, а також мають бути обов'язково відображені в клопотанні прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності (п. п. 4 та 7 ч. 1 ст. 287 КПК).

Утім, як засвідчує аналіз релевантної судової практики, існує ще одна важлива обставина, пов'язана із специфікою вчиненого кримінального правопорушення, яка впливає на можливість застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим. Йдеться про так звані «багатооб'єктні» кримінальні правопорушення, коли шкода (в широкому сенсі) заподіюється декільком об'єктам – найчастіше йдеться одночасно про публічні та приватні інтереси. Найпоширенішими є приклади,

пов'язані із хуліганством, а також порушенням правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (очевидно, що за винятком тих, які підлягають під пряму заборону у ст. 46 КК).

У світлі цього у літературі відзначається, що окреслене питання належить до найпроблемніших у контексті звільнення від кримінальної відповідальності у зв’язку з примиренням винного з потерпілим, коли йдеться про вчинення кримінальних правопорушень, які заподіюють або створюють реальну загрозу заподіяння істотної шкоди не лише приватним особам, а й суспільним інтересам чи інтересам держави загалом (наприклад, кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту або проти громадського порядку та моральності). На думку авторів, у такому разі виникає низка важливих запитань, як-от, щодо того, чи можливим є примирення з усім суспільством загалом, а також чи потрібне таке примирення для застосування ст. 46 КК [152, с. 378].

Так, наприклад, ухвалою Сихівського районного суду м. Львова від 21 березня 2024 р. (справа №464/3658/23) було відмовлено в задоволенні клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК за кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 286 КК, з посиланням на те, що основним безпосереднім об'єктом злочину є безпека дорожнього руху, а лише додатковим обов'язковим об'єктом життя та здоров'я особи. А тому суд дійшов висновку, що особу не може бути звільнено від кримінальної відповідальності, бо шкода потерпілій особі є лише проявом посягання на основний безпосередній об'єкт як складову частину публічного порядку і публічної безпеки. Водночас, на думку суду, примирення стає можливим винятково коли кримінальне правопорушення завдає шкоди приватним, а не публічним інтересам [201]. Аналогічні міркування та висновки наявні, наприклад, також в ухвалі того ж суду від 14 серпня 2024 р. (справа №464/3944/24) [200], а також в ухвалі Індустріального районного суду м. Дніпра від 12 березня 2024 р. (справа №202/2222/24) [174].

Водночас цікавість у ключі розглядуваної проблематики може викликати ухвала Житомирського апеляційного суду від 22 травня 2019 р. (справа

№295/6876/18). У цьому провадженні на стадії оскарження в суді апеляційної інстанції до суду надійшло одночасно два клопотання – сторони захисту про закриття кримінального провадження зі звільненням від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК та законного представника малолітньої потерпілої про затвердження угоди про примирення. Тобто, по суті, йшлося про конкуренцію застосування двох різних інститутів – звільнення особи від кримінальної відповідальності та угод відповідно – що обидва є проявами альтернативних способів врегулювання кримінально-правового конфлікту, водночас маючи різні процесуально-правові та матеріально-правові наслідки (хоча підстави для їх застосування можуть бути в цьому випадку дещо схожими). Заслуговує на увагу той факт, що суд, мотивуючи відмову в задоволенні клопотання законного представника потерпілої, на підсилення своєї аргументації послався на постанову Пленуму ВССУ № 13 від 11.12.2015 року «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод», згідно з п.19 якої: «…у кримінальних правопорушеннях, де основним безпосереднім об`єктом виступають публічні інтереси (зокрема немайнові), а спричинена конкретним фізичним чи юридичним особам шкода є лише проявом посягання на основний об`єкт, укладення угоди про примирення не допускається, зокрема затвердження таких угод не допускається у справах про злочини, передбачені розділом XI "Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту"». З огляду на викладене, колегія суддів дійшла висновку про відмову в задоволенні клопотання законного представника малолітньої потерпілої про затвердження угоди про примирення між малолітньою потерпілою і обвинуваченою. Натомість, суд апеляційної інстанції все ж задовольнив клопотання обвинуваченої про звільнення її від кримінальної відповідальності у зв`язку з примиренням з малолітньою потерпілою [170].

У літературі висловлено думку, що причина виникнення та існування висвітлюваної проблеми може критися у так званому конфлікті публічних і приватних інтересів, про який у своїй монографічній роботі зазначав І.А. Тітко. При цьому, як справедливо зазначає науковець, саме на законодавця

покладається завдання забезпечити оптимальний баланс публічних і приватних інтересів у кримінальній процесуальній сфері та встановити нормативні механізми досягнення консенсусу у випадку їх зіткнення. Останні можуть диференціюватися – наприклад, через однозначне нормативне визначення на користь якогось із інтересів, або ж через делегування права узгоджувати інтереси правозастосовникам [157, с. 63-65].

Базуючись на ідеї про потенційний конфлікт публічних і приватних інтересів, що може гіпотетично існувати у наведеній ситуації, пропонуємо звернути увагу на постанову ВСУ від 31 березня 2016 р. №27кс16, яка хоч і стосувалася примирення в аспекті можливості укладення угоди між підозрюваним і потерпілим у кримінальному провадженні щодо кримінального правопорушення, передбаченого ст. 286 КПК, проте містить цікаві висновки в контексті співвідношення публічних і приватних інтересів у примирювальних процедурах у кримінальному процесі. Так, зокрема, у п. 11 суд підкреслив таке: «під час примирення сторін у кримінальному судочинстві кожна зі сторін кримінально-правового конфлікту переслідує свої інтереси. Для потерпілого - це відновлення порушених прав шляхом відшкодування заподіяної злочином шкоди, для захисту якої він у кримінальному процесі наділений відповідними правами. Для обвинуваченого (підозрюваного) - це уникнення кримінальної відповідальності або призначення мінімального покарання. Держава, у свою чергу, будучи носієм публічного інтересу, регулює суспільні відносини, які є предметом кримінального процесуального права». Констатувавши у п. 15, що ст. 286 КК передбачає двооб'єктний злочин, вже в наступному пункті ВСУ відмічає, що «існує така група суспільних відносин, охоронюваних кримінальним правом, у яких приватні інтереси їх учасників можуть переважати над суспільними (публічними) інтересами настільки, що волевиявлення потерпілого може мати вирішальне значення для кримінальної відповідальності винної особи. Без наявності приватних інтересів і вираження волевиявлення до їх реалізації ніякі публічні інтереси не можуть бути досягнуті» [84].

Отже, з останньої тези можна зробити висновок про можливий взаємозв'язок і взаємоузгодженість між приватними і публічними інтересами у ситуації з примиренням по двооб'єктним злочинам. Цей умовивід узгоджується і з висловленою в науковій літературі думкою про те, що приватні і публічні інтереси в рамках кримінального процесу не завжди «за замовчуванням» є конфронтуючими, а можуть мати спільний вектор спрямування або бути взаємонейтральними [157, с. 64]. Враховуючи ті цілі, які може переслідувати держава, звертаючись до застосування інституту звільнення особи від кримінальної відповідальності (йдеться про забезпечення швидкого кримінального провадження, гуманізацію кримінально-правової політики, перевиховання правопорушника без застосування покарання тощо [157, с. 188], можна підтримати вказану позицію та погодитися з тим, що у разі припущення допустимості звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим щодо двооб'єктних злочинів, умовно «виграти» від цього може не лише потерпілий та підозрюваний або обвинувачений, але й держава і суспільство. Тим більше, що в цьому разі йдеться про наявність у суду дискреційних повноважень, тобто можливості в кожній конкретній ситуації, застосувавши внутрішнє переконання та суддівський розсуд, віднайти оптимальний баланс між публічним і приватним інтересом.

Ще один додатковий аргумент на користь підтримки можливості примирення щодо цієї групи кримінальних правопорушень може так само бути віднайдений у згаданому вище рішенні ВСУ від 2016 р. Так, у пункті 14 йдеться про норми кримінального процесуального закону, які торкаються питання про коло кримінальних правопорушень, стосовно яких примирення допускається [84]. З цього можна виснувати, що ст. 46 КК, регламентуючи певні обмеження щодо категорій кримінальних правопорушень, за якими примирення є неможливим, при цьому не містить аналогічних заборон стосовно двооб'єктних злочинів. Про цей аргумент йдеться також в окремій думці судді Першої судової палати ККС ВС від 24 січня 2024 р. у справі №640/20302/18. Ця справа також стосувалася двооб'єктного злочину, зокрема, хуліганства і в контексті

розглядуваного суддя зауважив, що у ст. 46 КК України наведено вичерпний перелік злочинів (як-от корупційних), до яких не застосовується така норма закону, А отже вчинення хуліганства не є виключенням з умов застосування такого виду звільнення [72].

Проте, заради справедливості, ми маємо відмітити, що більшість суддів палати ККС ВС у наведеній вище справі дійшла іншого переконання, а саме про те, що оскільки у випадку з хуліганством безпосереднім об’єктом хуліганства є громадський порядок, натомість шкода, спричинена конкретним особам, є лише проявом посягання на основний об’єкт, звільнення особи від кримінальної відповідальності за підставою, закріпленою у ст. 46 КК може мати місце лише тоді, коли кримінальне правопорушення завдає шкоди приватним інтересам фізичної особи, а не публічним інтересам» [103]. Таким чином у цій постанові ВС не було категорично заперечено можливість застосувати звільнення особи від кримінальної відповідальності за цією підставою стосовно багатооб'єктних злочинів, проте підкреслено, що суд має саме зважити у конкретній справі яким інтересам – приватним чи публічним – насамперед було заподіяно шкоди.

Так само не можна залишити поза увагою ухвалу колегії суддів Третьої судової палати ККС ВС від 6 березня 2026 р. про передачу провадження на розгляд об’єднаної палати ККС ВС. Як вказали судді в цьому рішенні, ст. 46 КК містить пряму заборону щодо її застосування лише у двох випадках, при цьому розширювальне тлумачення норм матеріального права, на переконання колегії суддів, є неприпустимим. На підсилення своєї позиції судді підкреслили, що «…примирення як підстава звільнення від кримінальної відповідальності являє собою ключовий інструмент узгодження інтересів учасників кримінально-правового конфлікту та забезпечення їх балансу…», що дозволяє задовольнити не лише приватні інтереси підозрюваного та потерпілого, але й в результаті і суспільні (публічні) інтереси. В ухвалі також наголошено на існуванні такої групи суспільних відносин, охоронюваних кримінальним правом, де без наявності приватних інтересів і вираження волевиявлення до їх реалізації ніякі публічні інтереси не можуть бути досягнуті [87]. Уявляється, що розгляд цієї

касаційної скарги об’єднаною палатою ВС може змінити підходи до остаточного вирішення окресленої науково-прикладної дилеми.

Насамкінець, завершуючи питання про передумови застосування звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, доцільно звернути на одну обставину, яка імпліцитно випливає зі змісту ст. 46 КК. На противагу розглянутих вище вимог, які чітко окреслені законодавцем у змісті цієї норми, ще одна може бути виведена вже із самої назви цієї статті. Йдеться про таку обов'язкову передумову для звільнення за ст. 46 КК, як наявність потерпілого від відповідного кримінального правопорушення. Тобто протиправне діяння має бути за своєю правовою природою таким, що заподіює шкоди конкретній особі, з якою потенційно можна примиритися. Попри всю очевидність вказаної обставини, на цьому аспекті довелося наголосити у своїй практиці ВС, який у постанові ККС ВС від 10 серпня 2021 р. (справа №161/694/20) підкреслив таке: «за правовим змістом ст. 46 КК, передумовою цього виду звільнення від кримінальної відповідальності є вчинення особою вперше кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину. Особливістю такого проступку або злочину в даному випадку є обов`язкова наявність потерпілого, тобто особи, якій завдано моральної, фізичної або майнової шкоди і яка визнана потерпілим відповідно до ст. 55 КПК» [88]. А отже йдеться про потерпілого не лише в кримінально-правовому сенсі, але й у кримінальному процесуальному – оскільки особа, якій було заподіяно шкоди, повинна набути відповідного статусу згідно з приписами ст. 55 КПК.

Надалі, переходячи до питання про окремі додаткові процесуальні умови цього виду звільнення, слід звернути увагу на те, що поряд із згодою підозрюваного або обвинуваченого на таке звільнення, що безпосередньо закріплена у ч. 2 ст. 286 та абз. 11 ч. 1 ст. 287 КПК, у такому разі вимога про необхідність ознайомлення потерпілого із клопотанням прокурора про звільнення від кримінальності відповідальності та з'ясування його думки щодо можливості такого звільнення (ч. 3 ст. 286 КПК), набуває своєї трансформації. Йдеться про те, що потерпілий повинен не просто висловити свою позицію щодо

застосування звільнення, яка у всіх інших випадках мала б як для прокурора, так і для суду рекомендаційний, необов'язковий характер, а саме надати добровільну, усвідомлену та недвозначну згоду на звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з його примиренням з винним, без якої в такому разі звільнення неможливо по аналогії із ситуацією відсутності згоди підозрюваного.

З огляду на це, на думку І. В. Гловюк, для констатації наявності підстав для застосування ст. 46 КК необхідно, зокрема, клопотання потерпілого про звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності, що надалі має бути підтверджено у суді (таким чином простого висловлення підтвердження відшкодування шкоди та відсутності претензій, або мовчазного незаперечення, є недостатнім для застосування ст. 46 КК). Тобто йдеться саме про волевиявлення потерпілого [26, с. 30], яке, на наш погляд, має обов'язково знайти своє процесуальне закріплення. Зокрема, для цього дійсно може бути використано такий процесуальний документ, як клопотання, або ж може йтися про надання письмової згоди (за аналогією із підозрюваним). Водночас, у будь-якому разі, доцільною є фіксація такого бажання примиритися і в протоколі допиту. При цьому, вочевидь, бажано було б, щоб зміст відповідних показань був зафіксований за допомогою технічних носіїв на підставі положень ч. 2 ст. 104, ч. 1-2 ст. 107, ч. 5 ст. 224 КПК. З огляду на це стороні обвинувачення доцільно самостійно, керуючись приписами ч. 1 ст. 107 КПК, у такому разі приймати рішення про фіксацію процесуальної дії за допомогою технічних засобів, якщо потерпілий або його представник не заявили відповідного клопотання.

Проте, слід мати на увазі, що наявність подібного відеозапису, на якому зафіксовано згоду потерпілого на звільнення від кримінальної відповідальності з підстави, передбаченої ст. 46 КК та підтвердження добровільності такого примирення, не може замінити необхідність підтвердження цих обставин безпосередньо потерпілим у суді. Цей умовивід випливає, зокрема, з постанови колегії суддів Третьої судової палати ККС ВС від 20.09.2023 у справі № 335/10127/20, де відмічено, що відеозвернення потерпілого <…> в якому він стверджує, що не має претензій до обвинуваченого, який порушив правила

дорожнього руху, спричинивши потерпілому тілесні ушкодження, а також про примирення з обвинуваченим, саме по собі не може бути підставою для звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК та не свідчить про те, що суд, який прийняв рішення про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності, переконався в добровільності позиції потерпілого, а також роз'яснив йому правові наслідки такого звільнення» [120]. На необхідності підтвердження потерпілим в суді своєї позиції, що слугує важливою процесуальною гарантією забезпечення добровільності його волевиявлення, наголошував ВС і в постанові від 5 жовтня 2021 р. (справа №715/2106/20) [82]. Утім підкреслимо, що в наступному розділі 3 ми плануємо детальніше зупинитися на низці питань, пов'язаних з цим аспектом (як наприклад, в якому форматі потерпілий має висловити згоду в судовому провадженні; чи взагалі вона потрібна, якщо примирення відбувається на судових стадіях; яке значення вона має та повинна мати щодо інших підстав звільнення тощо).

Отже, переходячи до наукового аналізу такої складової матеріальної підстави для звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 46, а саме примирення винного з потерпілим, передусім видається нагальним виокремити блок питань, що може викликати певні дискусії не лише в наукових колах, але й під час правозастосування. Йдеться про те, з ким саме може і повинен примиритися підозрюваний або обвинувачений, щоб бути звільнений судом на підставі ст. 46 КК. Цей блок, зокрема, охоплює такі «ускладнені» обставини, як: (1) заподіяння шкоди юридичній особі, а отже допустимість примирення саме з нею; (2) наявність декількох потерпілих у відповідному кримінальному провадженні; (3) можливість примирення з так званими «правонаступниками» потерпілого у разі смерті останнього.

Стосовно випадків, коли потерпілим від кримінального правопорушення є не фізична, а юридична особа, слід вказати на таке. Насамперед, убачається необхідним здійснити експлікацію поняття «примирення» через наведення його розуміння у релевантних джерелах.

Варто, вочевидь, розпочати з того визначення, що наведене в абз. 3 п. 4 постанови Пленуму ВСУ від 23 грудня 2005 р. № 12. «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності», оскільки саме на нього нерідко покликаються науковці та практики, що вивчають розглядувану проблематику. Так, у цьому документі примирення розглядається як «акт прощення винної особи потерпілим (-ими) в результаті вільного волевиявлення, що виключає будь-який неправомірний вплив, незалежно від того, яка зі сторін була ініціатором, та з яких мотивів [131]. Крім того, вже ВС у згаданій вище постанові від 10 серпня 2021 р. (справа №161/694/20) зауважив, що примиренням також можна вважати «кінцевий результат усіх попередніх примирних процедур та домовленостей між винним та потерпілим, який полягає, з одного боку, у добровільному волевиявленні потерпілого, яке проявляється у його проханні (клопотанні) про звільнення винного від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК або у відсутності заперечень щодо такого звільнення, а з іншого – у відсутності заперечень щодо такого звільнення з боку самого підозрюваного, обвинуваченого» [88].

Виходячи з вищевикладеного можемо зробити проміжний умовивід про те, що примирення має персоналізований і вольовий характер, і включає в себе не лише формальне вираження (об'єктивацію), але й певний морально-етичний вибір, що відбувається у свідомості особи (умовно «простити» чи «не простити»). Зважаючи на це, на наш погляд примирення як елемент підстави для звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 46 КК може бути лише з потерпілим, що є фізичною особою.

На підтвердження цього висновку можемо навести позицію ВС, зокрема, ККС ВС у постанові від 24 січня 2023 р. у справі №640/20302/18 резюмував, що «потерпілий від злочину, що важливо для застосування ст. 46 КК, це факультативна ознака об'єкту злочину, що характеризує людину (фізичну особу), з приводу якої вчинюється злочин та завдається істотна шкода, при цьому особа стає потерпілою у кримінально-правовому сенсі з моменту вчинення щодо неї злочину незалежно від того, чи розпочиналось у зв'язку з цим кримінальне

провадження і чи зафіксовано факт вчинення злочину щодо особи у процесуальному порядку» [98]. Як можна простежити, судді ВС наголосили на тому, що в розумінні ст. 46 КК йдеться про потерпілого як фізичну особу (людину).

Однак заради справедливості слід відмітити, що висловлюючись стосовно розглядуваної проблеми в рамках близького за змістом інституту угод (зокрема, угоди про примирення), ВССУ у постанові від 11 грудня 2015 р. №13 «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод» відмітив, що угода про примирення може бути укладеною з юридичною особою (потерпілим), при цьому незалежно від її організаційно-правової форми та форми власності, за умови заподіяння останній кримінальним правопорушенням майнової шкоди. У такому разі представником інтересів останньої буде представник юридичної особи (керівник юридичної особи, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за дорученням керівника юридичної особи за довіреністю на представництво, а також особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні, згідно з укладеною з нею угодою на представництво) (п. 3) [132]. Проте ми все ж залишаємося на позиції про те, що звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим можливе лише за умови досягнення такого примирення саме між фізичними особами, з огляду на вказані вище аргументи.

Стосовно допустимості звільнення з цієї підстави у разі, коли в кримінальному провадженні є декілька потерпілих, вважаємо це питання може бути цілком просто вирішено, враховуючи підхід законодавця, використаний на такий випадок щодо можливості укладення угоди про примирення (абз. 2-3 ч. 8 ст. 469 КПК). Тобто, можливими є дві ситуації. По-перше, коли йдеться про потерпілих від різних кримінальних правопорушень – за таких обставин, найімовірніше, звільнення взагалі буде неможливим з огляду на вимогу, встановлену в ст. 46 КК щодо вчинення кримінального правопорушення вперше. Проте, за умови наявності ідеальної сукупності, вважаємо за можливим

користуватися правилом про виділення матеріалів досудового розслідування, якщо не всі потерпілі надали згоду на звільнення та примирилися з підозрюваним, із подальшим закриттям кримінального провадження по деяких із кримінальних правопорушень. По-друге, якщо йдеться про потерпілих від одного кримінального правопорушення, то результат у вигляді примирення має бути досягнутий з усіма потерпілими. За інших обставин звільнення буде неможливим. Такий висновок може бути підтверджений і позицією ВС, викладеною в постанові від 24 січня 2023 р. (справа № 640/20302/18), де було констатовано неможливість звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 46 КК, оскільки примирення відбулося не з усіма потерпілими [98].

І в контексті питання про можливість звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК, коли потерпілий помер, можемо звернути увагу на низку позицій, висловлених в теорії та практиці у ситуаціях, коли смерть потерпілого настала в результаті кримінального правопорушення. Щодо цього є досить чітка думка ВП ВС, викладена в постанові від 16 січня 2019 р. (справа №439/397/17), де наголошено на тому, що поняття «потерпілий» у матеріальному кримінальному праві та в кримінальному процесі мають бути розмежовані. При цьому підкреслюється, що поняття «потерпілий», яке використано у ст. 46 КК, вжито саме у його кримінально-правовому розумінні, а не кримінально-процесуальному – тобто йдеться про особу, якій кримінальним правопорушенням безпосередньо заподіюється фізична, моральна та/або матеріальна шкода (або існує безпосередня загроза її заподіяння). З огляду на це ВС резюмує, що жодна інша особа не може висловити волю потерпілого під час вирішення питань, пов`язаних з відшкодуванням шкоди у вигляді смерті як підстави для звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 46 КК, якщо внаслідок вчинення кримінального правопорушення йому заподіяна смерть. При цьому судді також відмічають, що у сенсі ст. 46 КК шкода має бути такою, що за своїм характером піддається відшкодуванню (усуненню) – водночас, як вказано в цій постанові, смерть є тим наслідком, який має незворотний характер, а отже не може бути відшкодованим для цілей застосування ст. 46 КК. Зважаючи на ці

аргументи, ВС констатував неможливість застосування ст.46 КК, якщо кримінальним правопорушенням було заподіяно шкоду у вигляді смерті потерпілого [74].

Подібні міркування наводяться також і у доробках вітчизняних науковців. Так, наприклад, на думку О.О. Дудорова, із тексту ст. 46 КК випливає, що примирення має відбутись з потерпілим (важливим є волевиявлення саме цієї особи), а не з іншими особами, які беруть участь у кримінальному провадженні. І хоча, як вказує вчений, в науці є думки, що права потерпілого можуть мати близькі родичі чи члени сім'ї такої особи на підставі ч. 6 ст. 55 КПК, включно із правом на примирення, проте сам автор наполягає на тому, що вказані особи не можуть охоплюватися саме кримінально-правовим поняттям потерпілого від злочину [37, с. 138]. Цієї позиції дотримується також В.В. Навроцька, підкреслюючи, що «права, які надаються потерпілому у кримінально-правових відносинах, може реалізувати лише він сам особисто». Будь-які інші особи, на переконання науковиці, не можуть вирішувати питання про те, прощати (або ж, навпаки, не прощати) злочинця, приймати (чи не приймати) від нього вибачення, миритися (або не миритися) від імені самого потерпілого, оскільки право на примирення – це особисте право потерпілого, яке «не може бути ніким ні присвоєне, не може бути нікому делеговане». Підсилюючи аргументацію зазначається: «життя як унікальна цінність не піддається відшкодуванню, у випадку смерті потерпілого воно не може бути відновлене, з огляду на що у разі вчинення злочину, внаслідок якого настала смерть потерпілого, усунення заподіяної шкоди неможливе» [68, с. 58, 61].

На противагу цьому відмітимо, що як засвідчив аналіз деяких міжнародних документів (зокрема, Директиви 2012/29/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 25 жовтня 2012 року, що встановлює мінімальні стандарти щодо прав, підтримки та захисту жертв злочинів та замінює Рамкове рішення Ради 2001/220/ЈНА [3], а також Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою, прийнятої Резолюцією 40/34 Генеральної Асамблеї від 29 листопада 1985 р. [34]), і додатково висновків, сформульованих

в низці рішень ЄСПЛ (як от: справа Van Colle проти Сполученого Королівства (Заява № 7678/09) від 13 листопада 2012 р. [141]; справа «Varnava та інші проти Туреччини» [ВП], (заяви № 16064/90, 16065/90, 16066/90, 16068/90, 16069/90, 16070/90, 16071/90, 16072/90 та 16073/90) від 18 вересня 2009 р. [142]; справа «Vallianatos та інші проти Греції» [ВП] (заяви № 29381/09 та 32684/09) від 7 листопада 2013 р. [140]; справа «Hristozov та інші проти Болгарії» (заяви № 47039/11 та 358/12) від 13 листопада 2012 р. [136]), у разі, коли смерть особи була безпосередньо спричинена кримінальним правопорушенням, члени сім'ї особи можуть також зазнати шкоди (наприклад, моральної або майнової), а отже набути статус «непрямих потерпілих».

Однак, на наше переконання, навіть за логікою, що звільнення за ст. 46 КК можливе лише у разі примирення з усіма потерпілими, застосування цієї підстави для звільнення від кримінальної відповідальності у разі смерті «прямого» потерпілого є неможливим, оскільки досягти примирення з ним вже неможливо. Що ж до випадків, коли смерть потерпілого настала з незалежних від кримінального правопорушення причин[5], ми так само схильні погодитися з позицією про неможливість застосування звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК, оскільки вказана норма в будь-якому разі, в силу свого розміщення саме в законі про кримінальну відповідальність, передбачає потерпілого в матеріально-правовому розумінні.

2.4. Особливості процесуального порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки.

Аналіз змісту підстав, зокрема і тих, що належать до загальних, свідчить про їх варіативність. Зокрема, переважна більшість з них є так званими безумовними, що означає остаточне звільнення особи без жодних додаткових умов у момент, коли ухвала суду про закриття кримінального провадження

[5] Тут варто зауважити, що буквально ч. 6 ст. 55 КПК не передбачає такої можливості, однак в науковій літературі (з погляду de lege ferenda), так само як в судовій практиці (з погляду de facto) пропонується більш широке тлумачення відповідної кримінальної процесуальної норми.

набирає законної сили. Поряд із цим, наступна підстава, яку ми плануємо розглянути в межах цього підрозділу, у окресленому контексті відрізняється від інших, оскільки ст. 47 КК, в якій вона передбачена, закріплює умову такого звільнення, без виконання якої навіть постановлення судом відповідної ухвали про закриття провадження ще не означатиме, що особа була остаточно звільнена від кримінальної відповідальності. Йдеться про можливість «повернення назад» у разі, якщо особа протягом року з дня передачі її на поруки не виправдає довіру колективу, ухилятиметься від заходів виховного характеру та/ або порушуватиме громадський порядок.

До того ж, ця підстава для звільнення, на наш суб'єктивний погляд, вирізняється серед кола інших підстав, які не втрачають свою актуальність протягом історичного розвитку кримінального права, є дещо несучасною, тобто такою, що не відповідає нинішнім реаліям. Зокрема, взагалі ідея передачі особи на поруки общині, громаді бере свої витоки ще з часів Київської Русі, в її основі лежала ідея про колективну відповідальність за діяння члена общини, коли община поручалась не видати скоювача кримінального правопорушення (злочинця) і відшкодувати матеріальну шкоду, якої він завдав внаслідок свого діяння [33]. Крім того, аналіз кримінального законодавства низки держав вказує на поступову відмову зарубіжних законодавців від цієї підстави для звільнення від кримінальної відповідальності. Для прикладу, вже не згадується вона у ст. 53 Кримінального кодексу Республіки Молдова [9], відсутня також у статтях 68-71 КК Кримінального кодексу Грузії [8], а як свідчить аналіз ст. 77 (секція 2) Кримінального кодексу Болгарії, якою передбачалося звільнення від кримінальної відповідальності з накладенням заходів соціального впливу судом товаришів (тобто певний аналог вітчизняної підстави у виді передачі на поруки колективу), ця норма була скасована в 1991 р. [2].

У ключі цього питання також доцільно згадати позицію розробників проєкту нового Кримінального кодексу України, які окрім того, що загалом пропонують трансформувати інститут звільнення від кримінальної відповідальності в різновид звільнення від покарання саме через неузгодженість

цього інституту з ідеями принципів презумпції невинуватості та верховенства права, також у новій моделі вбачають потребу відмовиться від застарілих, неактуальних положень про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки (чинна ст. 47 КК), а також у зв'язку зі зміною обстановки (відповідно ст. 48 КК, про яку йтиметься у наступному підрозділі роботи) [133, с. 142-143]. Як ми висловлювалися вище, загалом відповідні ідеї є цілком слушними, однак оскільки йдеться про кримінально-правову проблематику, ми утримаємося від формулювання власних пропозицій змін і зосередимося саме на процедурі звільнення від кримінальної відповідальності та її можливих напрямках вдосконалення.

Експлікація нормативного змісту положень ст. 47 КК дозволяє виокремити елементи механізму реалізації підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності, що передбачена у цій нормі. Так, до передумов її застосування можемо віднести, по-перше, вже традиційну вимогу про вчинення кримінального правопорушення вперше; по-друге, кримінальне правопорушення повинно належати до кримінальних проступків або нетяжких злочинів (при цьому, важливо підкреслити відсутність, порівняно, наприклад із статтями 45-46 КК вимоги про необережну форму вини для нетяжкого злочину); по-третє, не належність вчиненого кримінального правопорушення до деяких категорій, а саме корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції.

Надалі, стосовно умов звільнення особи від кримінальної відповідальності, у цьому разі може бути виокремлено процесуальні та матеріальні. Так, до процесуальних умов, на наш погляд, може бути включено, вочевидь, згоду підозрюваного, обвинуваченого на звільнення від кримінальної відповідальності за відповідною підставою, а також надходження клопотання від трудового колективу про бажання взяти особу на поруки. На підтвердження останнього

можна навести як приклад постанову ККС ВС від 28 січня 2025 р. (справа №442/685/24), де зазначено, що процесуальною умовою звільнення особи від кримінальної відповідальності є наявність клопотання колективу підприємства, установи чи організації про передачу цієї особи на поруки. При цьому судді ВС наголошують і на вимогах щодо змістовного наповнення такого клопотання – зокрема, обов'язковим є зазначення в цьому документі мотивованого прохання загальних зборів колективу за місцем роботи або навчання обвинуваченої особи звільнити її від кримінальної відповідальності, зобов`язання проводити з нею відповідну виховну роботу, а також поручительства колективу про те, що ця особа не допустить надалі суспільно небезпечної поведінки [100]. Надалі ми детальніше зупинимося на вимогах до змісту та форми такого клопотання, про які наголошується в судовій практиці та наукових джерелах.

Поряд з цим, як ми зазначали вище, виокремленою може бути також додаткова матеріальна умова остаточного звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 47 КК. При цьому у розглядуваній ситуації йдеться про умову, що має наступити після прийняття судом рішення про звільнення від кримінальності у формі ухвали про закриття кримінального провадження. На цих особливостях застосування ст. 47 КК наголошено, зокрема, у постанові ККС ВС від 22 грудня 2020 р. (справа №158/2745/19), де колегія суддів підкреслила, що після прийняття рішення про звільнення відповідна особа має виправдати довіру колективу шляхом дотримання правил внутрішнього трудового розпорядку на підприємстві, в установі чи організації, належного виконання трудових обов'язків, покладених на неї, а також зобов`язань щодо своєї поведінки, взятих на загальних зборах колективу, не уникання виховного впливу колективу та демонстрування своєю працею бажання виправлятися тощо [95]. Регламентований ст. 289 КПК порядок вирішення питання про відновлення провадження в загальному порядку у разі бажання колективу відмовитися від поручительства, якщо особа не виконала відповідну матеріальну умову, передбачає направлення до суду рішення зборів колективу про відмову від поручительства за взяту ними на поруки особу. Наведена норма не деталізує

порядку розгляду відповідного питання судом, а лише містить відсилку до процедури, встановленої у ст. 288 КПК. Разом із тим, на наш погляд, у ст. 289 КПК доцільно було б також уточнити необхідність повідомлення представника колективу про час проведення судового засідання з цього питання, оскільки його участь сприяла би об'єктивності та повноті оцінки судом всіх необхідних обставин. Однак неприбуття такого представника не повинно перешкоджати проведенню судового засідання за умови, що з позиції суду доданих до клопотання матеріалів буде достатньо для вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності з цієї підстави.

Ще одним невід'ємним елементом механізму реалізації є сама підстава для звільнення від кримінальної відповідальності. Як наголошувалося у попередніх підрозділах, можливим є визначення нормативної, фактичної та інформаційної складової підстави. Нормативна складова підстави являє собою зміст самої ст. 47 КК, і представляє сукупність двох компонентів: (1) щире каяття (концептуальний зміст якого, а також порядок його встановлення та доведення в кримінальному провадженні, вже розкривався нами у підрозділі 2.2, а тому ми можемо екстраполювати його на ситуації звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки); (2) бажання колективу, об'єктивоване у відповідному клопотанні, взяти підозрюваного, обвинуваченого на поруки.

Водночас, слід наголосити на тому, що кримінальний закон не містить жодних додаткових вимог, як-от, наприклад, відшкодування завданих збитків та усунення заподіяної шкоди. Наведений висновок може бути продемонстрований через посилання на правову позицію, сформульовану в постанові ВС від 11 травня 2021 р. (справа №161/17452/19), в якій резюмовано, що однією з обов'язкових умов звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК) є щире каяття особи. Натомість факт відшкодування шкоди потерпілому «може додатково свідчити про щире каяття винуватої особи, проте не є вирішальним для застосування такого виду звільнення, на відміну від інших видів звільнення від кримінальної відповідальності …, де обов'язковою умовою виступає відшкодування завданих

збитків або усунення заподіяної шкоди» [78]. Так, наприклад, в ухвалі Полтавського районного суду Полтавської області від 5 березня 2025 р. (справа №545/2431/24), суд, як на одну із підстав для відмови в задоволенні клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, вказав те, що обвинувачений під час судового засідання свою вину визнав частково, доказів відшкодування шкоди потерпілій не надав, що виключає факт щирого розкаяння [197]. Таким чином, відшкодування шкоди якраз розглядалося в контексті оцінки наявності в поведінці особи ознак щирого каяття. До речі, у світлі цього можна згадати і положення абз. 2 п. 5 ППВСУ від 23 грудня 2005 р. №12 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності», згідно з яким передбачено заборону передачі особи на поруки, якщо вона не визнала себе винною у вчиненні кримінального правопорушення. Водночас, враховуючи вказівку в цьому ж абзаці на те, що особа має виражати своє бажання спокутувати провину перед колективом та виправити свою поведінку [131], вважаємо, що ця інформація має бути відображена в протоколі допиту підозрюваного (якщо клопотання подається на стадії досудового розслідування, а також у письмовій згоді підозрюваного на звільнення від кримінальної відповідальності, що є додатком до клопотання прокурора про звільнення, або ж у самому клопотанні як обставина, що свідчить, про можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності за відповідною правовою підставою (п. 7 ч. 1 ст. 287 КПК).

Як вже було зауважено на початку цього розділу, процесуальною (юридичною) підставою звільнення від кримінальної відповідальності є ухвала суду про закриття кримінального провадження, що постановляється на основі клопотання прокурора (якщо йдеться про стадію досудового розслідування) або будь-якої із сторін кримінального провадження (якщо відповідна ініціатива має місце у судовому провадженні). Фактичною ж складовою підстави звільнення від кримінальної відповідальності є ті фактичні дані, в яких знаходить своє вираження норма права, закріплена у ст. 47 КК.

Надалі, уникаючи дублювання попередньо висвітлених аспектів, детально проаналізуємо лише деякі із наведених вище вимог і обставин, а також окреслимо проблематику їх встановлення та доведення у кримінальному провадженні.

Насамперед, уявляється можливим розглянути вимоги, які висуваються до клопотання колективу про взяття особи на поруки, яке відіграє роль процесуальної умови застосування досліджуваної підстави для звільнення від кримінальної відповідальності. Як засвідчує аналіз кримінального та кримінального процесуального законодавства у цьому контексті, жодних вимог щодо його форми та змісту, а також порядку подання нормативно не регламентовано. Крім того, не містить якихось конкретних рекомендацій щодо змісту клопотання колективу і згадана вище ПП ВСУ, у абз. 4 п. 5 якої вказано лише на те, що клопотання має бути належно оформлено [131].

Водночас, у практиці національних судів і наукових працях можна віднайти досить суттєвий перелік тієї інформації, яка має бути відображена у цьому процесуальному документі. Окрім того досить часто саме відсутність відповідних відомостей у клопотанні колективу є підставою для відмови суду у звільненні особи від кримінальної відповідальності за цією підставою. Зокрема, М.Л. Грібов, А.А. Венедіктов та Ю.Є. Венедіктова наводять перелік відомостей, що мають бути чітко визначені у клопотанні, а саме: «1) питання про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності було винесено на порядок денний та обговорено; 2) присутнім роз’яснено умови звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності та обов’язок колективу контролювати його поведінку; 3) обвинувачений взяв на себе перед колективом зобов’язання щодо участі в заходах виховного характеру та правомірності своєї поведінки; 4) присутні на зборах шляхом голосування ухвалили взяти обвинуваченого на поруки колективу та звернутися до суду з відповідним клопотанням; 5) у разі задоволення судом вказаного клопотання, колектив зобов’язаний вжити відносно обвинуваченого заходів виховного характеру та здійснювати контроль за правомірністю його поведінки» [31, с. 14].

У світлі аналізу судової практику привертає до себе увагу той факт, що суди нерідко відмовляють у звільненні особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею на поруки через не зазначення у клопотанні колективу інформації, що на переконання суддів має вирішальне значення. Як приклад можна навести ухвалу Старосамбірського районного суду Львівської області від 27 червня 2022 р. (справа № 455/280/22), де суддя передусім відзначив, що «клопотання про передачу особи на поруки - це письмове звернення колективу, прийняте на його загальних зборах з мотивованим проханням звільнити певну особу - члена колективу від кримінальної відповідальності за вчинений ним злочин та визначення взаємних зобов`язань колективу і цієї особи протягом строку поруки злочин». Надалі також в ухвалі наведено перелік відомостей, що мають знайти своє закріплення у клопотанні, а саме: «прохання колективу про звільнення особи від кримінальної відповідальності; поручительство колективу про те, що в подальшому ця особа не вчинить суспільно-небезпечних діянь; обов`язок проводити з особою потрібну виховну роботу та яку саме. <…> представник колективу, який бере на себе зобов`язання проводити виховну роботу з особою, яка звільняється від кримінальної відповідальності, та яку саме, порядок її проведення; вимоги до особи на протязі одного року з дня передачі її на поруки виправдати довіру колективу, не ухилятися від заходів виховного характеру та не порушувати громадський порядок….роз`яснення особі про те, що якщо протягом року з дня передачі особи на поруки колективу підприємства, установи чи організації вона не виправдає довіру колективу, ухилятиметься від заходів виховного характеру та порушуватиме громадський порядок, загальні збори відповідного колективу можуть прийняти рішення про відмову від поручительства за взяту ними на поруки особу». Констатувавши відсутність вказаних вище даних, а саме про те, «які саме обов`язки бере на себе колектив по здійсненню заходів виховного характеру, на яку особу буде покладена відповідальність за їх здійсненням та контролем», а також відсутність відомостей про те, що обвинувачений погодився на ці заходи, а також, що йому та колективу

роз`яснені наслідки порушення умов передачі на поруки, суддя відмовив у закритті кримінального провадження з цієї підстави [203].

Майже ідентичними за змістом з аналогічним негативним висновком щодо звільнення від кримінальної відповідальності з передачею на поруки є й інші приклади із судової практики [207;199]. На наш погляд, деякі із зауважень до клопотання колективу, наведені в ухвалах, є надмірними, тим більше що як відмічалося вище, ані закон, ані постанова Пленуму ВСУ не містять конкретного переліку вимог щодо змістовного наповнення. На доповнення до цього можемо вказати на те, що окремі із відомостей, що на думку суддів, колектив мав зазначити у своєму клопотанні, взагалі мають бути відображені в клопотанні сторони, яка звертається з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності, та ухвалі суду, постановленій за результатами його розгляду. Йдеться, наприклад, про згоду підозрюваного, обвинуваченого на відповідні виховні заходи і заходи контролю з боку колективу, а також роз`яснення колективу наслідків порушення умов передачі на поруки. Навряд чи доцільним є перекладення тягаря підтвердження цих обставин виключно на збори колективу.

Утім, все ж деякі із зауважень, що були вказані, наприклад, в ухвалі Старосамбірського районного суду Львівської області від 27 червня 2022 р. (справа № 455/280/22), заслуговують на увагу з позиції доцільності більш детальної регламентації відповідного аспекту в нормативній основі. Зокрема, відмовляючи у задоволенні клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, суддя також вказав на неналежність оформлення клопотання з огляду на те, що у ньому не вказано прізвище та ім`я особи, яка звертається до суду із таким клопотанням, тобто представника (керівника) відповідного підприємства, а міститься лише підпис особи. Серед недоліків вказано також на відсутність певних додатків до клопотання, зокрема, документів, з яких можна було б дізнатися про загальну кількість членів трудового колективу, його складу, а також документів, які б підтверджували правомочність загальних зборів трудового колективу [203].

Зазначена проблема, зважаючи на відсутність необхідного нормативно-правового регулювання в цьому контексті, логічно зумовлює виникнення ще двох питань, які стосуються клопотання колективу: по-перше, що має бути додатками до нього; по-друге, в якому порядку воно має бути подано. У світлі цього вбачаємо можливим навести постанову ККС ВС від 22 грудня 2020 р. (справа №158/2745/19), де судді ВС серед іншого звернули увагу також на документацію, що була подана на підтвердження необхідності задоволення клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 47 КК. Із змісту згаданої постанови випливає, що серед матеріалів, поданих до суду разом із клопотанням про звільнення були: витяг з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань (для підтвердження даних про заснування ОСББ та його статусу як юридичної особи); наказу про прийняття особи на роботу до ОСББ на посаду робітника з комплексного обслуговування й ремонту будинку (що підтверджує факт його приналежності до трудового колективу); відповідь на запит щодо змісту Статуту ОСББ (стосовно складу трудового колективу, укладення з його членами трудових договорів тощо) [95]. З огляду на викладене, прокурору (під час досудового розслідування) та обом сторонам у судовому провадженні у разі звернення до суду з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 47 КК доцільно орієнтуватися на вказаний перелік документів, і окрім протоколу зборів колективу як додатки на підтвердження можливості звільнення особи від кримінальної відповідальності (п. 7 ч. 1 ст. 287 КПК), надавати суду матеріали, що засвідчують факт функціонування певного підприємства, установи або організації у відповідному статусі, організаційну форму, приналежність підозрюваного/ обвинуваченого до колективу (факт його прийняття на роботу), кількісний склад колективу тощо.

До речі, подібні рекомендації містяться і в деяких наукових джерелах, і стосуються необхідності надання на підтвердження обставин, вказаних у клопотанні, копії протоколу загальних зборів колективу відповідного суб’єкта, докази на підтвердження належності обвинуваченого до членів цього колективу,

а також копії виписки з Єдиного реєстру юридичних осіб і фізичних осіб – підприємців. При цьому автори цілком слушно зауважують на недоцільності доведення перевірки судом обставин, що зазначаються у клопотанні, до крайнощів. Коментуючи сумнівність деяких підходів, викладених у судовій практиці, науковці додатково підкреслюють відсутність у сучасному законодавстві України «вимог щодо визначення в клопотанні про звільнення особи від кримінальної відповідальності з передачею її на поруки колективу підприємства, установи чи організації переліку заходів виховного характеру, які вживатимуть до обвинуваченого у разі його звільнення від кримінальної відповідальності, а також вимог щодо чіткості та детальності цього переліку» [31, с. 13]. Зважаючи на це, можемо підтримати висновок про недоцільність в сучасних умовах обов’язкового визначення певного переліку заходів виховного характеру стосовно особи, звільненої від кримінальної відповідальності у зв’язку з передачею її на поруки. Натомість, цілком слушною є пропозиція вказувати у клопотанні заходи контрольного характеру з призначенням особи (осіб), відповідальної за їх здійснення [31, с. 14].

У спеціальній юридичній літературі висловлюються також пропозиції щодо регламентації форми рішення колективу за підсумком зборів, в якому було б відображено хід і результати їх проведення, зокрема і взяття особою, і колективом певних зобов'язань із виправлення підозрюваного, обвинуваченого. На противагу поширеній ідеї про оформлення цього протоколом зборів, запропоновано новий формат – а саме шляхом укладення договору між колективом та особою [70, с. 826]. На наш погляд, наведена ідея навряд чи може бути підтримана, оскільки хоча такий документ, як договір, і може відображати домовленості між підозрюваним, обвинуваченим з одного боку та колективом з іншого, проте більш доцільним є відображення ходу зборів, питань, що на них обговорювалися, підсумків у протоколі, копія або другий примірник якого мають бути додані до клопотання колективу про взяття особи на поруки.

Ще один важливий аспект, пов'язаний із клопотанням про передачу особи на поруки, пов'язаний із порядком його подання до суду. Так, М.Л. Грібов,

А.А. Венедіктов та Ю.Є. Венедіктова ілюструють у своїй публікації це питання прикладом із судової практики, де прокурор просив скасувати ухвалу про звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі ст. 47 КК з посиланням на порушення порядку подання клопотання колективу про передачу особи на поруки. На думку прокурора, оскільки колектив сам не направив клопотання на адресу суду, а передав його через захисника, виникають сумніви справжності бажання та волевиявлення трудового колективу з цього питання. Проте апеляційний суд не погодився із наведеною аргументацію, зауваживши, що порядок подання до суду заяв, клопотань та інших документів регламентується саме процесуальним законом. При цьому коли йдеться про звільнення від кримінальної відповідальності, то ініціювати вирішення цього питання можуть виключно сторони кримінального провадження (а на стадії досудового розслідування – виключно прокурор). Водночас, трудовий колектив не є стороною, а отже не наділений правом безпосередньо звертатися до суду з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності. А тому звернення колективу до суду може відбуватися з використанням процесуальних повноважень захисника [31, с. 16].

На наш погляд, такий умовивід є цілком аргументованим, з огляду на що клопотання колективу про передачу особи на поруки разом із доданими до нього матеріалами на підтвердження інформації, вказаної у ньому, не може підміняти собою клопотання сторони про звільнення особи від кримінальної відповідальності, про яке йдеться у ч. 4 ст. 286 КПК (щодо судового провадження) та ст. 287 КПК (щодо стадії досудового розслідування). Таким чином, клопотання колективу лише є доповненням до вказаного процесуального документа (по суті, його наявність є обставиною у сенсі п. 7 ч. 1 ст. 287 КПК) і може бути як надано суду безпосередньо представником колективу, так і передано через сторону кримінального провадження або ж направлено на адресу суду за допомогою засобів комунікації.

Крім того, з цього випливає також питання про те, ким саме має бути подано та/або засвідчено клопотання колективу та протокол проведених зборів.

На існування цієї проблеми наштовхує приклад із судової практики. Йдеться про ухвалу Володарського районного суду Київської області від 29 травня 2023 р. (справа № 364/284/23), де особою, щодо якої розглядалася можливість звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 47 КК, був сам керівник відповідного підприємства. Зважаючи на це, суд вказав, що подане клопотання не можна вважати належно оформленим клопотанням, оскільки від імені підприємства має право звертатись саме його керівник, який і є обвинуваченим [167].

На наш погляд, статус особи як керівника певного колективу, за загальним правилом не повинен бути автоматичною перешкодою для застосування звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею на поруки, за умови якщо колектив здатен забезпечити проведення контрольних заходів стосовно особи та її перевиховання. Така здатність колективу повинна бути оцінена в кожному випадку саме судом, в рамках його дискреційних повноважень, оскільки для нього прийняття рішення про звільнення за цією підставою є правом, а не обов'язком. Отже, уявляється доцільним доповнити ч. 3 ст. 288 КПК новим абзацом третім в якому передбачити таке:

– порядок подання клопотання колективу про передачу підозрюваного, обвинуваченого на поруки;

– орієнтовний перелік матеріалів, що мають бути додані до такого клопотання;

– необхідність засвідчення клопотання колективу та додатків до нього керівником або іншою особою за його призначенням;

– необхідність повідомлення представника колективу (керівника або іншої особи за його призначенням) про час і місце проведення судового засідання з розгляду клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, з уточненням, що його неприбуття у разі повідомлення в належний спосіб не є перешкодою для проведення судового засідання. Щодо останньої пропозиції контекстно відмітимо її підтримку значною частиною опитаних респондентів (76,9%) (див. Додаток Б).

2.5. Особливості процесуального порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки.

Подальшої наукової уваги в межах цього розділу заслуговує ст. 48 КК, яка визначає зміну обстановки як самостійну підставу звільнення від кримінальної відповідальності. Так само, як і попередня, вона нерідко оцінюється в наукових джерелах як певним чином застаріла, архаїчна.

Так, наприклад, Ю.Ю. Забуга та Т.О. Михайліченко, відзначаючи безумовну перевагу та доцільність існування в КК інституту звільнення від кримінальної відповідальності як такого, що стимулює позитивну посткримінальну поведінку особи, водночас відмічають той факт, що такий вид звільнення, як у зв'язку зі зміною обстановки, є цікавим з погляду його архаїчності та невідповідності сучасним реаліям[6]. З огляду на проведений у своїй роботі аналіз судової практики, дослідниці зрештою взагалі доходять висновку про необхідність відмови від такого виду звільнення від кримінальної відповідальності, як втрата особою суспільної небезпечності (як один із варіантів зміни обстановки), оскільки ця підстава, на їх переконання, є «абсолютно оціночною», вимагаючи прогнозувати поведінку особи та вірити останній «на слово» [42, с. 134].

Як можна побачити з попередньо наведеної тези, суттєві складнощі у реалізації цієї підстави в кримінальному провадженні як на стадії досудового розслідування під час встановлення необхідних обставин, їх перевірки, оцінки та викладення в клопотанні прокурора з належним мотивуванням, так і в судовому провадженні – на етапі доведення перед судом їх існування, полягають у забезпеченні обґрунтованого підтвердження існування причинно-наслідкового зв'язку між певними об'єктивними обставинами та зміною обстановки у вигляді втрати вчиненим діянням або самою особою суспільної небезпечності.

Експлікація нормативного змісту ст. 48 КК дозволяє стверджувати, що вимоги матеріальної умови застосування цього виду звільнення від кримінальної

[6] Як відмічалося в попередньому підрозділі, із застарілістю цієї підстави звільнення від кримінальної відповідальності згодні й розробники проєкту нового Кримінального кодексу України.

відповідальності є майже спільними з попередньо розкритими нами у цьому розділі дисертації іншими видами – традиційно йдеться про вчинення кримінального правопорушення певної тяжкості (кримінальний проступок або нетяжкий злочин), вимогу його вчинення де-юре та/ або де-факто вперше, а також неналежність вчиненого кримінального правопорушення до встановлених у кримінальному закону обмежень. Поряд із цим наведений вид звільнення від кримінальної відповідальності не передбачає обмеження щодо необережної форми вини коли йдеться про вчинення нетяжкого злочину, що може дещо спрощувати процес доказування.

Однак встановлення та доведення вказаних вище вимог як під час досудового розслідування, так і надалі в суді вимагається в кожному випадку, оскільки без цього застосування відповідної підстави звільнення, навіть за умови реальності факту зміни обстановки в розумінні ст. 48 КК, є неможливим. Сутність цієї діяльності представляє дії сторони обвинувачення із правової кваліфікації вчиненого кримінального правопорушення, що охоплює як розумову діяльність (аналіз, оцінка, вибудовування обґрунтування у свідомості суб'єкта тощо), так і певні практичні дії (передусім, процесуальні), спрямовані на формування необхідної доказової інформації. Йдеться, наприклад, про проведення допитів підозрюваного, потерпілого, свідків (для здійснення юридичної оцінки фактичних обставин справи та правової кваліфікації вчиненого діяння), отримання витягу з інформаційно-аналітичної системи «Облік відомостей про притягнення особи до кримінальної відповідальності та наявності судимості», залучення експерта та проведення експертизи (судово-медичної – для встановлення тяжкості тілесних ушкоджень, наявності стану сп'яніння тощо, товарознавчої – для визначення розміру тощо), а також викладення вказаної інформації у клопотанні прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності відповідно до вимог, що закріплені у ст. 287 КПК.

Процесуальна умова застосування цього виду звільнення від кримінальної відповідальності є спільною з усіма іншими видами – йдеться про отримання письмової згоди підозрюваного, обвинуваченого на застосування щодо нього

звільнення та її приєднання як додатку до клопотання прокурора згідно з приписами ч. 2 ст. 286, абз. 11 ч. 1 ст. 287 КПК. Контекстно відмітимо, що у такому разі, на відміну від ситуацій застосування підстав, в основі яких лежить щире каяття (наприклад, статті 45, 47 КК) така згода аж ніяк не може прирівнюватися до визнання особою своєї вини, а отже згода підозрюваного повинна бути сформульована саме через його погодження на звільнення від кримінальної відповідальності, а не через беззаперечне визнання ним своєї винуватості. І хоча, як буде продемонстровано надалі, у судовій практиці трапляються випадки, коли суди обґрунтовують розглядувану підставу саме через щире каяття особи (що може бути досить суперечливим), у ситуаціях, коли в основі звільнення від кримінальної відповідальності лежить зміна обстановки через втрату діянням його суспільної небезпечності, ставлення підозрюваного до вчиненого кримінального правопорушення взагалі не матиме процесуального значення.

З огляду на це досить спірно виглядає висновок Г.І. Глобенко про те, що вже на етапі проведення допиту підозрюваного треба встановити ставлення особи до визнання своєї вини у вчиненні злочину, оскільки визнання особою вини та подальша її згода на звільнення за ст. 48 КК є взаємопов’язаними [24, с. 60]. На наш погляд, подібна поведінка може створювати загрозу порушення концептуального змісту презумпції невинуватості, оскільки пов’язаність надання згоди на звільнення із визнанням винуватості імпліцитно «підштовхуватиме» особу визнати свою вину аби тільки бути звільненою від кримінальної відповідальності, навіть свідомо не бажаючи цього.

Утім, без сумніву, як засвідчує аналіз доктринальних підходів та судової практики в цьому ракурсі, найбільших складнощів як в питанні обґрунтування клопотання прокурора, так і загалом доказування викликає доведення саме матеріальної підстави для звільнення від кримінальної відповідальності, тобто того, що зміна обстановки спричинила принаймні один із наслідків: (1) втрату діянням суспільно небезпечного характеру; (2) втрату особою її суспільної небезпечності.

З цього приводу В. М. Кобернюк вказує на необхідність встановлення правоохоронними органами обстановки на момент вчинення особою кримінального правопорушення та співставлення її з тією, що склалася на час кримінального провадження, а також переконання в тому, що виявлені зміни у цій обстановці тягнуть за собою втрату діянням або особою суспільної небезпечності [50, с. 11].

Подібний підхід до доказування існування обставин, що можуть свідчити про можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності за ст. 48 КК, наводиться також О.О. Житнім, який вказує на необхідність сукупної оцінки змін, що сталися в оточенні особи й порівняння цих нових умов із тими, в яких нею було вчинено злочин. З огляду на це науковець підкреслює важливість первинного встановлення й підтвердження факту, що насправді сталися події, які свідчать про зміни в обстановці, а також дослідження причинно-наслідкових зв'язків між цими змінами й втратою суспільної небезпечності діянням чи особою. О.О. Житній також вказує на необхідність уважно поставитися до оцінки відповідних обставин й виважено аргументувати прийняті рішення [40, с. 25]. Щодо останнього висновку зауважимо, що наш погляд цей аспект важливий як в діяльності прокурора при складанні клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, так і суду – при мотивуванні та обґрунтуванні відповідної ухвали.

У світлі цього можемо звернути увагу на постанову колегії суддів Третьої судової палати ККС ВС від 16 жовтня 2025 р. (справа №752/13587/24), де судді підкреслили, що оскільки звільнення за ст. 48 КК є правом, а не обов'язком суду, має бути встановлено «не тільки те, яка обстановка існувала під час вчинення кримінального правопорушення, а й те, в чому полягає її зміна на час розгляду справи», про що має бути чітко зазначено в судовому рішенні [119].

Погоджуючись з наведеними вище умовиводами та розкриваючи зміст нормативних положень ст. 48 КК, спробуємо визначити алгоритм аналізу обставин, які мають бути послідовно з'ясовані та доказані з позиції логіки подальшої їх аргументації в клопотанні прокурора та ухвалі суду:

1) оскільки вихідне значення має саме словосполучення «зміна обстановки», акцент має робитися на аналізі умовного «минулого» та «теперішнього» – тобто того, що саме змінилося і як (наприклад, певні соціальні умови, факт працевлаштування, зміна соціального становища особи, стан здоров'я, усунення тяжких життєвих обставин тощо) шляхом їх порівняння;

2) надалі повинна бути продемонстрована наявна зміна, а не просто вказано на позитивну характеристику підозрюваного, його щире розкаяння або примирення з потерпілим, відшкодування заподіяної шкоди, що за своєю суттю є позитивною посткримінальною поведінкою, однак не відповідає етимологічному значенню слова «зміна». До речі, у науковій літературі нерідко наголошується на вказаній проблемі і так само підкреслюється необхідність розмежування позитивної посткримінальної поведінки та зміни обстановки, що виступила як чинник втрати особою суспільної небезпечності [40, с. 26-27;42, с. 136;218, с. 145]. Додамо також, що така зміна повинна в конкретній ситуації бути суттєвою настільки, щоб призвести до втрати суспільної небезпечності діянням, вчиненим особою, або нею самою;

3) на завершення має бути показаний чіткий причинно-наслідковий зв'язок між встановленою зміною в обстановці (що є в цьому ланцюзі причиною) та втратою суспільної небезпечності (що є наслідком). Таким чином, важливо не лише обґрунтувати суттєвість відповідної зміни, але й детермінування нею ступеню шкідливості діяння або особи – тобто на останньому етапі вирішальне значення для позитивного висновку про можливість звільнити особу від кримінальної відповідальності має доведення такої втрати суспільної небезпечності [150].

Це вимагає початково від прокурора в клопотанні, і надалі від суду в ухвалі показати свій «аргументований прогноз» про те, що така особа більше не вчинятиме кримінальних правопорушень або ж що діяння, конкретно вчинене нею, більше не доцільно розглядати як кримінальне правопорушення, попри те, що його декриміналізація не відбулася (оскільки тоді б йшлося про іншу підставу закриття кримінального провадження).

І в цьому контексті праві ті дослідники окресленої тематики, які вказують на проблему відсутності об’єктивованих підходів до оцінки втрати суспільної небезпечності – як в аспекті вчиненого діяння, так і з точки зору особи, яка його вчинила. Акцентується увага на тому, що відповідна оцінка переважно залишатиметься на розсуд суду, ускладнюючи забезпечення єдності та передбачуваності судової практики. До того ж проблеми викликає оцінний характер понять «обстановка» та «зміна обстановки», що зумовлює потребу їх тлумачення в кожному конкретному випадку, а отже є чинником відсутності уніфікованої судової практики. Як висновок, Ю.І. Хоменко пропонує внести до кримінального та кримінального процесуального законодавства положення, які б визначали орієнтовний перелік обставин, які можуть свідчити про зміну обстановки, та сформулювати так само на рівні закону загальні критерії для її юридичної кваліфікації [214, с. 390-391]. Водночас, з останньою тезою ми навряд чи можемо погодитися, оскільки відповідний перелік, з огляду на неможливість передбачення всіх можливих обставин, буде відкритим, а отже все одно залишатиметься «широке поле» для дискреції. Тому навряд чи доцільним є обтяження законів положеннями, що є орієнтовними, рекомендаційними за своїм характером. Таку роль більш традиційно можуть виконувати документи, що готуються Верховним Судом (наприклад, ВП або його Пленумом).

У світлі питання, що досліджується, вважаємо можливим також додати, що в жодному разі не може мати місце підміна місць причини і наслідку у розглядуваному ланцюзі між зміною обстановки та втратою суспільної небезпечності. Зокрема, подібний приклад наводять у своїй роботі Ю.Ю. Забуга та Т.О. Михайліченко за результатами проведеного ґрунтовного аналізу судової практики, вказуючи на ситуації, коли суди встановлюють лише обставини, які характеризують особу з позитивної сторони вже після вчинення злочину, при цьому не досліджуючи ані негативних характеристик особи, ані обставини, які б характеризували її до та під час вчинення злочину. При цьому, як відмічається, судді вказують, що обстановка змінилася, бо особа перестала бути суспільно небезпечною [42, с. 136]. У наведеному прикладі очевидною є підміна причини

її наслідком, а також яскраве порушення викладеного нами вище алгоритму аналізу для встановлення обставин, що свідчили б про можливість звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 48 КК.

Контекстно також доцільно акцентувати увагу на тому, що на останньому етапі достатнім є встановлення хоча б одного із наслідків – або щодо втрати діянням суспільно небезпечного характеру, або стосовно особи підозрюваний, який втратив суспільну небезпечність. На цьому наголосив ВС у постанові від 4 лютого 2021 р. (справа №953/21593/19), відзначивши, що «особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки (ст. 48 КК), якщо вона перестала бути суспільно небезпечною, навіть якщо кримінальне правопорушення на момент розгляду справи в суді не втратило суспільної небезпечності» [81]. До речі, у наведеній постанові судді ВС також продемонстрували відповідний алгоритм аналізу необхідних для застосування ст. 48 КК обставин – зокрема, мало місце порівняння того факту, що на момент діяння особа перебувала у скрутному матеріальному становищі і не працювала, що й спонукало її вчинити кримінальне правопорушення, з тим, що на момент судового розгляду особа вже працевлаштувалася. На підставі цього судді ВС виснували, що такі зміни можуть свідчити про втрату особою суспільної небезпечності [81].

Переходячи від вибудовування теоретичних моделей до аналізу реальних прикладів із судової практики, можемо, на жаль, констатувати, що судді переважно не дотримуються викладеної вище логіки аргументації, а натомість ще підміняють різновидами позитивної посткримінальної поведінки реальну зміну обстановки. До речі, на цю проблему вказують Р. Мовчан та О. Душевська, зауважуючи на помилковості «посилання для обґрунтування застосування ст. 48 КК на такі різновиди позитивної посткримінальної поведінки особи, як відшкодування шкоди, сприяння розкриттю кримінальних правопорушень, щире каяття тощо, які, очевидно, через нерозуміння юридичної природи ст. 48 КК, фактично прирівнюються до втрати діянням суспільної небезпеки». Дослідники підкреслюють, що чинником такого підходу може бути ігнорування того

очевидного факту, що «зміна обстановки як відносно об'єктивний вид звільнення від кримінальної відповідальності не залежить від волевиявлення і посткримінальної поведінки суб'єкта кримінального правопорушення» [67, с. 118].

Опрацьовані нами ухвали суду, постановлені за результатами розгляду клопотання прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки, так само містили аргументування, що не зовсім відповідає викладеному нами вище алгоритму аналізу:

- «підозрюваний ОСОБА_4 в силу ст. 89 КК України не судимий, скоїв кримінальне правопорушення, передбачене ч.2 ст. 263 КК України, яке відноситься до кримінальних правопорушень середньої тяжкості, вину у вчиненому кримінальному правопорушенні визнав, на обліку в диспансері не перебуває, є дитиною, яка потерпіла від Чорнобильської катастрофи, безпосередньо приймав участь в антитерористичній операції, нагороджений медаллю «за мужність та героїзм», відібраний як кандидат для проходження військової служби за контрактом, отримав сертифікати про проходження профілактичного наркологічного огляду та обов`язкових попереднього та періодичного психіатричних оглядів» [185];

- «підозрювана не судима, скоїла кримінальний проступок, передбачений ч.1 ст. 310 КК України. Підозрювана є особою похилого віку з хворобливим станом здоров`я» [163];

- «підозрюваний вперше притягується до кримінальної відповідальності, свою вину у вчиненні кримінального правопорушення визнав, має постійне місце реєстрації та проживання, де характеризується з позитивної сторони, на обліках у лікарів нарколога та психіатра не перебуває. ОСОБА_3 має міцні соціальні та родинні зв`язки у суспільстві. З моменту вчинення кримінального правопорушення ним не було вчинено будь-якого суспільно-небезпечного діяння, матеріальні збитки не завдано і він перестав підтримувати дружні стосунки з особами, які були раніше судимі за вчинення злочинів. Крім цього, підозрюваний проживав без батька, а його мати померла у кінці серпня 2019

року…Потерпіла ОСОБА_6 також не заперечує проти звільнення ОСОБА_3 від кримінальної відповідальності на підставі ст. 48 КК України та закриття кримінального провадження, ніяких претензій майнового та морального характеру до нього не має» [164];

- «підозрюваний не судимий, скоїв кримінальне правопорушення, передбачене ч.2 ст. 15, ч.1 ст.185 КК України, яке відноситься до кримінальних правопорушень середньої тяжкості, вину у вчиненому кримінальному правопорушенні, повністю відшкодував завдану шкоду» [194].

Зауважимо, що у всіх наведених ситуаціях, попри окреслені вище недоліки в обґрунтуванні, суди тим не менш дійшли до висновку про наявність правових підстав для звільнення підозрюваних від відповідальності і закриття відносно них кримінального провадження, оскільки внаслідок зміни обстановки, на думку суддів, особи більше не є суспільно-небезпечними. Водночас, більш правильним видається підхід, викладений в ухвалі Центрально-Міського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 11 лютого 2021 р. (справа №216/6577/20), де суддя відмовив у задоволенні клопотання прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки. При чому попри те, що прокурор на підтвердження зміни обстановки вказав, що підозрюваний звільнився з посади директора КЗШ № 10 і наразі обіймає посаду директора КЗШ № 121, де в посадових обов`язках останнього відсутні повноваження на затвердження табелю обліку робочого часу працівників указаного навчального закладу, що унеможливлює вчинення ним нового аналогічного злочину, суд виснував, що прокурор не навів будь-яких переконливих аргументів у чому саме полягала зміна обстановки, що призвела до того, що вчинене особою діяння перестало бути суспільно небезпечним. Як на недолік в цій ухвалі також вказано на те, що прокурор не довів наявності обставин, які б вказували на те, що підозрюваний та обстановка навколо нього зазнали таких змін, що виключають можливість чи роблять маловірогідним вчинення ним нового тотожного або однорідного злочину. Зрештою суд резюмував, що «одночасне працевлаштування підозрюваного з призначенням

його на таку ж посаду (директора), але в іншому навчальному закладі, вочевидь не свідчить про значну зміну оточуючої обстановки та її позитивний вплив на підозрюваного, що суттєво знижує ступінь ймовірності вчинення ним аналогічного злочину або взагалі виключає таку можливість без фактичного припинення відповідних правовідносин» [209].

Важливо відмітити, що в ухвалі також вказується на порушену вище проблему підміни посткримінальною позитивною поведінкою обставин, що реально могли б свідчити про застосування ст. 48 КК. Так, суд вказав, що «лише законослухняна та добропорядна поведінка підозрюваного протягом певного часу (досудового розслідування в кримінальному провадженні), сумлінне виконання ним своїх професійних і громадських обов`язків без зміни обстановки самі по собі не є підставою для застосування положень ст. 48 КК України, а можуть бути підставою для звільнення його від покарання відповідно до приписів ч. 4 ст. 74 КК України» [209].

З огляду на наведений приклад, можемо констатувати, що ця ухвала є релевантним прикладом застосування судом алгоритму аналізу, що можуть свідчити про наявність підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності, передбаченої ст. 48 КК. При цьому вона яскраво свідчить про те, що його дотримання є важливим не лише в аргументації судом ухвали про закриття кримінального провадження з цієї підстави, але й для прокурора при складанні відповідного клопотання – інакше суд може відмовити в задоволенні такого клопотання з підстав його невмотивованості.

2.6. Особливості процесуального порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв’язку із закінченням строків давності.

Аналіз судової практики (зокрема, на прикладі рішень ВС), свідчить про підвищену увагу протягом останніх декількох років до окремих аспектів застосування такої підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності, як закінчення строків давності, що має своє нормативне закріплення у ст. 49 КК. При цьому, зважаючи на розумні межі нашої роботи, а також предмет нашого

дослідження, що передусім має кримінальну процесуальну спрямованість, зупинимося на колі тих обставин, що мають бути встановлені при вирішенні судом питання про можливе звільнення підозрюваного або обвинуваченого від кримінальної відповідальності за розглядуваною підставою, тобто так званому предметі доказування, що властивий саме вказаній процесуальній ситуації.

Крім того, дотримуючись розробленого в цьому розділі дисертації алгоритму, приділимо увагу питанню про те, у який спосіб відповідні обставини мають бути встановлені, та за допомогою яких доказів вони мають бути доведені перед судом у клопотанні про звільнення від кримінальної відповідальності та матеріалах, що додаються до нього, утім уникаючи повторного аналізу аспектів, що вже були вивчені в рамках підрозділу 2.1. Водночас, з метою надання нашій роботі прикладного характеру, насамперед, будемо ґрунтувати свої судження на висновках, сформульованих у практиці ВС.

Отже, переходячи до питання про вимоги, що становлять зміст матеріальної умови звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 49 КК, можемо відзначити певну відмінність між розглядуваною нормою та суттєвою більшістю інших статей, що встановлюють підстави для звільнення від кримінальної відповідальності. Зокрема, попередньо ми вже встановили, що зазвичай вимагається і те, щоб йшлося про певну тяжкість кримінального правопорушення (а для окремих категорій злочинів – і ще й про необережну форму вини), і те, щоб відповідне кримінальне правопорушення було вчинено вперше. На противагу цьому, аналіз нормативного змісту ст. 49 КК вказує на відсутність подібного роду обмежень у застосуванні цієї підстави для звільнення від кримінальної відповідальності. Натомість, у цій нормі передбачено диференційовані строки давності для різних за тяжкістю категорій кримінальних правопорушень (2, 3, 5, 10 та 15 років).

Єдина специфіка стосується особливо тяжких злочинів, за яких у КК передбачена можливість призначення покарання у виді довічного позбавлення волі – але пов’язана не із забороною на застосування цієї підстави для звільнення щодо них, а лише з тим, що в такому разі для суду це не обов’язок постановити

ухвалу про звільнення від кримінальної відповідальності (за умови отримання згоди підозрюваного, обвинуваченого на це), а право, оскільки в цьому разі суд наділяється дискреційними повноваженнями (ч. 4 ст. 49 КК). Тобто в такому випадку ця підстава для звільнення трансформується із імперативної в диспозитивну.

Крім того, під час правової кваліфікації кримінального правопорушення має бути також резюмовано, що воно не входить до переліку злочинів, щодо яких ч. 5 ст. 49 КК встановлено заборону – йдеться про злочини проти основ національної безпеки України (ст. ст. 109 - 114-2 КК), катування, вчинене представником держави, у тому числі іноземної (ч. 3 ст. 127 КК), а також кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (ст. ст. 437-439, 442, 442-1 КК).

У ключі піднятого аспекту постає потреба проаналізувати вказаний перелік на предмет того, чи не є він, з одного боку дискримінаційним, а з іншого – чи існує потреба в його розширенні. Для цього видається доцільним звернутися до практики ЄСПЛ, адже саме в ній сформульовані певні стандарти, пов’язані із застосуванням інституту давності.

Зокрема, питання про закриття кримінального провадження, а отже непритягнення винної особи до кримінальної відповідальності, через сплив строків давності ставиться в контексті реалізації державою своїх позитивних процесуальних зобов’язань із проведення ефективного розслідування за ст. ст. 2 та 3 ЄСПЛ, тобто щодо права на життя та права не бути підданим недопустимому поводженню [38]. І хоча цей аспект не належить до якогось із критеріїв ефективного розслідування, все ж ЄСПЛ вказує на те, що розслідування фактів смерті, а також катувань або жорстокого поводження, не можна вважати ефективним, якщо воно було припинено внаслідок закінчення строку давності кримінальної відповідальності, через що зацікавлені особи були позбавлені можливості знати правду про обставини подій, пов’язаних із масовим порушенням фундаментальних прав. Про це, зокрема, йдеться в рішенні по справі «Association «21 december1989» and others v. Romania» від 24 травня 2011р.

(заява №18817/08), зокрема пунктах 143-144. Так, Суд підкреслив, що процедурні зобов'язання, що випливають із ст. 2 Конвенції, навряд чи можна вважати виконаними, якщо сім'ї або спадкоємці жертв не мали доступу до розгляду справи в незалежному суді, відповідальному за розгляд фактів [4].

Стосовно ж процесуального зобов’язання за ст. 3 ЄКПЛ, то можемо звернутися до п. 326 рішення у справі «Mocanu and Others v. Romania» від 17 вересня 2014 р. (заяви № 10865/09, 45886/07 та 32431/08). Згідно з його змістом, на переконання ЄСПЛ, «у справах, які стосуються катувань або жорстокого поводження з боку державних службовців, кримінальне провадження не повинно завершуватися через закінчення строку давності…(див. Abdülsamet Yaman проти Туреччини, № 32446/96, § 55, 2 листопада 2004 р.; Yeter проти Туреччини, № 33750/03, § 70, 13 січня 2009 р.; та Асоціація «21 грудня 1989 р.» та інші, цитована вище, § 144)». Крім того, як відмітив ЄСПЛ, спосіб застосування строку давності повинен відповідати вимогам Конвенції, тобто сумнівним є встановлення негнучких строків давності, які не допускають винятків [6]. Остання теза, на наш погляд, може бути застосовною для закріплених у ч. 4 ст. 49 КК дискреційних повноважень суду приймати рішення про звільнення від кримінальної відповідальності у разі спливу строку давності стосовно особливо тяжкого злочину, за яке передбачено покарання у виді довічного позбавлення волі. Тобто, наш законодавець все ж передбачив певну гнучкість для злочинів, що посягають на фундаментальні права людини, оскільки в такому разі закриття кримінального провадження у зв’язку зі звільненням від кримінальної відповідальності відбуватиметься не автоматично, а на розсуд суду.

Отже, закріплення винятків щодо застосування інституту давності щодо окремих, найбільш серйозних злочинів, може бути цілком виправданим і не являти собою приклад прямої дискримінації, а навпаки бути втіленням стандартів, що випливають із практики ЄСПЛ. Проте, залишається питання стосовно того, чи врахував вітчизняний законодавець усі категорії злочинів, що можуть посягати на права, гарантовані ст. ст. 2 та 3 Конвенції. Зокрема, у ч. 5 ст. 49 КК взагалі відсутнє, наприклад, умисне вбивство (простий та кваліфікований

склад). І якщо умисне вбивство з кваліфікуючими ознаками (ч. 2 ст. 115 КК) підпадає під дію ч. 4 ст. 49 КК, а отже ця прогалина може бути «компенсована» за рахунок правозастосування з боку суду, то умисне вбивство без кваліфікуючих ознак до жодних винятків за ст. 49 КК не належить, тобто кримінальне провадження може бути закрито через сплив строків давності.

Так само дещо суперечливим є втілення у національному законодавстві цього аспекту забезпечення процесуального зобов'язання за ст. 3 ЄКПЛ щодо заборони недопустимого поводження. Як відмічалося вище, у ч. 5 ст. 49 КК міститься згадка виключно про ч. 3 ст. 127 КК, в якій йдеться про катування з боку представника (агента) держави, в т.ч. іноземної. Таким чином, поза увагою законодавця залишилися положення ч.1-2 ст. 127 КК, якими передбачено кримінальну відповідальність за катування з боку приватних осіб. До того ж, не згадується у розглядуваній нормі і ст. 365 КК, відповідно до якої кримінально караними є також інші види забороненого ст. 3 ЄКПЛ поводження з боку представника держави (ч. 2 ст. 365 КК), зокрема і коли воно спричинило тяжкі наслідки (ч. 3 ст. 365 КК). При цьому, з огляду на санкції цих норм, положення ч. 4 ст. 49 КК щодо них не діють, а отже правило щодо строків давності не відповідає вимозі гнучкості.

Водночас, у практиці ЄСПЛ йдеться і про інші категорії злочинів, на яких має поширюватися обмеження щодо застосування строків давності для закриття кримінального провадження. Наприклад, убачаємо можливим звернути увагу на рішення Суду у справі «M.S. v. Italy» від 7 липня 2022 р. (заява №32715/19) у п. 144, де ЄСПЛ зауважив, що «мета ефективного захисту від жорстокого поводження, включаючи домашнє насильство, не може вважатися досягнутою, коли кримінальне провадження закривається на підставі того, що факти є давно простроченими, якщо причиною давності є недоліки з боку органів влади, як було продемонстровано вище». З цього погляду, на думку Суду, злочини, пов'язані з домашнім насильством, навіть якщо вони вчинені приватними особами, повинні бути віднесені до найтяжчих злочинів, щодо яких, згідно з практикою Суду, є несумісним з процесуальними зобов'язаннями, що

випливають із статті 3, щоб розслідування цих злочинів припинялося через закінчення строку давності внаслідок бездіяльності органів влади [5].

Отже, як можна побачити на останньому прикладі, незавершення розслідування через сплив строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, особливо, якщо це зумовлено бездіяльністю з боку агентів держави, може також розглядатися ЄСПЛ у контексті дотримання такого критерію ефективності розслідування, як оперативність і розумна швидкість.

У ключі розглядуваного аспекту цікавість викликає також Консультативний висновок щодо застосовності строків давності до кримінального переслідування, засудження та покарання щодо злочину, який по суті є актом катування від 26 квітня 2022 р. (Протокол 16, запит № P16-2021-001). Так, у п. 61 цього документа Велика Палата ЄСПЛ відмітила, що порушення процесуальних гарантій статті 3 наявне у випадках, коли застосування строків давності було спричинено неспроможністю органів влади діяти оперативно та з належною ретельністю (для прикладу Судом наводяться такі справи: «Баті та інші проти Туреччини», № 33097/96 та 57834/00, §§ 97 та 145-47, ECHR 2004-IV; Abdülsamet Yaman проти Туреччини, № 32446/96, § 59, 2 листопада 2004 р.; Yeşil та Sevim проти Туреччини, № 34738/04, §§ 38-42, 5 червня 2007 р.; Erdoğan Yılmaz та інші проти Туреччини, № 19374/03, § 57, 14 жовтня 2008 р.; Ердал Аслан проти Туреччини, №№ 25060/02 та 1705/03, §§ 75-79, 2 грудня 2008 р.; Падурец проти Молдови, № 33134/03, § 75, 5 січня 2010 р.; Карагьоз та інші проти Туреччини, №№ 14352/05 та 2 інші, §§ 53-55, 13 липня 2010 р.; Савін проти України, № 34725/08, §§ 70-71, 16 лютого 2012 р.; Угур проти Туреччини, № 37308/05, § 105, 13 січня 2015 р.; та Баровов проти Росії, № 9183/09, § 42, 15 червня 2021 р.). Надалі, у п. 62 цього Консультативного висновку також наголошено на тому, що порушення статті 3 може бути і у випадках, коли «кримінальне переслідування було припинено через те, що національні органи влади неадекватно кваліфікували акти катування або інші форми жорстокого поводження як менш тяжкі злочини, що призвело до скорочення строків давності та дозволило винним уникнути кримінальної відповідальності (Суд вказує на такі

рішення у справах, як Velev проти Болгарії, № 43531/08, § 61, 16 квітня 2013 р.; та O.R. і L.R. проти Республіки Молдова, № 24129/11, §§ 73-74, 30 жовтня 2018 р.) [1].

Таким чином, можемо резюмувати доцільність розширення переліку злочинів, що згадуються у ч. 5 ст. 49 КК, стосовно яких положення про строки давності не мають бути застосовними, з огляду на правові висновки ЄСПЛ, розглянуті вище.

На продовження наведеного вище п. 62 Консультативного висновку доцільно наголосити на особливій важливості правильної правової кваліфікації вчиненого кримінального правопорушення, що має бути відображена у клопотанні прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності (п. 4 ч. 1 ст. 287 КПК). Саме від цього зрештою залежатиме, який диференційований строк давності має бути застосований у відповідному випадку, а отже і те, чи наявна підстава для звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 49 КК. На підтвердження цього можна навести постанову ВС від 01.06.2021 у справі № 373/3768/13-к, у якій було зазначено, що у разі, коли дії особи було перекваліфіковано судом першої інстанції з тяжкого злочину на злочин невеликої тяжкості, строк давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення якого на момент судового розгляду вже закінчився, то суд повинен звільнити обвинуваченого від кримінальної відповідальності (за наявності його згоди) або звільнити від призначеного покарання у зв'язку із закінченням строків давності (за її відсутності) [77]. Цей умовивід є яскравою ілюстрацією того, чому правильна кваліфікація суспільно-небезпечного діяння відіграє визначальну роль у застосуванні правил про строки давності.

Щодо матеріалів кримінального провадження, якими може бути підтверджено правову кваліфікацію розглядуваного діяння, насамперед до них може бути віднесено заяву про вчинене кримінального правопорушення та витяг з ЄРДР, оскільки саме в цих документах викладено узагальнено фактичні обставини справи (фабулу). Крім того, для встановлення правильної правової кваліфікації значення можуть мати показання підозрюваного, потерпілого тощо,

висновок експерта (наприклад, коли необхідним є призначення та проведення судово-медичної експертизи для встановлення тяжкості тілесних ушкоджень, які впливають на правову кваліфікацію), висновок експерта або певні фінансові документи (якщо розмір шкоди має значення для кваліфікації кримінального правопорушення). Очевидно, що наведений перелік не є вичерпним, оскільки правова кваліфікація в певних випадках може вимагати й інших доказів (наприклад, посадової інструкції, наказу про призначення на посаду тощо).

Надалі, стосовно умов застосування цієї підстави, коли йдеться про процесуальну умову, маємо на увазі отримання від підозрюваного згоди на звільнення від кримінальної відповідальності у зв’язку із закінченням строку давності, що передбачено у процесуальному законодавстві, а саме у ч. 2 ст. 286 та в абз. 11 ч. 1 ст. 287 КПК. У світлі цього слід звернути увагу на висновок, сформульований у постанові ККК ВС від 26 березня 2020 р. (справа № 730/67/16-к) звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності не пов'язується із визнанням особою своєї винуватості у вчиненні кримінального правопорушення. З огляду на це колегія суддів резюмувала, що невизнання підозрюваним, обвинуваченим вини у вчиненні кримінального правопорушення за наявності їхньої згоди на звільнення від кримінальної відповідальності у передбачених законом випадках за умови роз'яснення їм судом суті підозри чи обвинувачення, підстав звільнення від кримінальної відповідальності та права заперечувати проти закриття кримінального провадження не є правовою підставою для відмови в задоволенні клопотання сторони кримінального провадження про таке звільнення [85]. А тому не слід ототожнювати надання підозрюваним згоди на звільнення від кримінальної відповідальності із визнанням ним своєї винуватості.

Натомість, доцільно мати на увазі, що застосування розглядуваної підстави для звільнення від кримінальної відповідальності без наявності згоди підозрюваного або обвинуваченого і, відповідно, закриття кримінального провадження з цієї підстави, становитиме істотне порушення фундаментального права на судовий захист, оскільки може залишитися сумнів у невинуватості

особи, при цьому сама вона буде позбавлена можливості реабілітації. Зокрема, на цьому наголосив ККС ВС у постанові від 17 жовтня 2024 р. (справа № 761/31966/15-к) [92].

Як свідчить аналіз релевантної практики ВС, у ситуаціях відсутності згоди підозрюваного або обвинуваченого на звільнення від кримінальної відповідальності у разі спливу строків давності, кримінальне провадження має бути продовжено в загальному порядку. Якщо ж зрештою в судовому розгляді, за відсутності згоди обвинуваченого на звільнення, буде констатовано винуватість особи і, водночас, сплив строків давності притягнення особи до кримінальної відповідальності, суд має, виходячи з положень ч. 5 ст. 74 КК, своїм вироком звільнити особу від покарання на підставах, передбачених ст. 49 КК. На такий правозастосовний підхід вказує у своїй практиці ВС [114].

Надалі, переходячи до матеріальної умови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі спливом строків давності, можемо вказати на положення ч. 2 -3 ст. 49 КК. Згідно з ними вказується на випадки зупинення та переривання перебігу строків давності відповідно. Отже, в такому разі матеріальною умовою буде відсутність фактів ухилення від досудового розслідування або суду, а також факту вчинення нового злочину[7], що регламентовані згаданими вище приписами ст. 49 КК. Якщо ж ці обставини все ж настають, це не означатиме взагалі неможливість застосування інституту давності, а лише спричинятиме зміну порядку та / або моменту їх обчислення.

У контексті питання про те, що може розумітися під поняттям ухилення, можемо звернути увагу на низку постанов ВС та ВСУ. Наприклад, згідно з постановою ВСУ від 19 березня 2015 року (справа № 5-1кс15), під ухиленням від слідства або суду розуміються «будь-які умисні дії, вчинені певною особою з метою уникнути кримінальної відповідальності за скоєний злочин, що змушує правоохоронні органи вживати заходів, спрямованих на розшук і затримання правопорушника» [83].

[7] за винятком нетяжкого злочину, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше двох років

Водночас, уже ВС у деяких постановах також звернувся до аналізу змісту ухилення у контексті застосування ст. 49 КК. Зокрема, у постанові ККС ВС від 19 червня 2018 року (справа № 659/234/16-к) колегія суддів наголосила на тому, що для застосування ч. 2 ст. 49 КК відіграє роль не просто фактичне ухилення від слідства або суду, а юридично значуще, на яке впливає, крім усього іншого, кримінально-процесуальний статус особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. ВС підкреслив, що це «має бути особа, яка в установленому порядку визнана підозрюваним або обвинуваченим та яка зобов'язана з'являтись до правозастосовних органів за викликом, перебувати в межах їх досяжності». На думку суддів, саме така особа усвідомлює, що в неї вже виник юридичний обов'язок постати перед слідством або судом, однак вона ухиляється від виконання такого обов'язку [94].

У реаліях сьогодення ще низка обставин не може розглядатися як ухилення особи від слідства або суду. Так, у своїй постанові від 16 травня 2023 р. (справа №554/10716/19) ККС ВС звернув увагу на ситуацію, коли обвинувачений до оголошення воєнного стану в Україні постійно був присутнім під час апеляційного розгляду справи щодо нього, однак слухання не відбувалися у зв'язку з поважними причинами. Водночас надалі, після оголошення воєнного стану, особа не з'явилася до суду на виклик з об'єктивної причини (обвинувачений захищав державу від збройної агресії російської федерації), а отже його повідомлення про судовий розгляд не відбулося. З огляду на це ВС констатував відсутність такої умисної поведінки особи, що була б спрямована на ухилення від суду. А отже немає підстав і для зупинення строків давності, визначених у ч. 1 ст. 49 КК [91].

Цікавість викликає також постанова ВП ВС від 17 червня 2020 р. (справа № 598/1781/17), відповідно до змісту якої не слід ототожнювати окремі прояви зловживань з боку сторони, як-от неодноразова подача клопотань про відкладення судових засідань із ухиленням особи від слідства і суду. ВП ВС підкреслила, що відкладення судових засідань за клопотаннями сторін або ж з інших причин не є ухиленням від слідства і суду та не може бути підставою для

зупинення перебігу давності відповідно до ст. 49 КК [7475]. У світлі цього можна також навести постанову ККС ВС від 24 липня 2019 р. (справа № 725/2356/16-к), у якій також вказано на неприпустимість прирівнювання ухилення від слідства або суду виключно із винесенням стороною обвинувачення постанов про зупинення досудового слідства. Колегія суддів наголосила на необхідності безпосередньої оцінки умисних дій особи, спрямованих на ухилення від слідства [97].

Щодо переліку таких дій зауважує у своїй роботі М.М. Крутевич, підкреслюючи, що виконання дій з метою переховування від слідства або суду місця свого перебування може полягати, наприклад, у неявці без поважних причин до слідчого або в суд, вчинення втечі після затримання, порушення умов запобіжного заходу, зміну місця перебування або документів, що посвідчують особу, перехід на нелегальне становище тощо [55, с. 180-181]. На наш погляд, фактичні дані, що свідчать про факт ухилення підозрюваного або обвинуваченого від слідства та суду, мають бути відображені у таких документах: рапорти, повістки про виклик, ухвали про здійснення приводу та рапорти щодо неможливості їх виконання, постанови про оголошення особи в розшук, відповіді на запити від Інтерполу, а також Державної прикордонної служби. Крім того, у певних випадках факт ухилення може підтверджуватися додатково показаннями свідків (наприклад, сусідів або родичів чи членів сім'ї).

Водночас, слід взяти до уваги те, що зупинення досудового розслідування у зв`язку з розшуком підозрюваного саме по собі ще не може свідчити про ухилення останнього від слідства, оскільки як вказав ВС, для застосування положень ч. 2 ст. 49 КК у такому разі обов`язково має бути підтверджено факт ухилення підозрюваного від слідства [101];

Перевірка та встановлення факту невчинення особою нового злочину повинна бути здійснена у спосіб, розглянутий нами вище у підрозділі 2.1 у контексті підтвердження вчинення кримінального правопорушення вперше. Отже в такому разі має йтися про надання витягу з інформаційно-аналітичної

системи «Облік відомостей про притягнення особи до кримінальної відповідальності та наявності судимості» [35].

Насамкінець, розглядаючи питання про фактичний компонент підстави для звільнення від кримінальної відповідальності, можемо вказати на те, що у випадку із ст. 49 КК ключове значення мають не дії підозрюваного, обвинуваченого, а подія, що об'єктивна за своєю природою. Тобто йдеться саме про закінчення, передусім, диференційованого строку давності, встановленого у ч. 1 ст. 49 КК. У цьому світлі можна відмітити, що, як вказав ВС у постанові колегії суддів Третьої судової палати ККС ВС від 06 березня 2023 року (справа № 161/18237/18), під строком давності розуміється «передбачений ст. 49 КК України певний проміжок часу з дня вчинення кримінального правопорушення, що визначено в обвинувальному акті та встановлено судом, і до дня набрання вироком законної сили, закінчення якого є підставою для звільнення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, від кримінальної відповідальності» [87].

Проведення необхідних обрахунків має бути зазначено прокурором у клопотанні про звільнення від кримінальної відповідальності, що відповідатиме п. 7 ч. 1 ст. 287 КПК. Водночас, мають бути враховані правила обчислення строків давності, розроблені в науці кримінального права [12, с. 162] та викладені в деяких узагальненнях судової практики [10], які стосуються, зокрема, особливостей щодо кримінальних правопорушень із матеріальним і формальним складом, триваючих і продовжуваних кримінальних правопорушень, незакінчених кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, вчинених у співучасті тощо. При цьому, визначальне значення для обчислення строку давності має початковий момент, яким є день вчинення кримінального правопорушення, який може бути встановлений як із показань осіб, так і шляхом пред'явлення певних документів. В окремих випадках може вимагатися надання висновку експерта (наприклад, у разі встановлення часу смерті особи шляхом проведення судово-медичної експертизи).

Як приклад може бути наведено постанову ВС від 20 квітня 2021 р. (справа №184/1631/18), відповідно до змісту якої для встановлення початкового моменту

спливу строку давності щодо продовжуваного злочину суди врахували момент подання останнього податкового звіту [79].

Зважаючи на викладені вище положення можна окреслити такий перелік обставин, що можуть бути включені до спеціального предмету доказування у разі вирішення питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності:

(1) наявність усвідомленої добровільної згоди підозрюваного або обвинуваченого на закриття кримінального провадження з відповідної нереабілітуючої підстави. При цьому доцільно наголосити на тому, що така згода не може бути прирівнена до визнання відповідною особою своєї вини, оскільки як неодноразово наголошував ВС, остання не є умовою для звільнення від кримінальної відповідальності за вказаною підставою;

(2) факт спливу передбаченого у ст. 49 КК строку давності, що диференціюється залежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та виду і розміру покарання, що може бути призначено;

(3) дотримання умови щодо невчинення протягом вказаних строків особою нового злочину, за винятком нетяжкого злочину, за який передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше двох років;

(4) не ухилення особи від досудового розслідування та суду (або у разі ухилення – обчислення строку давності з урахуванням зупинення загального строку на період, коли особа ухилялася);

(5) не належність розглядуваного кримінального правопорушення до переліку злочинів, встановлених у ч. 5 ст. 49 КК, щодо яких закріплена законодавча заборона на звільнення за вказаною підставою [149].

Отже, в другому підрозділі було визначено складові процесуального механізму реалізації підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності, що представлені, зокрема об’єктом і суб’єктами реалізації, змістом і процесуальними гарантіями. До того ж констатовано наявність спеціального предмету доказування у разі завершення досудового розслідування у формі направлення до суду клопотання про звільнення від кримінальної

відповідальності, а також окреслено, які саме обставини мають підлягати доведенню у разі застосування окремих матеріальних підстав для звільнення та за допомогою яких засобів це може бути здійснено. У рамках підрозділів 2.2-2.6 проведено аналіз окремих особливостей проведення досудового розслідування за наявності підстав для звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності.

РОЗДІЛ 3
СУДОВИЙ РОЗГЛЯД ПИТАННЯ ПРО ЗВІЛЬНЕННЯ ОСОБИ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

3.1. Процедура звільнення особи від кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення у суді першої інстанції.

Незважаючи на те, що законодавець у ст. 283 КПК виділяє звернення до суду з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності як окрему форму закінчення досудового розслідування, як вже неодноразово було наголошено, остаточне вирішення питання про звільнення від відповідальності можливо лише в судовому провадженні. Втім слід відмітити, що рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності не виділяється законодавцем, попри те, що в такому разі кримінальне провадження вирішується по суті, а відповідний порядок може розглядатися як альтернативний спосіб вирішення кримінально-правового конфлікту. У світлі цього О.В. Бабаєва підкреслює специфіку цієї підстави для закриття кримінального провадження в підготовчому судовому засіданні, яка є виключною для цієї стадії, наголошуючи на тому, що у такому разі йдеться про прояв реалізації функції правосуддя безпосередньо в підготовчому провадженні. Учена відмічає окрему процедуру реалізації звільнення від кримінальної відповідальності, що відрізняється від застосування не лише інших підстав для закриття кримінального провадження, але й від інших порядків підготовчого провадження [11, с. 141].

Зазначене обґрунтування цілком логічно вказує на те, що аналіз процедури судового розгляду, з'ясування складу його учасників, визначення питань, які мають бути вирішенні під час судового засідання, а також видів рішень, які можуть прийняті за його підсумками, має бути невід'ємною частиною наукового дослідження, присвяченого проблематиці звільнення від кримінальної відповідальності.

Учасники судового засідання з розгляду клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності[8].

Розглядаючи зазначений аспект, передусім слід звернути увагу на те, що можливі принаймні дві ситуації вирішення питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності в судовому провадженні в суді першої інстанції.

По-перше, можливим є варіант, коли прокурор, дійшовши на стадії досудового розслідування переконання про наявність підстав і умов для звільнення особи від кримінальної відповідальності, складе відповідне клопотання і направить його до суду відповідно до приписів п. 2 ч. 2 ст. 283 та статей 286-287 КПК. По-друге, системний аналіз положень § 2 глави 24 КПК вказує на можливість постановки перед судом питання про можливе звільнення особи від кримінальної відповідальності будь-якою із сторін кримінального провадження під час судового провадження, коли попередньо ця справа розглядалася в загальному порядку на підставі направленого до суду обвинувального акту. У цьому контексті доцільно нагадати, що згідно з положеннями п. 24 ч. 1 ст. 3 КПК під категорією «судове провадження» розуміється «кримінальне провадження у суді першої інстанції, яке включає підготовче судове провадження, судовий розгляд і ухвалення та проголошення судового рішення, провадження з перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, а також за нововиявленими або виключними обставинами». З огляду на вищевикладене, ґрунтуючись на системному тлумаченні кримінальних процесуальних норм можемо резюмувати, що потенційно закриття кримінального провадження у зв’язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності допускається на всіх судових стадіях у разі виникнення відповідних підстав.

Отже, у разі першого окресленого випадку склад учасників буде визначатися спеціально для цілей розгляду відповідного клопотання про

[8] На проблемах участі окремих суб’єктів у судовому засіданні з розгляду клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, наприклад, представника трудового колективу, ми зупинялися в попередній частині роботи. Наразі ж приділимо увагу цьому питанню з позиції основних (з огляду на їх залученість при застосуванні всіх підстав) суб’єктів.

звільнення особи від кримінальної відповідальності. Натомість, якщо питання про звільнення постає під час судового розгляду, що здійснюється в загальному порядку, склад присутніх у відповідному судовому засіданні гіпотетично може відрізнятися від того, участь яких суб'єктів вимагається відповідно до ч. 1 ст. 288 КПК. Зокрема, у цій нормі передбачається обов’язкова присутність сторін кримінального провадження, а також потерпілого під час розгляду клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності.

З цього приводу О.В. Бабаєва резюмує, що присутність у підготовчому судовому засіданні в такому разі цивільного позивача та цивільного відповідача, їх представників і законних представників, а також представника юридичної особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження, не є обов’язковою [11, с. 146]. Із вказаним висновком загалом можна погодитися, беручи до уваги приписи згаданої вище норми.

Утім, уявляється доцільним наголосити на тому, що у зазначеному нормативному положенні вказується саме на розгляд клопотання *прокурора* (курсив наш – Л.С.). Подібне уточнення може зумовити появу сумнівів щодо того, чи потрібна участь вказаних вище учасників, якщо клопотання під час судового розгляду надходить, зокрема, від сторони захисту. Водночас, видається можливим вказати на те, що і в другому окресленому нами вище варіанті надходження клопотання склад учасників, які мають бути присутніми під час його розгляду, не повинен відрізнятися, беручи до уваги як обов’язок суду з’ясувати думку потерпілого щодо можливості звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності, що випливає із положень ч. 2 ст. 288 КПК, так і необхідність пересвідчитися в добровільності згоди обвинуваченого на звільнення його від кримінальної відповідальності та в розумінні ним наслідків закриття кримінального провадження з цієї нереабілітуючої підстави.

Однак більш детальний аналіз другого окресленого варіанту ініціювання питання про звільнення від кримінальної відповідальності в судовому розгляді, що проводився в загальному порядку, дає підстави окреслити низку ситуацій,

коли необхідні учасники можуть бути відсутніми під час судового засідання. Так, наприклад, якщо йдеться про потерпілого, то виходячи з приписів ст. 325 КПК, судовий розгляд міг потенційно проводитися без нього за умови, що він був належним чином повідомлений про дату, час і місце судового засідання, і за його відсутності на думку учасників судового провадження можна було з'ясувати всі потрібні обставини. Проте, наведене положення «дає підказку» як саме має вчинити суд у разі, якщо в ході судового розгляду заявляється клопотання про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності[9]. Системне тлумачення ч. 2 ст. 288 та ст. 325 КПК загалом вказує на необхідність прийняття судом рішення про відкладення судового розгляду, оскільки за відсутності потерпілого формально неможливим є виконання вимоги щодо з'ясування його думки.

Водночас, вказана норма не враховує диференціації підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності – оскільки в одних випадках (наприклад, при звільненні у зв'язку з примиренням винного з потерпілим) його позиція є вирішальною, натомість в інших (зокрема, у разі спливу строків давності) – взагалі не впливає на остаточне рішення суду. Зважаючи на це, убачається можливою конкретизація ч. 1 ст. 288 КПК шляхом вказівки в ній, що присутність потерпілого є обов'язковою у випадках, коли його позиція може вплинути на рішення суду щодо задоволення або відмову в задоволенні клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності.

[9] Утім, слід відмітити, що не всі суди згодні з подібною логікою. Так, зокрема, в ухвалі Київського апеляційного суду від 4 листопада 2021 р. (справа №761/9067/18) відмічається, що ч.2 ст.288 КПК встановлений порядок розгляду клопотань прокурора про звільнення особи від кримінальної відповідальності, які надходять в порядку ст. 314 КПК . Водночас, на розгляді у суді першої інстанції перебував обвинувальний акт, а питання про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності із подальшим закриттям кримінального провадження було порушено на етапі судового розгляду. На переконання колегії суддів у такому випадку це клопотання повинно було вирішене судом першої інстанції в порядку, який передбачений для судового розгляду, а саме в порядку ст. 350 КПК із заслуховуванням думки учасників судового розгляду, які приймали участь у цьому розгляді та ухваленням відповідного рішення. Підкреслено також, що положеннями чинного КПК не передбачено необхідності повідомляти учасників судового провадження, які не беруть участь у судовому розгляді, про надходження клопотань про звільнення від кримінальної відповідальності та з`ясовувати їх думку про можливість такого звільнення на відміну від інших інститутів кримінального процесуального кодексу, таких як, наприклад, зміна прокурором обвинувачення у суді в сторону його пом`якшення, де повідомлення про це потерпілого є обов`язковим [180].

У ключі цього питання слід звернути увагу на деяку судову практику щодо реагування суду на відсутність потерпілих у судових засіданнях у подібних випадках через свідому неявку або з інших причин. Так, наприклад, виходячи зі змісту ухвали Красноокнянського районного суду Одеської області від 23 травня 2023 р. (справа № 506/450/23), судом у підготовчому судовому засіданні було відмовлено в задоволенні клопотання прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності за ч. 1 та 2 ст. 190 КК, зокрема, через відсутність у судовому засіданні потерпілих і не вжиття стороною обвинувачення дій щодо їх встановлення та залучення до кримінального провадження. Так, суд відкинув аргумент прокурора про те, що «оскільки потерпілі особи у вказаному кримінальному провадженні є померлими та їх близькі родичі відсутні, ознайомити з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності та з`ясувати їх думку щодо можливості звільнення підозрюваної від кримінальної відповідальності неможливо». На обґрунтування своєї позиції суд послався на суперечність наведеного посилання сторони обвинувачення матеріалам кримінального провадження, а також наголосив на невчиненні органом досудового розслідування дій щодо перевірки інформації про близьких родичів померлих осіб. Як випливає зі змісту розглядуваної ухвали самого лише направлення запиту до Окнянської селищної ради Подільського району Одеської області щодо надання інформації про близьких родичів фактичних потерпілих та отримання відповіді Римарівського старостиного округу про те, що близькі та родичі померлої особи (одного з потерпілих) наразі на території Римарівського старостиного округу не проживають, було недостатньо для забезпечення виконання вимог ч. 2 ст. 288 КПК. Наголосив суд і на відсутності процесуального рішення сторони обвинувачення стосовно розгляду клопотання, поданого юридичною особою – АТ «Державний ощадний банк України» – про залучення до провадження як потерпілого [184].

У наведеному вище прикладі йшлося не лише про відсутність потерпілого в судовому засіданні, де розглядалося питання про звільнення особи від

кримінальної відповідальності, але й взагалі про невстановлення так званих «правонаступників потерпілих» (згідно з положеннями ч. 6 ст. 55 КПК) після смерті фактичних потерпілих. Утім, у світлі цього видається доцільним відмітити, що згадані вище приписи буквально передбачають можливість залучення як потерпілих близьких родичів чи членів сім'ї особи лише якщо її смерть настала внаслідок кримінального правопорушення або коли вона перебуває у стані, який унеможливлює подання нею відповідної заяви. Очевидно, що у наведеному вище рішенні йдеться про кримінальне правопорушення, передбачене ст. 190 КК, тобто шахрайство, яке не могло безпосередньо спричинити смерть потерпілих осіб. До того ж, аналіз змісту ч. 6 ст. 55 КПК вказує скоріше на диспозитивне право близьких родичів чи членів сім'ї подати заяву про залучення їх до провадження як потерпілих, а не на обов'язок сторони обвинувачення їх встановити, відшукати та залучити в кримінальне провадження.

Можемо також звернути увагу на ухвалу Коропського районного суду Чернігівської області від 19 жовтня 2022 р. (справа №735/421/22), де одним із аргументів, яким керувався суд, приймаючи рішення за результатами заявлення безпосередньо в судовому засіданні прокурором клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 48 КК, щодо продовження судового провадження в загальному порядку та відкладення судового засідання, була відсутність потерпілого та необхідність виклику його представника в наступне судове засідання [183].

Натомість, в низці інших справ відсутність у судовому засіданні потерпілого, навіть попри формальну вимогу, передбачену у ч. 2 ст. 288 КПК, не була розцінена судом як підстава для відмови в задоволенні клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності. Йдеться, наприклад, про ухвалу Городенківського районного суду Івано-Франківської області від 12 травня 2021 р. (справа № 342/338/20), а також ухвалу Воловецького районного суду Закарпатської області від 2 липня 2019 р. (справа № 300/463/19). Слід зауважити, що в обох наведених судових рішеннях потерпілі в судове засідання не з'явилися,

просили розглядати справу за їх відсутності, оскільки не мали претензій до обвинувачених. Водночас, якщо в першій справі йшлося про звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі ст. 49 КК [169; 90], яка є імперативною для суду, а отже з'ясування думки потерпілого має суто формальний характер, то у другій справі підставою для закриття було дійове каяття (ст. 45 КК). Проте у мотивувальній частині цієї ухвали суд підкреслив, що обвинувачений повністю відшкодував завдані ним збитки, на підтвердження чого навів письмову заяву потерпілої про відсутність у неї претензій до обвинуваченого та не заперечення нею проти звільнення його від кримінальної відповідальності [166]. Таким чином, в обох випадках хоча суди в своїх рішеннях і вказали на позиції потерпілих, однак не пересвідчувалися в них безпосередньо в ході судового засідання.

Крім наведених вище прикладів, коли відсутність потерпілих у судовому засіданні не стала перешкодою для звільнення особи від кримінальної відповідальності, оскільки ними була надана письмова позиція з цього питання, можна вказати на ще одну обставину, яка, як вказує практика ВС, може дозволити судам формально не застосувати ч. 2 ст. 288 КПК і прийняти рішення про закриття кримінального провадження у зв'язку з звільненням особи від кримінальної відповідальності. Йдеться про постанову ККС ВС від 22 травня 2025 р. (справа № 709/2049/17), в якій судді серед іншого вказали на таке. Зокрема, у своїй скарзі прокурор і представник потерпілого наголошували на тому, що судове засідання в суді першої інстанції, в якому вирішувалося клопотання сторони захисту про закриття кримінального провадження у зв`язку із закінченням строків давності, було проведено за відсутності потерпілих. Наведена обставина, на думку скаржників, суперечила приписам п. 5 ч. 2 ст. 412, частин 1, 2 ст. 288 КПК, особливо враховуючи те, що потерпілі не були належним чином повідомлені про судовий розгляд у відповідності до вимог статей 134-136 КПК. З огляду на це прокурор і представник потерпілого констатували у потерпілих відсутність можливості ознайомитися зі змістом цього клопотання та висловити свою думку щодо його законності й обґрунтованості. Контекстно

зауважимо, що йшлося про звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 49 КК. Водночас ВС врахував той факт, що потерпілі не з'явилися і за викликом самого суду касаційно інстанції. Так, у постанові підкреслено всі використані способи виклику, а саме: неодноразове направлення листів із повідомленням про дату, час та місце касаційного розгляду на вказані в матеріалах провадження адреси місця проживання зазначених осіб (але кореспонденція була повернута до ВС через відсутність адресатів за вказаними адресами); опублікування оголошення на офіційному вебсайті ВС та в газеті «Урядовий кур`єр» із інформацією про дату, час та місце касаційного розгляду. Додатково під час телефонної розмови з представником потерпілих остання пообіцяла особисто повідомити потерпілих про дату, час і місце касаційного розгляду, однак зауважила, що вона та її клієнти не бажають брати участь у судовому засіданні суду касаційної інстанції [96].

Таким чином, зі змісту постанови очевидно випливає, що відсутність потерпілого у судовому засіданні щодо розгляду питання про закриття кримінального провадження у зв'язку зі звільненням від кримінальної відповідальності через зловживання з його боку своїм правом на явку або висловлене небажання брати участь у засіданні не повинна перешкоджати його проведенню. Окрім цього ВС також послався на практику ЄСПЛ стосовно того, що «сторона, задіяна в ході судового розгляду справи, зобов`язана з розумним інтервалом часу сама цікавитися провадженням у її справі, добросовісно користуватися належними їй процесуальними правами та неухильно виконувати процесуальні обов`язки», також окремі висновки ЄСПЛ у низці справ, згідно з якими «сторони мають вживати заходів, щоб дізнатися про стан відомого їм судового провадження <…> заявник зобов`язаний демонструвати готовність брати участь на всіх етапах розгляду, що стосуються безпосередньо його, утримуватися від використання прийомів, які пов`язані зі зволіканням у розгляді справи <…>» [96].

Ураховуючи вищенаведені аргументи, можемо резюмувати таке: формулювання, викладене у ч. 1 та ч. 2 ст. 288 КПК щодо обов’язкової участі

потерпілого у судовому засіданні з розгляду клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, а також обов'язку суду з'ясувати думку потерпілого щодо цього питання, є надмірно абстрактним і не враховує різної правової природи підстав для звільнення від кримінальної відповідальності, зокрема існування підстав, коли думка потерпілого не має впливу на рішення суду з наведеного аспекту. Тому, на наш погляд, доцільними могли б бути деякі уточнення зазначених норм: по-перше, у ч. 1 ст. 288 КПК – через вказівку на винятки, зокрема, якщо потерпілий систематично не з'являється на судовий виклик або подав до суду письмову заяву з проханням розглядати клопотання за його відсутності; по-друге, у ч. 2 ст. 288 КПК – щодо передбачення варіанту висловлення думки потерпілого щодо можливості звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності у його письмовій заяві, поданій до суду. Однак присутність потерпілого у будь-якому разі має бути забезпечена у разі звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК. Як видається, подібний диференційований підхід міг би врахувати те, що право потерпілого бути особисто присутнім у судовому розгляді та висловити свою думку щодо можливого звільнення особи від кримінальної відповідальності кореспондує праву підозрюваного, обвинуваченого бути звільненим від відповідальності за наявності умов і підстав для цього без необґрунтованої затримки, а також обов'язку суду негайно розглянути клопотання сторони кримінального провадження про звільнення від кримінальної відповідальності.

Надалі пропонуємо розглянути можливий алгоритм дій суду у випадках, коли у відповідному судовому засіданні з розгляду клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності відсутній підозрюваний або обвинувачений. Цікаво, що законодавче врегулювання з цього аспекту, на відміну від ситуації з потерпілим, є доволі однозначним – розгляд клопотання згідно з ч. 1 ст. 288 КПК має відбуватися за обов'язкової присутності сторони захисту. Однак залишається незрозумілим, чи достатньою для дотримання вказаної вимоги буде присутність у судовому засіданні захисника підозрюваного або обвинуваченого. Цей сумнів

ще більше підсилюється зважаючи на те, що на противагу ч. 2 ст. 288 КПК, яка покладає на суд обов'язок з'ясувати думку потерпілого щодо можливості звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності, кримінальний процесуальний закон не містить аналогічного припису щодо встановлення волевиявлення самого підозрюваного або обвинуваченого безпосередньо в суді. Оскільки єдина згадка про згоду на звільнення від кримінальної відповідальності міститься лише в абз. 11 ч. 1 ст. 287 КПК і стосується обов'язкового додатку до клопотання прокурора про звільнення у виді письмової згоди.

На нашу думку, у такому разі йдеться про очевидне упущення з боку законодавця, оскільки на відміну від позиції потерпілого, з'ясування добровільності наданої підозрюваним або обвинуваченим згоди на звільнення від кримінальної відповідальності та розуміння ним наслідків такого звільнення є імперативною умовою застосування цього міжгалузевого інституту. Беручи до уваги вищевикладене, пропонуємо викласти ч. 3 ст. 288 КПК у новій редакції, передбачивши, зокрема, таке: «Суд своєю ухвалою*, після підтвердження добровільності наданої підозрюваним, обвинуваченим згоди на звільнення від кримінальної відповідальності та роз'яснення наслідків такого звільнення,* закриває кримінальне провадження та звільняє підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності у випадку встановлення підстав, передбачених законом України про кримінальну відповідальність».

У ключі піднятої проблематики пропонуємо також розглянути приклади із судової практики щодо наслідків неявки підозрюваного, обвинуваченого в судове засідання з розгляду клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності. Так, у низці справ судами було відмовлено в задоволенні клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, зокрема з підстав, передбачених ч. 5 ст. 401 КК та повернуто клопотання прокурору в підготовчому судовому засіданні для здійснення кримінального провадження в загальному порядку через «ігнорування підозрюваним судових викликів та його неодноразові неявки у підготовче судове засідання», що на думку суддів у

відповідних справах унеможливило перевірку судом добровільності намірів підозрюваних на продовження проходження військової служби [191; 192;193].

Так само і у справі зі звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності судом було відмовлено в задоволенні клопотання прокурора про закриття кримінального провадження, оскільки підозрюваний не з'явився в судові засідання і не підтримав свою попередньо надану згоду, а оголошений привід виконаний не був через відсутність підозрюваного за адресою, вказаною в клопотанні прокурора як місце його проживання. До того ж захисник підозрюваного також хоч і був належним чином повідомлений про день, час та місце розгляду клопотання, але не з`явився в судове засідання і подав клопотання, в якому просив у зв`язку із захворюваністю відкласти розгляд клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності. Крім того захисник повідомив суд про припинення представництва інтересів підозрюваного та розірвання договору про надання останньому професійної правничої допомоги. На думку суду, це унеможливило дотримання вимог, встановлених у статтях 287-288 КПК [182].

Натомість дещо інший підхід щодо відсутності підозрюваного у судовому засіданні під час розгляду клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності можна простежити у постанові ККС ВС від 2 березня 2023 р. (справа №382/1118/21). Зокрема, у наведеній справі йшлося про закриття кримінального провадження у зв'язку зі звільненням від кримінальної відповідальності на підставі ст. 49 КК. При цьому суди першої та апеляційної інстанції відмовили у задоволенні клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, посилаючись на те, що, по-перше, підозрюваний перебував за кордоном і не з`явився до Посольства України в Республіці Італії на відеоконференцію 23 грудня 2021 року, і, по-друге, надана ним письмова згода на звільнення його від кримінальної відповідальності не була засвідчена в належний спосіб – зокрема, підпис підозрюваного не був завірений секретарем з консульських питань Посольства України в Республіці Італії. Захисник не погоджувався з такими рішеннями суддів попередніх інстанцій, посилаючись на

те, що вимога про завірення клопотання його підзахисного відповідним секретарем з консульських питань не ґрунтується на приписах кримінального процесуального закону, згідно з яким жодного додаткового завірення оригіналів документів не передбачено. Щодо ж до неявки підозрюваного до Посольства України в Республіці Італії для забезпечення його участі в судовому засіданні в режимі відеоконференції, то адвокат послався на те, що сторона захисту заявляла клопотання про надання можливості взяти участь у судовому засіданні з використанням власних технічних засобів, за допомогою системи EasyCon через електронний кабінет захисника [104].

Щодо міркувань суддів ВС, то можна звернути увагу на низку важливих аспектів. По-перше, в окресленій ситуації ККС ВС розмежував процесуальні ситуації оголошення особи в розшук (згідно з положеннями ст. 281 КПК) та ухиленням від слідства або суду, яке унеможливлює застосування підстави для звільнення від кримінальної відповідальності, закріпленої у ст. 49 КК. Зокрема, ВС відмітив: «під час з`ясування, які дії особи мають визнаватись юридично значущим (а не просто фактичним) ухиленням від слідства або суду, треба враховувати, крім усього іншого, кримінально-процесуальний статус особи, що вчинила злочин. Це має бути особа, яка в установленому порядку визнана підозрюваним або обвинуваченим та яка зобов`язана з`являтися до правозастосовних органів за викликом, перебувати в межах їх досяжності. Зазначена особа усвідомлює, що в неї вже виник юридичний обов`язок постати перед слідством або судом, однак вона ухиляється від виконання такого обов`язку». Також судді Другої судової палати ККС ВС наголосили на тому, що «підстава для оголошення розшуку під час досудового розслідування - «місцезнаходження підозрюваного невідоме» може мати місце як у випадку, якщо підозрюваний ухиляється від слідства, так і з інших причин, коли не встановлено його місцезнаходження». Наведене дало підстави для висновку про те, що зупинення досудового розслідування у зв`язку з розшуком підозрюваного саме по собі ще не може свідчити про ухилення останнього від слідства. У світлі цього умовиводу судді ВС врахували обставини цієї справи, а саме те, що

підозрюваний знаходився за межами території України, оскільки постійно проживав за кордоном, маючи посвідку на постійне місце проживання. Натоміть усі повістки про виклик у цьому кримінальному провадженні направлялися йому за місцем його реєстрації в Україні, в той же час, як він фактично проживав за кордоном. Зважаючи на це ВС дійшов переконання, підозрюваний дізнався про цей свій процесуальний статус та оголошення в розшук лише 07 квітня 2021 року, що підтверджується копією листа від Офісу Генерального прокурора вих. № 25/3-532вих-21 [104].

По-друге, щодо необхідності завірення підпису підозрюваного на письмовій згоді представником консульської установи судді ВС погодилися з аргументами захисника про відсутність у чинному кримінальному процесуальному законі вимоги про додаткове засвідчення такої згоди в дипломатичних представництвах та консульських установах України. З огляду на вищевикладене ККС ВС скасував ухвали судів попередніх інстанцій, задовольнив клопотання прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 49 КК та закрив відповідне кримінальне провадження [104].

Даючи наукову оцінку наведеній позиції ВС, з одного боку, можемо схвально поставитися до прагнення суддів відійти від надмірного формалізму з метою забезпечення реалізації підозрюваним свого права бути звільненим від кримінальної відповідальності за наявності підстав для цього. Проте за описаних обставин, залишається ризик того, що підозрюваний міг не до кінця розуміти наслідки закриття кримінального провадження з нереабілітуючої підстави та помилково погоджуватися надати згоду на звільнення від кримінальної відповідальності. Оскільки зрештою добровільність волевиявлення була підтверджена тільки словами захисника. Однак, на наш погляд, відповідне право підозрюваного належить до таких, що не може бути делеговане захиснику і має бути реалізовано особисто. А тому у разі гіпотетичного виникнення аналогічних фактичних обставин все ж доцільніше було б надати згоду на участь особи в

судовому засіданні в режимі відеоконференції за допомогою власних технічних засобів, але з обов'язковою ідентифікацією такої особи.

У контексті зазначеного звернемо увагу також на іншу постанову ВС, в якій судді були більш категоричними щодо питання відсутності обвинуваченого в судовому засіданні та відповідних процесуальних наслідків стосовно можливості розгляду клопотання про його звільнення від кримінальної відповідальності. Так, у постанові іншої палати (Третьої судової палати) ККС ВС від 23 червня 2021 р. (справа №522/17014/20) наголошено на тому, що невиконання приписів кримінального процесуального закону щодо обов`язкової участі обвинуваченого у судовому розгляді є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону відповідно до положень ст. 412 КПК, що тягне за собою скасування відповідного судового рішення. Застосувавши системний аналіз норм кримінального процесуального закону та практики ВС судді констатували, що суд під час підготовчого провадження повинен з`ясувати думку сторін щодо закриття справи за такою підставою, й, лише у разі згоди обвинуваченого розглянути питання про звільнення останнього від кримінальної відповідальності, таким чином виконавши вимоги статей 284-288, 314 КПК [127].

Отже, як було підкреслено вище, суди, розглядаючи клопотання сторони кримінального провадження про звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності не повинні через надмірний формалізм позбавляти особу можливості реалізувати відповідне своє право. Водночас суд у доступний спосіб повинен переконатися безпосередньо від підозрюваного, обвинуваченого в тому, що вони розуміють наслідки закриття кримінального провадження з цієї нереабілітуючої підстави і добровільно дають згоду на це.

Предмет судового розгляду з вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності.

У рамках цього блоку пропонуємо звернути увагу на низку ключових питань в контексті висвітлення окремої проблематики, пов'язаної із розглядом судом першої інстанції клопотання про звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності. Зокрема, насамперед,

видається доцільним окреслити коло обставин, що мають бути встановлені судом для прийняття рішення про закриття кримінального провадження у зв’язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності. По-друге, на противагу цьому, не менш важливо окреслити і ті обставини, що не повинні включатися судом у предмет судового розгляду з вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності, а отже їх невстановлення не має розглядатися як підстава для відмови у задоволенні клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності.

Отже, у попередньому розділі ми детально зупинялися на розкритті спеціального предмета доказування щодо кожної із основних підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності. Наразі, задля уникнення зайвого дублювання лише підсумуємо, що такий предмет охоплює ті фактичні обставини, що становлять: по-перше, матеріальну (яка стосується кримінально-правових особливостей відповідного кримінального правопорушення) та процесуальну (щодо надання підозрюваним, обвинуваченим добровільної згоди на таке рішення) умови для звільнення від кримінальної відповідальності; по-друге, нормативну та фактичну складові підстави звільнення від кримінальної відповідальності, що визначається колом обставин, характерних для кожної окремої підстави звільнення від кримінальної відповідальності, визначеної у нормах кримінального права.

Надалі спробуємо проілюструвати прикладами із судової практики як невстановлення певних обставин може вплинути на прийняття позитивного рішення про задоволення клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, а також з’ясувати те коло обставин, встановлення яких не вимагається та не має значення для вирішення цього питання.

Зокрема, ухвалою Шевченківського районного суду м. Києва від 2 вересня 2029 р. (справа № 761/29617/19) було відмовлено в задоволенні клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, серед іншого, з тієї підстави, що виклад у клопотанні формулювання підозри не узгоджувався з правовою кваліфікацією дій підозрюваного за ч. 3 ст. 27, ч. 3 ст. 212 КК. При цьому, не

доведеним був і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, тоді як кваліфікуючою ознакою ч. 3 ст. 212 КК України є особливо великий розмір. На підставі цього суд резюмував, що прокурором не доведено вчинення підозрюваним злочину, що в силу положень ст. 44 КК може бути підставою для звільнення від кримінальної відповідальності особи [213].

На прикладі наведеного судового рішення можна простежити, що суди під час вирішення питання щодо задоволення клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності у підготовчому провадженні мають можливість перевірити правильність правової кваліфікації кримінального правопорушення, що є передумовою для звільнення від кримінальної відповідальності. Зокрема, ця інформація може бути встановлена та перевірена на основі відомостей, зазначених у самому клопотанні, таким чином дослідження якихось додаткових доказів, що не є властивим для стадії підготовчого провадження, не вимагається. Водночас, наявність суперечностей у самому клопотанні стосовно ключових даних може зумовити відмову в задоволенні клопотання.

Натомість, у іншому судовому рішенні, а саме в ухвалі Надвірнянського районного суду Івано-Франківської області від 31 серпня 2021 р. (справа №348/1295/21), суд підтвердив вчинення підозрюваним злочину, передбаченого ч. 1 ст. 289 КК, вперше, пересвідчився в наявності згоди підозрюваного на звільнення, роз’ясниви останньому суть підозри, підставу звільнення від кримінальної відповідальності та право заперечувати проти закриття кримінального провадження з цієї підстави. Крім того, судом було встановлено, що підозрюваний характеризується позитивно, на обліках у лікаря-психіатра та лікаря-нарколога не перебуває, добровільно повідомив про вчинення злочину в поліцію, повернув транспортний засіб і відшкодував потерпілому збитки [190]. Отже, у зазначеному прикладі судом у підготовчому провадженні були встановлені всі необхідні обставини, що як вказувалося вище, належать до спеціального предмету доказування при вирішенні питання про звільнення від кримінальної відповідальності.

Щодо ситуацій, коли встановлення всіх необхідних обставин, що входять до відповідного предмета доказування, не мало місця, з огляду на що суд не зміг постановити ухвалу про задоволення клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, відмітимо, що це може бути актуальним, по суті, для всіх підстав для звільнення, закріплених у КК, і стосуватися досить широкого кола вирішальних для прийняття підсумкового судового рішення обставин.

Зокрема, в одній із ухвал Суворовського районного суду м. Одеси від 24 червня 2021 р. (справа №523/10093/21), у задоволенні клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності було відмовлено, оскільки у відповідних процесуальних документах не було зазначено жодних відомостей стосовно відшкодування шкоди особі, якій, як вбачалося з матеріалів провадження, кримінальним правопорушенням було завдано певну шкоду. Крім того, із клопотання не вбачалося, що обвинувачений визнав свою вину в здійсненні інкримінованого йому кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 286 КК у повному обсязі [204]. Важливо наголосити, що у наведеному прикладі йшлося про таку підставу звільнення від кримінальної відповідальності, як примирення винного з потерпілим (ст. 46 КК). А отже, як відзначалося в попередньому розділі, наведені недоліки по суті унеможливили встановлення матеріальної підстави для звільнення від кримінальної відповідальності.

Якщо ж розглядати іншу підставу для звільнення – а саме сплив строків давності притягнення до кримінальної відповідальності відповідно до ст. 49 КК, то досить цікавим прикладом може бути ухвала Ізмаїльського міськрайонного суду Одеської області від 19 лютого 2020 р. (справа № 946/480/20). Згідно зі змістом вказаного судового рішення підставою для відмови в задоволенні клопотання стало не доведення стороною обвинувачення того, що підозрюваний починаючи з 2012 року до теперішнього часу не вчинив інших злочинів середньої тяжкості, тяжких та/або особливо тяжких злочинів, не ухилявся від слідства або суду, тобто не доведення, що перебіг давності не переривався та не зупинявся, а отже не доведено, що немає підстав для застосування положень частин 2, 3 ст. 49 КК, а також те, що на даний час строки давності сплинули. При цьому, відмітимо,

що стороною обвинувачення була надана відповідна інформаційна довідка Управління інформаційної та координаційної поліції ГУНП в Одеській області, проте вона була видана на іншу особу – «повну тезку» підозрюваного, а тому місце народження особи в інформаційній довідці не співпадало з місцем народження особи, відносно якої вирішувалося питання про звільнення від кримінальної відповідальності, та яка з`явилася за викликом до суду та приймала участь у цьому кримінальному провадженні [173].

У ключі цього питання уявляється доцільним також звернути увагу на ухвалу Жовтневого районного суду м. Запоріжжя від 9 травня 2023 р. (справа № 331/525/23), згідно з якою суд, перевіряючи наявність підстав для закриття кримінального провадження у зв'язку зі звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 49 КК, дослідив долучені прокурором постанову від 01.03.2013 про оголошення у розшук підозрюваного та зупинення досудового розслідування в кримінальному провадженні № 12013080020000143 від 30.01.2013, а також постанову від 18.01.2023 про відновлення досудового розслідування в цьому кримінальному провадженні. Зважаючи на це, суд дійшов висновку про ухилення підозрюваним від досудового розслідування та те, що строки давності у такому разі ще не закінчилися [171].

Отже, зважаючи на ці приклади із судової практики, можемо виснувати, що суд, розглядаючи питання щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності не лише повинен формально дослідити зміст поданого клопотання, але й перевірити достовірність зазначеної в ньому інформації, ґрунтуючись на аналізі необхідних матеріалів кримінального провадження, що становлять інформаційну складову підстави для звільнення від кримінальної відповідальності. З огляду на вищевикладене, якщо питання про звільнення від кримінальної відповідальності розглядається у підготовчому судовому засіданні, його процедура повинна передбачати можливість з'ясування судом тих обставин, що мають бути встановленими для прийняття рішення про звільнення від кримінальної відповідальності, а також дослідження матеріалів, що надаються на їх підтвердження сторонами. Тому, на наш погляд, доцільним є

доповнення ч. 3 ст. 288 КК новим абзацом такого змісту: «За клопотанням сторін або за власною ініціативою суд має право заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про закриття кримінального провадження та звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності».

Ще одне важливе питання, що має стати предметом судового розгляду стосовно клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, пов'язане із розподілом процесуальних витрат. Цей аспект безпосередньо не визначається у нормах КПК, присвячених регламентації процесуального порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності. Натомість, правовою основою виступають загальні правила, що закріплені у статтях 124 та 126 КПК. Так, ст. 124 КПК визначаються деякі правила розподілу процесуальних витрат, а у ст.126 КПК – форма судового рішення, в якому може бути визначено це питання, а також можливість його оскарження.

Аналіз наведених нормативних положень дає підстави вказати на існування певних законодавчих дефектів у цьому аспекті. Попередньо ми вже зазначали, що наведені статті спрямовані на регламентацію хоча й споріднених, але все ж різних питань, що, на перший погляд, має свідчити про взаємодоповнюючий характер ст. 124 та ст. 126 КПК. Проте у першій із цих статей йдеться виключно про правила розподілу процесуальних витрат у разі ухвалення обвинувального вироку. Натомість ч. 1 ст. 126 КПК передбачає можливість вирішення питання щодо процесуальних витрат не лише у вироку (і тим більше, виключно обвинувальному), але й в ухвалі суду.

З огляду на такий законодавчий підхід, можливими видаються декілька варіантів інтерпретації цих нормативних положень. По-перше, питання про розподіл процесуальних витрат може вирішуватися судом виключно у разі закінчення судового розгляду шляхом ухвалення обвинувального вироку, але це може бути відображено не лише в самому вироку, а й в окремому судовому рішенні – ухвалі. Одразу зауважимо, що навіть побіжний аналіз такого варіанту тлумачення та релевантних нормативних положень вказує на його очевидну

хибність. Про це свідчить низка факторів: по-перше, згідно з п. 1-2 ч. 4 ст. 374 КПК, рішення стосовно процесуальних витрат має бути відображено в резолютивній частині як обвинувального, так і виправдувального вироку суду; по-друге, рішення про закриття кримінального провадження (зокрема, і у зв'язку зі звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності) належить до тих, якими справа вирішується по суті, а отже розподіл процесуальних витрат так само має стати частиною цього рішення; по-третє, практика ВС також вказує на те, що питання про розподіл процесуальних витрат обов'язково має вирішуватися одночасно із прийняттям рішення про закриття кримінального провадження у зв'язку зі звільненням від кримінальної відповідальності [125]. При цьому відзначимо, що ВС досить диференційовано підходить до питання про те, на кого саме мають покладатися відповідні процесуальні питання – залежно як від того, що було підставою для звільнення від кримінальної відповідальності, так і виду процесуальних витрат і суб'єкта, з ініціативи якого вони були понесені.

У ключі цього питання слід вказати на слушність пропозиції О.В. Капліної та С.Л. Шаренко про доцільність доповнення окремими пунктами ч. 1 ст. 287 та ч. 1 ст. 372 КПК, що присвячені вимогам до змісту клопотання прокурора та ухвали суду про звільнення від кримінальної відповідальності відповідно, із вказівками на необхідність зазначення розміру процесуальних витрат, які мають бути стягнуті з підозрюваного, кримінальне провадження щодо якого закривається судом за клопотанням прокурора [46, с. 399]. На доцільності запровадження змін до ст. 124 КПК у питанні розширення сфери застосування процесуальних витрат у разі закриття кримінального провадження за нереабілітуючими підставами у суді, вказують у своїй науковій праці також І.В. Гловюк та О.М. Дроздов [27, с. 56].

Таким чином, є підстави констатувати, що перший варіант системного тлумачення ст. ст.124 та 126 КПК є неправильним. Стосовно ж другого варіанту інтерпретації зазначених статей, йдеться про те, що правила розподілу, закріплені у ст. 124 КПК є лише окремою нормою і не охоплюють усіх можливих

варіантів розподілу процесуальних витрат. Тобто, буквально це може бути розтлумачено так – питання про процесуальні витрати має бути вирішено у всіх випадках завершення кримінального провадження шляхом прийняття рішення у формі ухвали або вироку, при цьому у разі постановлення обвинувального вироку мають бути застосовані правила, що закріплені у ст. 124 КПК.

З огляду на викладений підхід стають очевидними недоліки ст. 124 КПК, а саме наявність в ній законодавчої прогалини, пов'язаної із неврегульованістю питання стосовно правил розподілу процесуальних витрат, зокрема, у разі закриття кримінального провадження щодо підозрюваного, обвинуваченого з нереабілітуючих підстав. Заповнення цієї прогалини наразі de facto відбувається у практиці ВС. Її аналіз, як вже вказувалося вище, вказує на диференціацію правових висновків залежно від деяких чинників:

(1) особливості матеріальної підстави для звільнення від кримінальної відповідальності. Зокрема, у тому разі, коли в основі такої підстави лежить щире каяття особи, визнання себе винуватою (наприклад, може йтися про підстави, передбачені статтями 45-47 КК), частина процесуальних витрат (зокрема, щодо витрат на проведення експертиз або інших, пов'язаних із проведенням досудового розслідування) може бути покладена на підозрюваного, обвинуваченого [123]. У основі такого підходу лежить правова позиція про те, що щиро каючись та надаючи згоду на звільнення від кримінальної відповідальності, особа відмовляється від використання прав на доведення своєї невинуватості у вчиненні інкримінованого кримінального правопорушення. Натомість, коли йдеться про звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 49 КК, тобто у разі закінчення строків давності, як вже вказувалося у попередньому розділі, ВС стоїть на позиції про те, що згода на звільнення не може бути прирівнена до визнання особою себе винуватою, при цьому для застосування звільнення у такому разі це визнання і не вимагається. А тому витрати, зокрема, на проведення експертизи, на переконання суддів ВС, можуть не підлягати стягненню з обвинуваченого, а їх необхідно віднести на рахунок держави [106116; 105];

(2) хто був ініціатором понесених витрат. Найчастіше, це питання ВС розглядалося у світлі питання про залучення експерта та призначення експертизи [105]. Цікаво, що навіть у разі, коли клопотання про залучення експерта подавалося одночасно і стороною захисту, і стороною обвинувачення, якщо вони обидва повністю або частково були задоволені, ВС виснував, що витрати на проведення комісійної гірничотехнічної експертизи не підлягають стягненню з особи, а їх необхідно віднести на рахунок держави [122].

На наш погляд, орієнтиром можуть виступати і правові позиції, відображені у практиці ЄСПЛ, зокрема, у контексті тлумачення концептуального змісту презумпції невинуватості (ст. 6.2 ЄКПЛ) у її другому аспекті (тобто коли ситуація стосується ставлення до особи після вирішення справи по суті, шляхом її закриття чи припинення, в рамках наступних проваджень). Як приклад, можуть бути згадані, зокрема, рішення ЄСПЛ у справах «Неалон та Халлам проти Сполученого Королівства» (заяви № 32483/19 та 35049/19) від 11 червня 2024 р. [144] та «Лутц проти Німеччини» (заява № 9912/82) від 25 серпня 1987 р. [146]. Виходячи із правових позицій, сформульованих ЄСПЛ в обох справах, передусім, питання про покладення процесуальних витрат на особу, провадження щодо якої було закрито, підпадає під «парасольку захисту» ст. 6 ЄКПЛ (зокрема, її пункту 2 щодо презумпції невинуватості – у її другому аспекті). При цьому має бути враховано, що на думку Суду, висловлену у п. 108 першого із згаданих рішень, такі особи є невинуватими в очах закону і повинні бути об’єктом ставлення, яке відповідає цій невинуватості. Це означає, що презумпція невинуватості залишатиметься чинною після завершення кримінального провадження, щоб забезпечити повагу до невинуватості відповідної особи стосовно будь-якого обвинувачення, яке не було доведено.

Беручи до уваги вищенаведене, цілком логічним видається підхід щодо покладення процесуальних витрат саме на державу, обраний ВС у справах про звільнення особи від кримінальної відповідальності за ст. 49 КК, коли у судовому рішенні не може йти мови про визнання особою своєї вини як передумову для застосування до неї ст. 49 КК.

Завершуючи розгляд цього питання все ж констатуємо, що попри існування досить вагомого масиву практики ВС з аналізованого аспекту, її еклектичний характер вказує на потребу de lege ferenda внесення змін до ст. 124 КПК шляхом її доповнення нормами, присвяченими правилам розподілу процесуальних витрат у разі, серед іншого, закриття кримінального провадження з нереабілітуючих підстав. За основу відповідних змін, вочевидь, можуть бути взяті напрацювання ВС, викладені у згаданих вище постановах.

Крім того, вище ми вже вказували на пропозицію викласти ч. 3 ст. 288 КПК в новій редакції, зокрема з урахуванням необхідності попереднього підтвердження добровільності наданої підозрюваним, обвинуваченим згоди на звільнення від кримінальної відповідальності та роз’яснення наслідків такого звільнення. Зокрема, до таких наслідків може належати покладення на особу процесуальних витрат за певних обставин. А тому судам доцільно перед закриттям кримінального провадження зв'язку зі звільненням від кримінальної відповідальності чітко з'ясовувати та роз'яснювати відповідний аспект.

На відміну від вирішення питання про процесуальні витрати, прийняття рішення про закриття кримінального провадження у зв'язку зі звільненням від кримінальної відповідальності не передбачає розгляд питання щодо цивільного позову. Зокрема, це випливає із правових приписів ч. 1 ст. 129 КПК, згідно з якими задоволення цивільного позову повністю чи частково або відмова в ньому може мати місце лише при ухваленні обвинувального вироку або постановленні ухвали про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру (з тим уточненням, що це не стосується випадків, передбачених ч. 1 ст. 97 КК, коли відповідні примусові заходи виховного характеру застосовуються до неповнолітньої особи на підставі ухвали про закриття кримінального провадження у зв’язку зі звільненням від кримінальної відповідальності). Виходячи з цього, у разі завершення кримінального провадження шляхом звільнення особи від кримінальної відповідальності це питання залишається без розгляду.

Наведене підтверджується також практикою ВС. Для прикладу, можна звернутися до постанови колегії суддів Першої судової палати ККС від 19 грудня 2023 р. (справа № 378/1005/20), де судді наголосили на тому, що звільнення особи від кримінальної відповідальності не звільняє таку особу від обов`язку відшкодувати заподіяну її діями шкоду. При цьому, з огляду на положення ч. 1 ст. 129 КПК, у разі закриття кримінального провадження у зв`язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності, заявлений у кримінальному провадженні цивільний позов по суті не вирішується, а залишається без розгляду. Натомість позивач вправі вирішити свої вимоги в порядку цивільного судочинства, водночас суд має зазначити про це у резолютивній частині ухвали [111]. Аналогічної позиції ККС ВС дійшов також у постанові від 10 серпня 2021 р. (справа № 161/694/20) [110].

Отже, виходячи зі змісту наведених вище рішень, ухвала суду про закриття кримінального провадження у зв'язку зі звільненням від кримінальної відповідальності, за умови заявлення у кримінальному провадженні цивільного позову, повинна містити вказівку про його залишення без розгляду, а також про можливість вирішення цього питання в порядку цивільного судочинства. Водночас, необхідно враховувати, що для деяких підстав для звільнення від кримінальної відповідальності добровільне відшкодування шкоди є обов'язковою вимогою, а отже питання про цивільний позов у такому разі повинно бути закрите ще до постановлення ухвали про закриття кримінального провадження.

Види рішень, що можуть бути прийняті судом у разі заявлення сторонами клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності.

Насамкінець, доцільно зупинитися на аспекті, пов'язаному із видами рішень, які можуть бути прийняті судом у разі заявлення сторонами клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності. Виходячи із системного тлумачення положень ч. 3-4 ст. 288 КПК та п. 2 ч. 3 ст. 314 КПК, за результатом розгляду відповідного клопотання суд може або закрити кримінальне провадження та звільнити підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної

відповідальності – якщо буде встановлено підстави, передбачені КК, або відмовити у задоволенні клопотання, повернувши клопотання прокурору для здійснення кримінального провадження в загальному порядку або продовжити судове провадження в загальному порядку, якщо таке клопотання надійшло після направлення обвинувального акта до суду – у разі необґрунтованості відповідного клопотання. Таким чином, виходячи із законодавчих приписів, можливим є постановлення лише двох видів ухвал.

Проте, як свідчить аналіз судової практики, а також співставлення із судовими рішеннями, які можуть бути прийняті у схожих процесуальних ситуаціях, передбачені варіанти ухвал явно не охоплюють усі можливі варіанти розвитку подій та стосуються лише випадків вирішення клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності по суті. Натомість, можуть існувати процесуальні перешкоди для такого розгляду, які викликають потребу інакше реагувати на ситуацію, аніж шляхом простої відмови у задоволенні клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності.

Зокрема, потенційно можливі принаймні два випадки, що унеможливлюватимуть розгляд судом клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності по суті – йдеться про порушення правил підсудності при направленні клопотання, а також недотримання формальних вимог при його складанні, наприклад, незазначення необхідних реквізитів або складання неуповноваженим суб'єктом. Як випливає із аналізу нормативного змісту ч. 3 ст. 314 КПК, законодавець диференціює рішення суду в підготовчому провадженні у наведених випадках стосовно обвинувального акту та клопотань про застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру. Так, у разі їх невідповідності вимогам КПК, зазначені процесуальні документи мають бути повернуті (пункт 3 згаданої норми), а також вони можуть бути направлені до відповідного суду для визначення підсудності у випадку встановлення непідсудності кримінального провадження (пункт 4).

На противагу цьому, попри те, що клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності так само може не відповідати саме формальним

вимогам (а не бути необґрунтованим) або ж бути направлено не до того суду, аналогічних процесуальних рішень для таких ситуацій у КПК не передбачено. Отже, за вказаних підстав суду залишається лише відмовити у задоволенні відповідного клопотання.

Наведена проблема може бути проілюстрована прикладами із судової практики. Зокрема, ухвалою Придніпровського районного суду м. Черкаси від 03 червня 2025 р. (справа № 711/3833/25) було відмовлено у задоволенні клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ч. 5 ст. 401 КК з посиланням, серед іншого, на недоліки в змісті самого клопотання, не пов'язані з його обґрунтованістю [198]. Що ж до порушення правил підсудності, то, наприклад, в ухвалі Шевченківського районного суду м. Києва від 2 вересня 2019р. (справа № 761/29617/19) суд вказав на те, що клопотання прокурора не містить обґрунтувань щодо підсудності відповідного кримінального провадження саме Шевченківському районному суду м. Києва. Так, як випливає із змісту ухвали, особі інкримінувалися діяння, вчинені на території м. Києва (без уточнень та конкретного встановлення), при цьому досудове розслідування у кримінальному провадженні здійснювалося Головною військовою прокуратурою Генеральної прокуратури України, місцезнаходження якої за адресою: м. Київ вул. Різницька, 13/15, що територіально відноситься до Печерського району м. Києва. З огляду на вищевикладене, суд констатував наявність об`єктивних сумнівів щодо правомірності розгляду клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності місцевим судом, на розгляд якого воно надійшло. Наведена обставина, серед іншого, стала підставою для відмови у задоволенні клопотання [213].

На наш погляд, у разі, коли окреслені вище обставини були б єдиною процесуальною перешкодою для розгляду клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності по суті та його задоволення, реакція суду мала б бути іншою, оскільки б це дозволило, з одного боку, забезпечити інтереси учасників кримінального провадження (насамперед, підозрюваного або обвинуваченого), а також сприяло б ефективності судового розгляду. Проте, з

огляду на чинне нормативне регулювання, формально суди не мають інших варіантів процесуальних рішень для окресленої ситуації.

На існуванні вказаного законодавчого дефекту вже наголошувалося у науковій юридичній літературі. Так, наприклад, О.Ф. Шминдрук відзначала, що відсутність у переліку процесуальних документів, що підлягають направленню для визначення підсудності, клопотання прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності є суттєвою прогалиною, оскільки суд мав би перевірити дотримання правил територіальної підсудності і в разі надходження до суду цього документа [217, с. 102]. Відмітимо, що О. В. Бабаєва у своїй монографії так само наголошує на потребі вирізнення відповідного процесуального рішення, яке може бути прийняте судом у підготовчому провадженні, доповнюючи свою думку тим, що аналогічний законодавчий недолік стосується так само відсутності у п. 3 ч. 3 ст. 314 КПК (в якому йдеться про повернення відповідного процесуального документа для виправлення недоліків) вказівки на клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності. З огляду на це науковиця пропонує внести відповідні доповнення до пунктів 3 та 4 ч. 3 ст. 314 КПК [11, с. 114]. Слід відмітити, що ще за часів дії КПК 1960 р. на необхідність повернення прокурору всіх процесуальних документів, які складаються наприкінці досудового розслідування (включно із випадками звільнення особи від кримінальної відповідальності), вказував В.В. Луцик [59, с. 4].

Зважаючи на вищевикладене, слід погодитися з висловленими у науковій літературі пропозиціями щодо розширення переліку тих процесуальних рішень, які можуть бути прийняті судом у підготовчому провадженні, за результатами надходження клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, а саме включивши до нього ухвалу суду про повернення прокурору клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності для виправлення недоліків (коли воно не відповідає формальним вимогам, закріпленим у КПК), а також про направлення відповідного клопотання до належного суду для визначення підсудності у випадку встановлення непідсудності кримінального

провадження[10]. Відзначимо, що наведена пропозиція була підтримана 66,7 % від опитаних респондентів (див. Додаток Б).

При цьому підкреслимо, що чинне нормативне регулювання взагалі може дещо заплутувати правозастосовників, оскільки відповідно до правового змісту ч. 4 ст. 288 КПК встановлення судом необґрунтованості клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності тягне за собою одночасно і відмову у його задоволенні, і повернення клопотання прокурору для здійснення кримінального провадження в загальному порядку. На наш погляд, ці два рішення мають бути чітко розмежовані, оскільки як згадувалося вище, відмова у задоволенні клопотання має бути процесуальним наслідком встановлення необґрунтованості і невмотивованості відповідного клопотання, натомість повернення останнього має бути спричинено його невідповідністю формальним вимогам, закріпленим у КПК.

Для ілюстрації зазначеного вище висновку стосовно певної неоднозначності чинної редакції ч. 4 ст. 288 КПК можемо навести ухвалу Київського апеляційного суду від 30 червня 2022 р. (справа 761/11343/20), Згідно з її змістом, Шевченківським районним судом м. Києва клопотання прокурора про звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі ст. 49 КК було повернуто, оскільки «після вжиття судом усіх можливих заходів з метою забезпечення явки обвинуваченої до суду для розгляду клопотання прокурора, фактичне місце знаходження обвинуваченої за майже рік не встановлене». Беручи це до увагу, суд першої інстанції констатував, що згода на звільнення не була надана обвинуваченою ані на стадії досудового розслідування, ані під час судового провадження, що унеможливлює закриття кримінального провадження за цих обставин. Натомість прокурор у своїй апеляційній скарзі серед інших

[10] Контекстно зауважимо, що О.В. Бабаєва, у межах системного тлумачення приписів п. 4 ч. 3 ст. 314 та ч. 2-3 ст. 34 КПК слушно звертає увагу на існування колізії у питанні про те, в чому саме полягає компетенція місцевого суду у разі необхідності передачі процесуального документу, яким було закінчено досудове розслідування, до іншого суду для додержання правил підсудності. Для подолання зазначеної нормативної проблеми вчена пропонує нову редакцію п. 4 ч. 3 ст. 314 КПК, зокрема передбачення в ньому повноважень місцевого суду щодо визнання кримінального провадження непідсудним йому з подальшим зверненням до суду вищої інстанції щодо направлення відповідного процесуального документу до іншого суду згідно з правилами ст. 34 КПК [11, с. 115].

аргументів послався на те, що суд ухвалив рішення про повернення клопотання прокурору, яке не передбачене положеннями статей 288, 314 КПК. З цього приводу апеляційний суд наголосив на тому, що в мотивувальній частині ухвали суду першої інстанції вказано на необхідність відмови у задоволенні клопотання. Це на переконання колегії Київського апеляційного суду вказує на мотив повернення клопотання прокурору, а саме необхідність відмови у задоволенні клопотання, що викликана відсутністю згоди обвинуваченої на її звільнення від кримінальної відповідальності у зв`язку із закінченням строків давності. Судді резюмували, що не зазначення у резолютивній частині ухвали рішення суду про відмову у задоволенні клопотання прокурора можна розцінювати як «особливості стилістичного викладення рішення конкретним суддею» [177].

Наведене на наш погляд додатково свідчить на користь запровадження відповідних законодавчих новел: по-перше, до ч. 4 ст. 288 КПК шляхом її викладення в такій редакції «У разі встановлення судом необґрунтованості клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності суд своєю ухвалою відмовляє у його задоволенні. *У такому випадку досудове розслідування або судове провадження, якщо таке клопотання надійшло після направлення обвинувального акта до суду, продовжуються в загальному порядку*» (курсив наш – Л.С.); по-друге, до п. 3 ч. 3 ст. 314 КПК шляхом його доповнення посилання на можливість повернення клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Насамкінець можемо вказати на те, що попри конкретність нормативних приписів щодо того, в якій саме формі має бути ухвалене судове рішення, яким суд задовольняє клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності та закриває на підставі цього кримінальне провадження – йдеться про положення ч. 3 ст. 288 КПК, яка передбачає у такому разі постановлення ухвали, у науковій літературі все ж існує дискусія з цього питання. Це, передусім, пов’язано з тим, чи йдеться про визнання особи винуватою у вчиненні кримінального правопорушення у випадку прийняття рішення про її звільнення від кримінальної відповідальності.

Так, О.В. Бабаєва, взявши до уваги узагальнення судової практики з цього питання, п. 19 ППВСУ від 19.11.1996 р. «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя», а також нормативний зміст ст. 44 КК, доходить до висновку, що звільнення від кримінальної відповідальності ґрунтується на доведенні та визнанні вини особи у вчиненні кримінального правопорушення. Зважаючи на це, науковиця, задля дотримання концептуального змісту презумпції невинуватості, що закріплений у ст. 62 Основного Закону України, пропонує вирішувати питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності обвинувальним вироком суду, що має ухвалюватися в підготовчому провадженні за спрощеною і скороченою процедурою [11, с.142-144].

Однак, як свідчить аналіз судової практики, а також підходи ВС, викладені в попередній частині роботи, суди, вирішуючи питання про звільнення від кримінальної відповідальності, хоча й констатують факт вчинення кримінального правопорушення конкретною особою, проте не роблять і не повинні робити висновку про її винуватість. З огляду на це, на нашу думку, чинний законодавчий підхід щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності ухвалою суду про закриття кримінального провадження видається таким, що заслуговує на підтримку і має бути залишеним, з тим уточненням, що суди мають дотримуватися гарантій презумпції невинуватості та уникати висновків про винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, за яке вона звільняється від кримінальної відповідальності, обмежуючись виключно викладенням фактичних обставин справи.

3.2. Оскарження судового рішення, постановленого за результатами розгляду клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Висвітлення питання щодо оскарження судових рішень у кримінальному провадженні традиційно передбачає окреслення кола основних питань, як-от строк і порядок подання скарги, суб’єкти та предмет оскарження, процедура

проведення провадження з перегляду судового рішення тощо. Водночас, з огляду на аналіз відповідних нормативних положень, релевантної судової практики та окремих законодавчих ініціатив, про що конкретніше йтиметься далі, можемо виокремити саме ті аспекти, які становлять найбільший науковий інтерес та вимагають більш ретельного аналізу в рамках дисертаційної роботи. Зокрема, на наш погляд, має йтися про предмет оскарження, підстави для подання скарги, а також рішення, які можуть бути прийняті за результатами її розгляду, оскільки регламентація інших питань переважно є усталеною і не викликає особливих дискусій в колі правозастосовників і вчених. Крім того, як видається, доцільним також є визначення тих випадків, коли кримінальне провадження може бути закрито зі звільненням особи від кримінальної відповідальності не лише судом апеляційної, але й касаційної інстанції.

Розглядаючи коло тих судових рішень, які можуть входити до предмета оскарження у ситуації, що розглядається, можемо відмітити існування певних законодавчих обмежень, що неоднозначно сприймається теоретиками та практиками. Йдеться про те, що у КПК передбачено можливість окремого апеляційного оскарження винятково ухвали суду про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Це безпосередньо випливає з нормативного змісту ч. 5 ст. 288 КПК, що передбачає можливість оскарження цього виду судового рішення в апеляційному порядку. Щодо ст. 314 КПК, то вона взагалі не містить окремих згадок про допустимість апеляційного оскарження ухвал, постановлених за результатами розгляду клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Загальна норма з цього питання – ст. 392 КПК – містить лише один пункт 3 її частини 1, опосередковано дотичний до цього, згідно з яким інші ухвали суду першої інстанції (окрім тих, що безпосередньо згадані в цій статті), які не набрали законної сили, можуть бути оскаржені в апеляційному порядку тільки у випадках, передбачених КПК. А як вже було зазначено вище, такий випадок лише один і стосується ухвали суду про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності (ч. 5 ст. 288 КПК).

Аналогічно і в ч. 11 ст. 284 КПК передбачено можливість оскарження в апеляційному порядку виключно ухвали суду про закриття кримінального провадження.

Отже, ані судове рішення про відмову в задоволенні клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, ані гіпотетично можлива ухвала суду першої інстанції про повернення цього клопотання у разі, якщо воно не відповідає встановленим у КПК вимогам, окремому апеляційному оскарженню не підлягають, і заперечення проти них можуть бути включені до апеляційної скарги на вирок або ухвалу про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру.

Підтвердження наведеного аналізу нормативних приписів можемо знайти у прикладах із судової практики. Зокрема, ухвалою Одеського апеляційного суду від 21 березня 2022 р. (справа №510/463/21) було відмовлено у відкритті провадження щодо апеляційної скарги прокурора, поданої на ухвалу суду першої інстанції про відмову в задоволенні клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, оскільки суддя-доповідач, керуючись статтями 392, 398, 399 КПК, що містять вичерпний перелік судових рішень, які належать до предмета апеляційного оскарження, дійшов висновку, що місцевим судом постановлене рішення, яке згідно чинним КПК не передбачає його оскарження до апеляційного суду [195]. Аналогічні висновки знаходимо і в низці інших ухвал апеляційних судів [162; 176178; 206; 208].

Утім досить цікавими в контексті питання, що розглядається, можуть бути ухвали Львівського апеляційного суду у справі № 462/4195/25. Зокрема, першою ухвалою від 26 вересня 2025 р. суддя судової палати з розгляду кримінальних справ, перевіривши апеляційні скарги підозрюваного та його захисника на ухвалу Залізничного районного суду м. Львова від 11 вересня 2025 р., якою було відмовлено у задоволенні клопотання прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ч. 3 ст. 111 КК, виснував, що відсутні перешкоди для відкриття апеляційного провадження за поданими апеляційними скаргами, а тому відкрив апеляційне провадження [187]. Надалі в ухвалі від 6 жовтня 2025 р.

суддя-доповідач констатував закінчення підготовки до апеляційного розгляду та призначив апеляційний розгляд за апеляційними скаргами підозрюваного, його захисника та прокурора [188]. Проте, зрештою в ухвалі від 22 жовтня 2025 р. Львівський апеляційний суд зауважив, що оскарження ухвали суду першої інстанції про відмову у задоволенні клопотання прокурора про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності нормами КПК не передбачено. А тому, оскільки після відкриття апеляційного провадження колегією суддів було встановлено, що апеляційні скарги подано на рішення, яке не підлягає апеляційному оскарженню, зроблено висновок про необхідність постановлення ухвали про закриття апеляційного провадження [186].

Однак у судовій практиці все ж можна знайти приклади іншого підходу до тлумачення норм, якими передбачено можливість окремого оскарження в апеляційному порядку виключно ухвал про закриття кримінального провадження та звільнення від кримінальної відповідальності. Так, колегія суддів Київського апеляційного суду в ухвалі від 30 березня 2023 р. (справа №761/2577/17) розглянула по суті апеляційну скаргу прокурора на ухвалу Шевченківського районного суду м. Києва про відмову в задоволенні клопотання прокурора про звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності, у зв`язку із закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності та закриття кримінального провадження та задовольнила її, скасувавши ухвалу місцевого суду та призначивши новий розгляд в суді першої інстанції. Своє рішення судді мотивували тим, що встановивши наявність підстав для звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності за вчинення кримінального проступку, а також за наявності його письмової згоди на таке звільнення, суд першої інстанції зобов`язаний був прийняти відповідне рішення. Цікаво, що в скарзі прокурор також посилався на те, що суд першої інстанції повернув йому клопотання для здійснення кримінального провадження в загальному порядку, тобто на переконання прокурора, постановив рішення, яке не передбачене КПК. У попередньому підрозділі ми вже згадували про

гіпотетичну можливість існування суперечливості у судовій практиці через неоднозначний зміст ч. 4 ст. 288 КПК. І в розглядуваній справі апеляційний суд погодився з доводами прокурора про те, що ч. 3 ст. 314 КПК не передбачає можливості повернення клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності [176].

Водночас, слід звернути увагу на те, що таке нормативне обмеження щодо можливості оскарження в апеляційному порядку ухвал про відмову в закритті кримінального провадження (зокрема, і коли йдеться про таку підставу, як звільнення особи від кримінальної відповідальності) піддається певній критиці, а також спробам законодавчого оновлення. Свідченням цього може слугувати проєкт Закону реєстр. № 14084 від 29.09.2025 р. про внесення змін до статті 284 Кримінального процесуального кодексу України щодо оскарження в апеляційному порядку ухвал про відмову у закритті кримінального провадження. Виходячи з його змісту пропонується уточнити частину одинадцяту статті 284 КПК та встановити, що ухвала про відмову у закритті кримінального провадження може бути оскаржена в апеляційному порядку [129].

У Пояснювальній записці до законопроєкту його розробники відзначили, що чинне формулювання ч. 11 ст. 284 КПК може позбавляти сторони можливості оскаржувати ухвалу про відмову в закритті кримінального провадження у разі незгоди з позицією суду [127]. Як приклад у Пояснювальній записці також наведено постанову Колегії суддів Третьої судової палати ККС ВС у справі №405/1050/24 від 16 грудня 2024 р., де, як вказує автор законопроєкту, судді ВС сформували висновок, що «відповідно до частини одинадцятої статті 284 Кримінального процесуального кодексу України в апеляційному порядку може бути оскаржена лише ухвала про закриття кримінального провадження, а оскарження ухвали про відмову в закритті кримінального провадження, змістом вказаної норми не передбачене [118].

На наш погляд, наведені у Пояснювальній записці аргументи не є достатньо переконливими, оскільки детальне ознайомлення із текстом наведеної постанови вказує, зокрема, на те, що відповідний висновок ВС був прикладом

правозастосування у конкретній ситуації з огляду на конкретні фактичні обставини окремої справи. При цьому, слід підкреслити, що ця позиція не є висновком про те, як саме повинна застосовуватися норма права, із якою не погодилася колегія суддів або палата, об'єднана палата, що передала справу відповідно на розгляд палати, об'єднаної палати, Великої Палати Верховного Суду (у розумінні ч. 4 ст. 442 КПК України), оскільки у наведеній ситуації справа була розглянута колегією Третьої судової палати. Отже, обґрунтування доцільності запровадження відповідної законодавчої новели через посилання на окрему постанову колегії палати ВС видається сумнівним.

Проте це не означає, що запровадження відповідних законодавчих змін не є доцільним. Зокрема, у своєму висновку щодо правового аналізу вказаного законопроєкту Національна асоціація адвокатів України підкреслила, що «запропоновані зміни, у разі їх прийняття, позитивно вплинуть на забезпечення захисту прав осіб, визначених у ст. 393 КПК України, а також сприятимуть дотриманню ст. ст. 6, 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) з боку України». Зважаючи на це професійна організація загалом підтримала запропоновані зміни та рекомендувала їх для прийняття [21].

Інші представники адвокатської спільноти так само позитивно ставляться до запропонованих у розглядуваному законопроєкті змін, наводячи додаткові аргументи на його підтримку. Так, зокрема, відзначається, що оскарження ухвал про відмову у закритті кримінального провадження лише шляхом подання заперечень проти таких ухвал в межах апеляційної скарги на вирок суду не можна розглядати як ефективний засіб правового захисту, оскільки може йтися про неможливість забезпечення своєчасного розгляду скарги, бо з моменту прийняття судом першої інстанції ухвали щодо відмови у закритті кримінального провадження до прийняття судового рішення судом апеляційної інстанції може сплинути навіть декілька років. Очевидно, що це може суперечити завданням кримінального провадження, передусім, щодо швидкого судового розгляду через сплив тривалого часу від моменту подання клопотання про закриття

кримінального провадження до моменту фактичного прийняття рішення. На переконання В. Загоруй, можливість оскарження судового рішення про відмову у закритті кримінального провадження під час того, коли кримінальне провадження перебуває на розгляді у суді першої інстанції, могло б забезпечити прискорення розгляду такого питання і зменшило б навантаження на суди [44].

На нашу думку, наведені аргументи заслуговують на підтримку, так само як і пропозиції змін до ч. 11 ст. 284 КПК, що розглядаються. При цьому наразі відповідний проєкт Закону, згідно із його карткою, переданий на ознайомлення, а отже чи буде він розглянутий парламентом і якщо так, то коли це відбудеться, наразі залишається незрозумілим.

У світлі цього вважаємо можливим також додатково вказати на потребу законодавчих змін стосовно ч. 4 ст. 314 КПК. Так, у попередньому підрозділі ми вже відмічали доцільність доповнення п. 3 ч. 3 ст. 314 КПК вказівкою на можливість постановлення в підготовчому судовому засіданні ухвали про повернення клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності у разі його невідповідності вимогам, передбаченим КПК. Цілком логічно, що у разі запровадження відповідної правової новели редагування вимагатиме і ч. 4 цієї статті шляхом її доповнення ухвалою про повернення клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, яка може бути оскаржена в апеляційному порядку.

Переходячи до питання про підстави для оскарження ухвали суду про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності, так само як для перегляду інших судових рішень, насамперед, вироків, у частині, зокрема, відмови в задоволенні клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, можемо вказати на їх загальну природу. Так, у наведених випадках законодавець не виокремлює особливих обставин, що могли б зумовити перегляд відповідного рішення суду. А отже необхідною є орієнтація на перелік підстав для скасування або зміни судового рішення при розгляді справи в суді апеляційної інстанції, що наведені в ч. 1 ст. 409 КПК (очевидно, що підстава, вказана у ч. 2 ст.409 КПК у наведеному контексті є нерелевантною).

При цьому відмітимо, що проведений аналіз судової практики у ракурсі аналізу цього аспекту, дозволяє сконцентрувати увагу на двох основних підставах – істотному порушенні вимог кримінального процесуального закону та неправильному застосуванні закону України про кримінальну відповідальність, на які найчастіше посилаються суб'єкти подання апеляційної скарги, коли йдеться про рішення щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності або відмову в ньому.

Зокрема, аналіз нормативного змісту ст. 412 КПК дає можливість визначити, що саме може розглядатися істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону як підстава для оскарження у розглядуваній ситуації: «наявність підстав для закриття судом провадження в кримінальній справі його не було закрито, крім випадків, коли провадження може бути закрито лише за згодою підозрюваного, обвинуваченого, який проти цього заперечував» (п.1), «судове провадження здійснено за відсутності обвинуваченого, крім випадків, передбачених частиною третьою статті 323 чи статтею 381 цього Кодексу, або прокурора, крім випадків, коли його участь не є обов'язковою» (п. 3), «судове провадження здійснено за відсутності потерпілого, належним чином не повідомленого про дату, час і місце судового засідання» (п. 5). До того ж загальна норма, передбачена в ч. 1 ст. 412 КПК , так само може бути використана для обґрунтування скарги на рішення щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності або відмови в ньому у випадках, коли процесуальне порушення перешкодило чи могло перешкодити суду ухвалити законне та обґрунтоване судове рішення.

Так, наприклад, підстава, передбачена п. 1 ч. 1 ст. 412 КПК, може бути застосована у разі оскарження відмови в задоволенні клопотання сторони про звільнення від кримінальної відповідальності. Зокрема, ухвалою Волинського апеляційного суду від 28 травня 2024 р. (справа № 161/22769/23) задоволено клопотання обвинуваченого про примирення із потерпілою та звільнено його від кримінальної відповідальності у зв`язку із примиренням із потерпілою та закрито кримінальне провадження. Своє рішення колегія суддів мотивувала тим, що до

набрання вироком законної сили, апеляційним судом встановлені обставини, які підтверджують наявність підстав та умов для звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності на підставі ст.46 КК. А отже вирок щодо нього підлягає скасуванню, а сам обвинувачений – звільненню від кримінальної відповідальності у зв`язку з примиренням винного з потерпілим, а кримінальне провадження – закриттю [165]. Також згідно зі змістом постанови колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 19 листопада 2019 р. (справа № 345/2618/16-к) було задоволено касаційну скаргу засудженого. Останній посилався, серед іншого на те, що всупереч положенням ч. 4 ст. 286 і ч. 3 ст. 288 КПК заявлене ним клопотання про закриття кримінального провадження у зв`язку із закінченням строків давності невідкладно не розглянуто та не звільнено його від кримінальної відповідальності. Судді ККС ВС погодилися з тим, що з огляду на встановлені обставини та повне з`ясування судами підстав для звільнення засудженого від кримінальної відповідальності, судові рішення щодо нього необхідно скасувати, на підставі ч. 1 ст. 49 КК у зв`язку із закінченням строків давності звільнити особу від кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 286 КК, і закрити кримінальне провадження [112].

Ілюстрація такої підстави для оскарження, як здійснення судового провадження за відсутності потерпілого, належним чином не повідомленого про дату, час і місце судового засідання, може бути знайдена в ухвалі Київського апеляційного суду від 4 листопада 2021 р. (справа 761/9067/18). Зокрема, прокурор Офісу Генерального прокурора у своїй апеляційній скарзі просив скасувати ухвалу місцевого суду та постановити нову ухвалу, якою відмовити у задоволенні клопотання захисника про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Свої доводи скаржник обґрунтовував тим, що у порушення вимог ч. 2 ст.288 КПК суд, розглядаючи клопотання захисника не з`ясував думку потерпілих щодо можливості звільнення, а судовий розгляд відбувся за відсутності потерпілих, які не були належним чином повідомлені про дату, час і місце судового розгляду. Варто підкреслити, що йшлося про звільнення на підставі ст. 49 КК. Щодо позиції апеляційного суду, то колегія суддів відмітила,

що законом не вимагається згоди потерпілих на звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності із підстав, передбачених ст. 49 КК України. При цьому, матеріали кримінального провадження дають підстави стверджувати про те, що потерпілі повідомлялися про час та місце розгляду обвинувального акту. Будь-яких заперечень щодо проведення судового розгляду на підставі обвинувального акта у відсутності потерпілих, від учасників судового, розгляду під час обговорення цього питання не надійшло. Тому суд апеляційної інстанції встановив необґрунтованість доводів апеляційної скарги прокурора та відсутність підстав для її задоволення [180].

Як приклад випадку, коли істотність процесуального порушення проявилася в тому, що воно перешкодило чи могло перешкодити суду ухвалити законне та обґрунтоване судове рішення, що і слугувало підставою для оскарження в апеляційному порядку, можна навести ухвалу Чернігівського апеляційного суду від 13 жовтня 2023 р. (справа №740/5798/18). Зокрема, нею було задоволено апеляційні скарги захисників обвинувачених, подані на ухвалу суду першої інстанції про закриття кримінального провадження та звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 49 КК. Колегія суддів мотивувала це неправильним покладенням процесуальних витрат на залучення експертів та проведення експертиз, що були ініційовані стороною обвинувачення, на обвинувачених, оскільки таких підхід суперечить правовим позиціям ВС [212].

Проаналізована практика може слугувати певним орієнтиром для правозастосовників при складанні скарг на судові рішення, пов’язані із звільненням особи від кримінальної відповідальності або відмову в ньому. При цьому, на наш погляд, важливо конкретизувати, в чому саме проявилося істотне порушення кримінального процесуального законодавства як підстава для скасування вироку або ухвали суду, що дозволить чітко виконати вимоги до апеляційної скарги, передбачені у ч. 2 ст. 396 КПК.

Насамкінець, пропонуємо зупинитися на питанні про те, в яких випадках кримінальне провадження може бути закрито зі звільненням особи від кримінальної відповідальності на стадії перегляду в суді касаційної інстанції,

зокрема і тоді, коли це питання не піднімалося на попередніх стадіях кримінального провадження.

Зокрема, загально цей аспект нормативно врегульований у ст. 440 КПК, згідно з якою встановлення судом касаційної інстанції обставин, передбачених ст. 284 КПК, є підставою для скасування обвинувального вироку чи ухвали і закриття кримінального провадження. У своїй постанові від 27 листопада 2024 р. (справа № 336/3796/15-к) ВП ВС, пославшись на постанову ОП ККС ВС від 6 грудня 2021 р. (справа № 521/8873/18), уточнила низку умов, коли особа підлягає звільненню від кримінальної відповідальності на підставі положень ст. 49 КК у суді касаційної інстанції в порядку ст. 440 КПК, а саме: по-перше, на день перегляду кримінального провадження судом апеляційної інстанції, тобто до набрання вироком суду першої інстанції законної сили, закінчились строки давності притягнення такої особи до кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення; по-друге, ця особа не подавала до апеляційного суду відповідне клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності і суд апеляційної інстанції не роз`яснив відповідно до положень ст. 285 КПК особі наявність зазначених підстав для звільнення від кримінальної відповідальності та не з`ясував її думку щодо згоди чи незгоди з таким звільненням; по-третє, така особа за вказаних обставин висловила згоду в касаційному суді на звільнення її від кримінальної відповідальності на підставі положень ст. 49 КК у зв`язку із закінченням строків давності [76].

Крім того, у сучасній правозастосовній реальності, доцільно звернути увагу на ще один випадок, коли особу може бути звільнено від кримінальної відповідальності рішенням суду касаційної інстанції, навіть якщо підстава для звільнення виникла вже саме на цій стадії. Зокрема, йдеться про звільнення від кримінальної відповідальності згідно з правовим положенням, передбаченим у ч. 5 ст. 401 КК. Як приклад, можемо навести постанову ККС ВС від 20 травня 2025 р. (справа 203/1612/22), згідно зі змістом якої під час касаційного розгляду кримінального провадження засуджений добровільно заявив ВС про намір повернутися до військової частини для проходження військової служби, у зв`язку

з чим змінив вимоги своєї касаційної скарги, надав згоду на звільнення його від кримінальної відповідальності на підставі ч. 5 ст. 401 КК та просив закрити кримінальне провадження. Надалі колегія суддів Першої судової палати ККС ВС констатувала наявність у цьому кримінальному провадженні сукупності умов, визначених Законом України № 3902-IX від 20 серпня 2024 року, для звільнення особи на підставі цього Закону, оскільки на адресу ВС надійшов лист - погодження командира військової частини про надання згоди на розміщення засудженого на посаді начальника зміни пункту управління інформаційно-телекомунікаційного вузла для продовження проходження ним військової служби у цій військовій частині. Це дало підстави ВС виснувати можливість звільнення засудженого від кримінальної відповідальності та задоволення касаційної скарги зі зміненими вимогами [113].

З огляду на викладену позицію можемо стверджувати про доцільність врахування особами, засудженими за відповідних обставин, своєї можливості бути звільненими на підставі ч. 5 ст. 401 КК на стадії перегляду в суді касаційної інстанції, навіть якщо вони не клопотали про це протягом попередніх стадій кримінального провадження, зокрема і шляхом внесення змін до касаційної скарги у порядку, передбаченому ст. 432 КПК. Цілком очевидно, що подібна «опція» може бути використана обвинуваченим, щодо якого ухвалено обвинувальний вирок, і на стадії перегляду в суді апеляційної інстанції.

Підсумовуючи, відмітимо, що в третьому розділі було, передусім проаналізовано ключові особливості судового розгляду клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, серед яких, наприклад, коло учасників, присутність яких має бути забезпечена під час відповідного судового засідання та наслідки їх неявки та/або відсутності. Окрему увагу було приділено питанню про те, які саме аспекти мають стати предметом судового розгляду у такій ситуації, а також тому, які судові рішення dejure, de facto та de lege ferenda можуть прийматися за результатами надходження до суду клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Щодо підрозділу 3.2, то в ньому були проаналізовані окремі питання, пов’язані із оскарженням судових

рішень, постановлених за результатами розгляду клопотань про звільнення особи від кримінальної відповідальності, які на думку дисертантки можуть становити науковий і прикладний інтерес. Йдеться, насамперед, про предмет оскарження, підстави для подання скарги, а також випадки, коли засуджений може бути звільнений від кримінальної відповідальності судом касаційної інстанції, якщо попередньо це питання не було предметом судової оцінки.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано вирішення наукового завдання, яке полягає в отриманні нових результатів у формі наукових висновків щодо правової регламентація та практики застосування процесуального порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності, виявленні проблемних аспектів нормотворчості та правозастосування у вказаній сфері, а також формулюванні обґрунтованих пропозицій і рекомендацій для їх вирішення.

1. Аналіз наукового доробку стосовно проблематики процесуального порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності засвідчив існування розбіжності в предметах дослідження цього інституту, що обумовлено його міжгалузевою правовою природою і, відповідно, поширеним інтердисциплінарним характером окремих наукових праць, так і суттєвою диференціацією підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності, що обумовлює широкий спектр питань, які можуть бути дослідженні.

З огляду на наведені особливості, можливим є виокремлення певних тематичних блоків щодо спрямованості наукової розвідки: (1) наукові праці, присвячені дослідженню форм закінчення досудового розслідування; (2) наукові праці, присвячені аналізу звільнення особи від кримінальної відповідальності як підстави для закриття кримінального провадження судом; (3) наукові праці, присвячені процесуальному порядку звернення з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності та вирішення цього питання судом; (4) наукові праці, присвячені характеристиці особливостей звільнення особи від кримінальної відповідальності за окремими кримінально-правовими підставами.

2. Звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності як процесуальна діяльність та безпосередньо саме клопотання є лише передумовами для вирішення судом кримінального провадження по суті шляхом його закриття із постановленням відповідної ухвали. Виходячи з цього, остаточне врегулювання кримінально-правового конфлікту забезпечуватимуть саме подальші дії суду із закриття кримінального провадження, реалізація яких

об'єктивується у виді ухвали про закриття кримінального провадження зі звільненням особи від кримінальної відповідальності. Поряд із цим беззаперечним є значення звернення до суду з відповідним клопотанням, яке полягає в такому: а) є формою закінчення досудового розслідування, що знаменує трансформацію стадій кримінального провадження; б) охоплює частину процесуальної діяльності, до якої залучено значну кількість учасників кримінального провадження і яка, водночас, породжує правові наслідки для окремих із них; в) його можна розглядати як юридичний факт, що сприяє динаміці кримінальних процесуальних відносин, по суті зумовлює їх рух у бік вирішення кримінально-правового конфлікту.

3. Поряд із твердженням про закріплення уніфікованого порядку процесуальних дій, що мають бути вчинені перед зверненням до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, цілком справедливо відмітити імпліцитні відмінності у характері процесуальних дій, спрямованих на встановлення та перевірку матеріальних умов звільнення від кримінальної відповідальності, що спричинені специфікою конкретної підстави для звільнення. При цьому процесуальний порядок звернення з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності охоплює відповідну послідовність процесуальних дій (що можуть являти собою певні відносно відокремлені етапи), особливості реалізації ключовими учасниками кримінального провадження для цієї форми закінчення досудового розслідування своїх прав та/або повноважень, вимоги до змісту та форми процесуальних документів, що супроводжують процес звернення до суду з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності. З позиції de lege ferenda аргументовано також доцільність включення до цієї діяльності етапу ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, які стали основою для клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, оскільки це сприятиме забезпеченню права особи на справедливий суд і тих процесуальних гарантій цього права, що передбачені у підпунктах (a) та (b) п. 3 ст. 6 ЄКПЛ.

4. Отримання письмової згоди особи на звільнення її від кримінальної

відповідальності має бути здійснено із дотриманням трьох обов'язкових вимог: по-перше, такий документ повинен мати автономний характер, що виключає можливість відображення згоди безпосередньо в тексті клопотання за аналогією з фіксацією думки потерпілого; по-друге, форма вираження згоди має бути винятково письмовою, що гарантує однозначність її намірів; по-третє, згоду слід формулювати як активне волевиявлення, де чітко зазначено, що підозрюваному в повному обсязі роз'яснено суть підозри, право на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування та право заперечувати проти звільнення, підстави та умови відповідного звільнення від кримінальної відповідальності. Обов'язковою умовою є також підтвердження того, що особа усвідомлює підстави, умови та правові наслідки такого кроку, і саме на основі цього розуміння вона погоджується на застосування щодо неї відповідного порядку.

5. Про особливий характер кримінального провадження щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності свідчить наявність такого критерію диференціації кримінальної процесуальної форми, як втрата протиправним діянням небезпечного характеру або його істотне зниження (об'єктивний аспект) або позитивна поведінка особи, яка його вчинила (суб'єктивний аспект), що зумовлює доцільність альтернативного вирішення кримінально-правового конфлікту з метою заміни каральної парадигми правосуддя та реалізації принципу процесуальної економії, що відповідає сучасним стандартам гуманізації кримінального процесу.

Це дало можливість виокремити ті іманентні ознаки, які властиві кримінальному провадженню щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності: (1) диференційованість процесуальної форми; (2) альтернативність; (3) міжгалузева комплексність нормативного регулювання; (4) вичерпність підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності; (5) виключно судова компетенція; (6) спеціальний предмет доказування; (7) добровільність і усвідомленість застосування; (8) аксіологічна поліаспектність; (9) правотрасформуючий характер.

Кримінальне провадження щодо звільнення особи від кримінальної

відповідальності може бути визначено як врегульована кримінальним процесуальним законом система процесуальних дій та рішень уповноважених суб'єктів, що реалізується в особливому порядку в межах стадії досудового розслідування та у судовому провадженні, спрямована на забезпечення реалізації міжгалузевого інституту звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставах та за умов, що передбачені Законом України про кримінальну відповідальність.

6. Аналіз сформульованих у практиці ЄСПЛ підходів до проблематики звільнення від кримінальної відповідальності крізь призму дотримання презумпції невинуватості (що є складовою права на справедливий суд) та недопущення застосування звільнення від кримінальної відповідальності щодо окремих категорій злочинів як компонента реалізації процесуального позитивного зобов'язання держави за статтями 2 та 3 ЄКПЛ, дозволив виокремити низку обов'язкових стандартів, що мають бути враховані при здійсненні кримінального провадження щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності: (а) забезпечення змагальності та інших процедурних гарантій у такому кримінальному провадженні; (б) надання особі реальної можливості заперечувати проти такого звільнення, а також мати змогу оскаржувати відповідне рішення суду про звільнення від кримінальної відповідальності; (в) обов'язковість постання особи саме перед судом, який здатний надати необхідні гарантії та забезпечити незалежність і неупередженість при прийнятті рішення; (г) надання судом своєї мотивованої оцінки обставинам справи та підтвердженню наявності підстав і умов для звільнення; (д) недопустимість застосування звільнення для деяких категорій кримінальних правопорушень, пов'язаних із порушенням основоположних прав людини (право на життя та право не бути підданим поганому поводженню у розумінні ст. 3 ЄКПЛ).

7. Ключовими факторами, що впливають на процесуальний порядок реалізації підстав для звільнення від кримінальної відповідальності, що закріплені в Загальній та Особливій частинах КК, є: по-перше, міжгалузевий характер інституту звільнення від кримінальної відповідальності; по-друге,

наявність спільних процесуальної та матеріальної умов та елементів підстави для звільнення від кримінальної відповідальності; по-третє, переважання дискреційних повноважень суду з прийняття рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності майже з більшості підстав. При цьому до механізму реалізації підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності запропоновано включити: а) об'єкт реалізації, що охоплює передумови, умови та компоненти самої підстави, що мають бути встановлені під час досудового розслідування, викладені в клопотанні та підтверджені в суді; б) суб'єкти реалізації, які приймають рішення з цього питання або сприяють цій діяльності у певний спосіб; в) зміст реалізації, який представляє діяльність, здійснювану задля встановлення об'єкта реалізації (як аналітичну, розумову, так і практичну – наприклад, проведення процесуальних дій для доказування обставин, що підлягають доказуванню для прийняття рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності); г) процесуальні гарантії, зокрема виконання вимоги щодо отримання згоди підозрюваного, обвинуваченого на закриття кримінального провадження у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності.

8. Вирішення судом питання про можливе звільнення особи від кримінальної відповідальності передбачає встановлення низки обставин, які становлять спеціальний предмет доказування. Він включає в себе, з одного боку, «модифіковану» частину обставин, які законодавець включив до загального предмету доказування у ст. 91 КПК (йдеться, наприклад, про пункти 1-5 ч. 1 цієї статті). З іншого боку, спеціальний предмет доказування у розглядуваному кримінальному провадженні додатково охоплюватиме встановлення факту надання підозрюваним або обвинуваченим згоди на відповідне звільнення від кримінальної відповідальності.

Таким чином, композиційна побудова спеціального предмета доказування охоплює ті фактичні обставини, що становлять: *по-перше*, матеріальну (яка стосується кримінально-правових особливостей відповідного кримінального правопорушення) та процесуальну (а саме надання підозрюваним,

обвинуваченим добровільної згоди на таке рішення) умови звільнення особи від кримінальної відповідальності; *по-друге*, фактичний і нормативний компоненти підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності, що визначається колом обставин, характерних для кожної окремої підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності, визначеної у нормах кримінального права.

9. Варіативність матеріальних підстав для звільнення від кримінальної відповідальності та їх мультикомпонентність викликає потребу диференціації тих засобів та способів, за допомогою яких може бути встановлено відповідні обставини (тобто йдеться про інформаційну складову підстави звільнення від кримінальної відповідальності). Для прикладу, поведінка підозрюваного під час досудового розслідування, що містить ознаки активного сприяння розкриттю кримінального правопорушення, повинна бути підтверджена протоколами допиту, протоколами інших слідчих (розшукових) дій, доданими до них технічними носіями, насамперед, відеозаписами, протоколами процесуальних дій, у рамках яких особа надала відповідні докази тощо. Що ж до повного відшкодування збитків або усунення шкоди – у цьому разі відповідними матеріалами кримінального провадження має підтверджуватися і сама заподіяна шкода та її розмір, і факт її повного відшкодування. Так, для встановлення та доказування виду та розміру шкоди може бути надано певні фінансові документи (квитанції, чеки). Утім, коли йдеться про неможливість визначення розміру матеріальних збитків через те, що потерпілий не може надати документи на підтвердження розміру такої шкоди, а також у разі необхідності визначення розміру шкоди немайнового характеру і шкоди довкіллю (п. 6 ч. 2 ст. 242 КПК), обов'язковим є залучення експерта та призначення товарознавчої, судово-психологічної або інженерно-екологічної (екологічної) експерти і, відповідно, надання висновку експерта. При цьому, факт відшкодування шкоди може бути підтверджено, так само, фінансовими документами (квитанції, чеки, виписки з банківського рахунку), а також розпискою потерпілого або цивільного позивача, а також показаннями цих суб'єктів.

10. Формулювання, викладене у ч. 1 та ч. 2 ст. 288 КПК щодо обов’язкової

участі потерпілого у судовому засіданні з розгляду клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, а також обов'язку суду з'ясувати думку потерпілого щодо цього питання, є надмірно абстрактним і не враховує різної правової природи підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності, зокрема існування підстав, коли думка потерпілого не має впливу на рішення суду з наведеного аспекту. Тому, видається доцільним уточнення зазначених норм: по-перше, у ч. 1 ст. 288 КПК – через вказівку на винятки, зокрема, якщо потерпілий систематично не з'являється на судовий виклик або подав до суду письмову заяву з проханням розглядати клопотання за його відсутності; по-друге, у ч. 2 ст. 288 КПК – щодо передбачення варіанту висловлення думки потерпілого щодо можливості звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності у його письмовій заяві, поданій до суду. Однак присутність потерпілого у будь-якому разі має бути забезпечена у разі звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК.

11. Некоректність окремих формулювань статей 124 та 126 КПК дає підґрунтя для неоднозначної інтерпретації закріплених у них нормативних положень, а саме, з одного боку, що питання про розподіл процесуальних витрат може вирішуватися судом виключно у разі закінчення судового розгляду шляхом ухвалення обвинувального вироку, але це може бути відображено не лише в самому вироку, а й в окремому судовому рішенні – ухвалі, а з іншого – що питання про процесуальні витрати має бути вирішено у всіх випадках завершення кримінального провадження шляхом прийняття рішення у формі ухвали або вироку, при цьому у разі постановлення обвинувального вироку мають бути застосовані правила, що закріплені у ст. 124 КПК. Доведена очевидна хибність першого варіанту тлумачення і констатовано наявність недоліків ст. 124 КПК, а саме законодавчої прогалини, пов'язаної із неврегульованістю питання стосовно правил розподілу процесуальних витрат, зокрема, у разі закриття кримінального провадження щодо підозрюваного, обвинуваченого з нереабілітуючих підстав. Наведене вказує на потребу de lege ferenda внесення

змін до ст. 124 КПК шляхом її доповнення нормами, присвяченими правилам розподілу процесуальних витрат у разі, серед іншого, закриття кримінального провадження з нереабілітуючих підстав.

12. Аналіз судової практики засвідчив можливість існування процесуальних перешкод для розгляду по суті клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, які викликають потребу інакше реагувати на ситуацію, аніж шляхом простої відмови у задоволенні клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності. Йдеться про випадки порушення правил підсудності при направленні клопотання, а також недотримання формальних вимог при його складанні, наприклад, незазначення необхідних реквізитів або складання неуповноваженим суб'єктом. З огляду на вищевикладене убачається доцільним розширення переліку тих процесуальних рішень, які можуть бути прийняті судом у підготовчому провадженні за результатами надходження клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, а саме: включення до цього переліку ухвали суду про повернення прокурору клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності для виправлення недоліків, а також про направлення відповідного клопотання до належного суду для визначення підсудності у випадку встановлення непідсудності кримінального провадження.

13. Вивчення нормативної бази та судової практики вказує на те, що ні судове рішення про відмову в задоволенні клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, ні гіпотетично можлива ухвала суду першої інстанції про повернення цього клопотання у разі, якщо воно не відповідає встановленим у КПК вимогам, окремому апеляційному оскарженню не підлягають, і заперечення проти них можуть бути включені до апеляційної скарги на вирок або ухвалу про застосування ПЗМХ чи ПЗВХ. Зважаючи на це обґрунтованою є також потреба законодавчих змін ч. 4 ст. 314 КПК шляхом її доповнення ухвалою про повернення клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, яка має підлягати оскарженню в апеляційному порядку.

14. Нормативна та правозастосовна оптимізація процесуального порядку звернення до суду з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності та вирішення судом питання про закриття кримінального провадження з цієї підстави можлива за такими напрямами:

- уточнити абзац перший ч. 2 ст. 286 КПК, виклавши в такій редакції: «Встановивши на стадії досудового розслідування умови та підставу для звільнення від кримінальної відповідальності та отримавши згоду підозрюваного на таке звільнення, прокурор, а також за погодженням з прокурором – слідчий або дізнавач, складає клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності та без проведення досудового розслідування у повному обсязі надсилає його до суду»;

- доповнити ч. 1 ст. 108 КПК новим пунктом 5-1 такого змісту: «5-1) згода обвинуваченого на звільнення від кримінальної відповідальності»;

- задля врахування необхідності посилання на конкретні матеріали кримінального провадження, які підтверджують наявність відповідної підстави для звільнення від кримінальної відповідальності доповнити абзац 11 ст. 287 КПК новим реченням такого змісту: «До клопотання також додаються оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими прокурор обґрунтовує наявність обставин, зазначених у пункті 7 цієї статті»;

- передбачити у ч. 2 ст. 289 КПК нове речення: «Про дату, час і місце судового засідання повідомляється представник трудового колективу, однак його неприбуття не перешкоджає проведенню судового засідання»;

- доповнити ч. 3 ст. 288 КПК новим абзацом такого змісту: «У разі закриття судом кримінального провадження та звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності у порядку, передбаченому статтею 47 Кримінального кодексу України, клопотання трудового колективу може бути надано суду безпосередньо представником цього колективу, передано через сторону кримінального провадження, що ініціює питання про звільнення віл кримінальної відповідальності, або направлено на адресу суду за допомогою засобів комунікації. Клопотання трудового колективу та додатки до нього мають

бути засвідчені керівником колективу або іншою особою за його призначенням. До клопотання додаються протокол зборів колективу, а також матеріали, що засвідчують факт функціонування певного підприємства, установи або організації у відповідному статусі, організаційну форму, приналежність підозрюваного або обвинуваченого до колективу (факт його прийняття на роботу), кількісний склад колективу тощо. Про дату, час і місце судового засідання з розгляду клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності повідомляється представник трудового колективу, однак його неприбуття не перешкоджає проведенню судового засідання, якщо суд визнає наявні матеріали достатніми для вирішення питання.»;

- викласти ч. 3 ст. 288 КПК у новій редакції, передбачивши, зокрема, таке: «Суд своєю ухвалою, після підтвердження добровільності наданої підозрюваним, обвинуваченим згоди на звільнення від кримінальної відповідальності та роз'яснення наслідків такого звільнення, закриває кримінальне провадження та звільняє підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності у випадку встановлення підстав, передбачених законом України про кримінальну відповідальність»;

- закріпити у ч. 3 ст. 288 КК новий абзац такого змісту: «За клопотанням сторін або за власною ініціативою суд має право заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про закриття кримінального провадження та звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності»;

- оновити редакцію ч. 4 ст. 288 КПК у такий спосіб: «У разі встановлення судом необґрунтованості клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності суд своєю ухвалою відмовляє у його задоволенні. У такому випадку досудове розслідування або судове провадження, якщо таке клопотання надійшло після направлення обвинувального акта до суду, продовжуються в загальному порядку»;

- п. 3 ч. 3 ст. 314 КПК доповнити посиланням на можливість повернення клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Advisory opinion on the applicability of statutes of limitation to prosecution, conviction and punishment in respect of an offence constituting, in substance, an act of torture (Protokol 16 from 26.04.2022, request no. P16-2021-001). URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=003-7317048-10811277 (дата звернення: 23.03.2026).

2. Criminal Code of Bulgaria (SG No. 26/1968, as amended up to July 8, 2022). URL: https://www.mlsp.government.bg/uploads/1/blgarsko-zakonodatelstvo/en/criminal-code.pdf

3. Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32012L0029 (дата звернення: 23.03.2026).

4. Judgment in case «Association «21 december1989» and others v. Romania» from 24.05.2011 (application no.18817/08). URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-104864 (дата звернення: 23.03.2026).

5. Judgment in case «M.S. v. Italy» from 07.07.2022 (appl. no. №32715/19). URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-218130 (дата звернення: 23.03.2026).

6. Judgment in case «Mocanu and Others v. Romania» from 17.09.2014 (applications no. 10865/09, 45886/07 and 32431/08). URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-146540 (дата звернення: 23.03.2026).

7. Restorative Justice in Criminal Matters in Europe: Interim Report for the Penological Council of the Council of Europe (Frieder Dünkel, Andrea Păroșanu, Marianne Lehmkuhl, Ineke Pruin). Version 11 January 2025. URL: https://rm.coe.int/coe-interim-report-results-european-volume-complete-fd-21-december-202/1680b4e0a3

8. The Criminal Code of the Republic of Georgia: Law No. 2287 of 22 July 1999. URL: https://natlex.ilo.org/dyn/natlex2/r/natlex/fe/details?p3_isn=73506

9. The Criminal Code of the Republic of Moldova: Law No. 985-XV dated 18.04.2002. URL: https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res/document/criminal-code-of-the-republic-of-moldova_html/Republic_of_Moldova_Criminal_Code.pdf

10. Аналіз Верховного Суду України судової практики застосування норм закону про звільнення від кримінальної відповідальності (покарання) у зв'язку із закінченням строків давності. URL: https://tr.ko.court.gov.ua/sud1025/pres-centr/news/266393/ (дата звернення: 23.03.2026).

11. Бабаєва О.В. Підготовче провадження у системі стадій кримінального процесу України: монографія [наук. ред. О.Г. Шило]. Харків: Право, 2020. 272 с.

12. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія. Київ: Аттіка, 2004. 296 с.

13. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності. *Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 17: Кримінальне право*. Харків, 2017. С. 255–257.

14. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. Вип. 1. С. 185–207. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vakpu_2013_1_14

15. Біліченко Т.О. Встановлення підстав закриття кримінального провадження зі звільненням особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям. URL: https://goal-int.org/vstanovlennya-pidstav-zakrittya-kriminalnogo-provadzhennya-zi-zvilnennyam-osobi-vid-kriminalnoi-vidpovidalnosti-u-zvyazku-z-dijovim-kayattyam/

16. Боржецька Н. Л. Поняття «форма закінчення досудового розслідування». *Підприємництво, господарство і право*. 2014. №10. С. 76-81.

17. Боржецька Н. Л. Форми закінчення досудового розслідування: правові, теоретичні та прикладні проблеми: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 19 с. URL:

https://ir.library.knu.ua/server/api/core/bitstreams/bbb14a07-cf3c-45b8-93e1-db9c277bac07/content

18. Булейко А. О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв’язку з дійовим каяттям в Україні та інших країнах: порівняльно-правовий аналіз: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя: Класич. приват. ун-т, 2017. 240 с.

19. Булейко А. О. Сприяння розкриттю злочину як складова дійового каяття за КК України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. Вип. 4. С. 61 − 69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2016_4_9

20. Вапнярчук В.В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування: монографія. Харків: Юрайт, 2017. 408 с.

21. Висновок Національної асоціації адвокатів України на запит Голови Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності № 04-27/3-2025/238974 від 16.10.2025 щодо надання пропозицій та зауваження до проєкту Закону України «Про внесення змін до статті 284 Кримінального процесуального кодексу України щодо оскарження в апеляційному порядку ухвал про відмову у закритті кримінального провадження» (реєстр. № 14084 від 29.09.2025). URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/ZP_14084.pdf (дата звернення: 23.03.2026).

22. Вознюк А. А. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності учасників організованих злочинних об’єднань: монографія. Київ: Нац. Акад.. внут. справ, 2015. 236 с.

23. Глобенко Г. І. Закриття кримінальних справ з нереабілітуючих підстав: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харківський національний ун-т внутрішніх справ. 2007. 216 с.

24. Глобенко Г.І. До питань процесуального порядку звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки.

Південноукраїнський правничий часопис. 2019. №3. С. 58-61. URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2019/3/16.pdf

25. Глобенко Г. І. Закриття кримінальних справ з нереабілітуючих підстав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Г. . Глобенко. Харків, 2007. 19 с.

26. Головюк І.В. Деякі питання звільнення від кримінальної відповідальності: тлумачення Верховного Суду. *Вісник Одеської адвокатури*. 2023. № 2-3. С. 26–30.

27. Головюк І.В., Дроздов О.М. Звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 49 КК України: питання судових витрат. *Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика.* 2022. №2 (4). С. 53-58. URL: https://policeyistika.dnuvs.ukr.education/index.php/policeyistyka/article/view/76/68

28. Головко Б. Ю. Звільнення особи від кримінальної відповідальності як окрема форма закінчення досудового розслідування та її значення у діяльності прокурора в кримінальному провадженні. *Форум права*. 2017. № 5. С. 91-98. URL: http://forumprava.pp.ua/files/091-098-2017-5----------14-.pdf

29. Григор’єва М. Є. Звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв’язку з її дійовим каяттям : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2007. 20 с.

30. Григор'єва М. Є. Звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків. 2007. 204 с.

31. Грібов М. Л., Венедіктов А. А., Венедіктова Ю. Є. Проблеми звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв’язку з передачею її на поруки. *Naukovij visnik Nacional’noi akademii vnutrisnih sprav.* 2021. № 2 (119) *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ* с. 8-18. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/baed4c70-ec9c-42ce-96f5-39eee552221a/content

32. Губська О. А. Процесуальні питання звільнення особи від кримінальної відповідальності за нереабілітуючими обставинами: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. 2002. 18 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/17835/1/Gubska_2002.pdf

33. Гузела М. Становлення та сутність запобіжних заходів як виду заходів процесуального примусу в кримінальному процесуальному законодавстві та у теоріях кримінального процесу України. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: "Юридичні науки".* 2020. Т. 7, № 2. С. 223-230. URL :https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/sep/22162/36.pdf

34. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою: прийн. Резолюцією 40/34 Генеральної Асамблеї від 29 листопада 1985 р. URL: https://khpg.org/1080460475 (дата звернення: 23.03.2026).

35. Деякі питання ведення обліку відомостей про притягнення особи до кримінальної відповідальності та наявності судимості: Наказ МВС України від 30.03.2022 № 207. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0425-22#Text

36. Довганич В. В. Процесуальний порядок звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності: дис. … д-ра філософ. 081. Київ. 2024. 227 с.

37. Дудоров О.О. Кримінальне право: теорія і практика (вибрані праці). Київ: Ваіте, 2017. 872 с. URL: http://dudorov.com.ua/images/download/vp-vp2.pdf

38. Європейська конвенція з прав людини від 4 листопада 1950 р. (ратифікована Україною 17 липня 1997 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 23.03.2026).

39. Житний О. О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. 152 с.

40. Житний О. О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки. *Вісник Національного університету внутрішніх справ.* 2004. Вип. 26. С. 23-28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2004_26_6.

41. Житний О.О. Об'єктивні ознаки дійового каяття. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2003. Вип. 23. С. 107-112.

42. Забуга Ю. Ю., Михайліченко Т.О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки: проблеми і виклики сьогодення. *Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали наук. полілогу* (7 верес. 2018 р., м. Харків) / Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого". Харків, 2018. С. 134–138.

43. Загальна декларація прав людини, прийнята 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 23.03.2026).

44. Загоруй В. Законопроєкт №14084: оскарження відмови у закритті кримінального провадження. Protocol.ua: юридичний інтернет ресурс. URL: https://protocol.ua/ua/zakonoproekt_14084_oskargennya_vidmovi_u_zakritti_kriminalnogo_provadgennya/

45. Ісраєлян А. О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим: дис. … д-ра філософ. 081. Одеса. 2022. 186 с.

46. Капліна О. В., Шаренко С. Л. Проблеми розподілу процесуальних витрат при звільненні особи від кримінальної відповідальності. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО.* 2022. Вип. 69. С. 391-401. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/03/68.pdf

47. Карпенко М.О., Туманянц А.Р. Презумпція невинуватості: міжнародні стандарти, конституційні та процесуальні моделі, правові позиції Європейського суду з прав людини. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. №9. С. 242-246. URL: https://lsej.org.ua/9_2025/51.pdf

48. Кахновець С.О. Угляд прокурора у кримінальному провадженні: дис. … кан. юрид. наук за спеціальністю 12.00.09. Львівський національний університет імені Івана Франка, Міністерство освіти і науки України. Львів, 2020. 230 с.

49. Кобернюк В. М. Взаємодія суду, прокурора та інших учасників кримінального провадження при прийнятті рішення про закриття кримінального провадження зі звільненням обвинуваченого від кримінальної відповідальності. *Часопис Академії адвокатури України*. 2012. № 4. С. 44-52.

50. Кобернюк В. М. Закриття кримінального провадження зі звільненням особи від кримінальної відповідальності: автореф. дис …. канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2014. 28 с.

51. Козак О.С. Звільнення від кримінальної відповідальності: автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Дніпропетровськ. 2008.22 с.

52. Колот Н. М. Реалізація прокурором засади законності на стадії досудового розслідування.: дис. … д-ра філософії за спеціальністю 081 «Право». Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2025. 252 с.

53. Крет Г. Р. Теоретичні, правові та прикладні аспекти закриття кримінальних справ у суді: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одес. нац. юрид. акад. 2010. 22 с. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/50594439.pdf

54. Крицька І. О. Стандарти забезпечення презумпції невинуватості у разі завершення кримінального провадження без засудження особи. *Сучасна доктрина права*. 2026. № (3(97). DOI: https://doi.org/10.25313/law-2026-3-97-4

55. Крутевич М. М. Особливості звільнення від кримінальної відповідальності у зв’язку із закінченням строків давності. *Вісник Асоціації кримінального права України*, 2016, № 1(6). С. 175-184.

56. Купар Д. Ю. Звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти порядку несення військової служби: автореф. дис. … д-ра філософ. 081. Харків. 2018. 23 с.

57. Леоненко І. В. Процесуальний порядок звільнення від кримінальної відповідальності на підставах, передбачених Особливою частиною Кримінального кодексу України: автореф. …дис. канд. юрид. наук. 12.00.09. Київ, 2014. 20 с.

58. Лоскутов Т.О. Правове регулювання волевиявлення особи щодо проведення кримінальних процесуальних дій в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія: Право. 2023. №75. Ч. 2. С. 177-182.

59. Луцик В.В. Повернення кримінальної справи прокурору в процесі розгляду кримінальних справ, направлених для вирішення питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності. *Часопис Академії адвокатури України*. 2010. №4. С. 1-5.

60. Мандриченко Ж.В. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим : автореф. дис…. канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2007. 17 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f17adcc8-6836-47e6-9991-11714a7a2eef/content

61. Марченко О.А. Процесуальний порядок звільнення від кримінальної відповідальності: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса. 2018. 309 с. URL: https://uacademic.info/ua/document/0418U003928

62. Матюшенко Р.І. Виконання процесуального рішення про закриття кримінальної справи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2004. 20 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/17836/1/Matushenko_2004.pdf

63. Меркулова В. О., Гритенко О. А., Марченко О. А. Звільнення від кримінальної відповідальності: кримінально-правові та кримінально-процесуальні аспекти: монографія / за заг. ред. В. О. Меркулової. Одеса, 2019. 457 с.

64. Меркулова В.О., Марченко А.А. Зміст кримінально-процесуальних відносин у сфері застосування інституту звільнення від

кримінальної відповідальності та порядок його реалізації. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 3. С. 25-30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pupch_2015_3_10

65. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 23.03.2026).

66. Міщенко Е.Е. Дійове каяття у кримінальному праві: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2024. 224 с.

67. Мовчан Р., Душевська О. Зміна обстановки як підстава звільнення від кримінальної відповідальності за незаконну порубку, перевезення, зберігання, збут лісу (ст. 246 КК України): проблеми судової практики. *Вісник Національної школи суддів України*. 2024. №1(46). С. 113-124. URL: https://slovo.nsj.gov.ua/index.php/ua/arkhiv-nomeriv/2024/1-46-2024/36-2024ukr/1-46-2024/929-zmina-obstanovki-yak-pidstava-zvilnennya-vid-kriminalnoji-vidpovidalnosti-za-nezakonnu-porubku-perevezennya-zberigannya-zbut-lisu-st-246-kk-ukrajini-problemi-sudovoji-praktiki

68. Навроцька В.В. Поняття потерпілого від злочину у ст. 46 КК України та відшкодування заподіяної шкоди у разі смерті потерпілого. *Новітні кримінально-правові дослідження – 2019 : альманах наукових досліджень*. 2019. С. 55–62.

69. Наден О. В. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: монографія. Харків: Право, 2003. 224 с.

70. Ніколаєнко Т. Б. Вимоги щодо клопотання трудового колективу при передачі правопорушника на поруки. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. №22. С. 823-827. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2004_22_155.

71. Нор В. Т. Звільнення від кримінальної відповідальності. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 19: Кримінальний процес, судоустрій, прокуратура та адвокатура. Харків, 2020. С. 330-335.

72. Окрема думка судді Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 24 січня 2024 р. у справі №640/20302/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108606131 (дата звернення: 23.03.2026).

73. Павич Х. М. Закриття кримінального провадження судом першої інстанції: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів. 2017. 281 с. URL: https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/02/%D0%94%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F-%D0%9F%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%87.pdf

74. Постанова Великої палати Верховного Суду від 16 січня 2019 року (справа № 439/397/17). *Єдиний державний реєстр судових рішень* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/79298600 (дата звернення: 23.03.2026).

75. Постанова Великої палати Верховного Суду від 17 червня 2020 р. (справа № 598/1781/17). URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/89977787 (дата звернення: 23.03.2026).

76. Постанова Великої палати Верховного Суду від 27 листопада 2024 р. (справа № 336/3796/15-к). URL: https://kma.court.gov.ua/sud4820/gromadyanam/1/alcogolnuy_napiy (дата звернення: 23.03.2026).

77. Постанова Верховного Суду від 1 червня 2021 р. (справа № 373/3768/13-к). *Єдиний державний реєстр судових рішень* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97517621 (дата звернення: 23.03.2026).

78. Постанова Верховного Суду від 11 травня 2021 р. (справа № 161/17452/19). *Єдиний державний реєстр судових рішень* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/96933386 (дата звернення: 23.03.2026).

79. Постанова Верховного Суду від 20 квітня 2021 р. (справа №184/1631/18). *Єдиний державний реєстр судових рішень* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/96465146 (дата звернення: 23.03.2026).

80. Постанова Верховного Суду від 20 травня 2021 р. (справа № 761/12266/19). *Єдиний державний реєстр судових рішень* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97175041 (дата звернення: 23.03.2026).

81. Постанова Верховного Суду від 4 лютого 2021 р. (справа № 953/21593/19). *Єдиний державний реєстр судових рішень* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/94623743 (дата звернення: 23.03.2026).

82. Постанова Верховного Суду від 5 жовтня 2021 р. (справа № 715/2106/20). *Єдиний державний реєстр судових рішень* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/100292332 (дата звернення: 23.03.2026).

83. Постанова Верховного Суду України від 19 березня 2015 року (справа № 5-1кс15). URL: https://ol.zt.court.gov.ua/sud0618/pres-centr/13/184398/ (дата звернення: 23.03.2026).

84. Постанова Верховного Суду України від 31 березня 2016 р. (справа №27кс16). URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/58496633 (дата звернення: 23.03.2026).

85. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 26 березня 2020 р. (справа № 730/67/16-к). *Єдиний державний реєстр судових рішень* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/88495210 (дата звернення: 23.03.2026).

86. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 22 травня 2025 р. (справа № 709/2049/17). *Єдиний державний реєстр судових рішень* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/127702550 (дата звернення: 23.03.2026).

87. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 06 березня 2023 року (справа № 161/18237/18). *Єдиний державний реєстр судових рішень* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109479894 (дата звернення: 23.03.2026).

88. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 10 серпня 2021 р. (справа № 161/694/20). *Єдиний державний реєстр судових*

рішень URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/9900986 (дата звернення: 23.03.2026).

89. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 11 вересня 2024 року (справа № 428/430/22). *Єдиний державний реєстр судових рішень* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121665518(дата звернення: 23.03.2026).

90. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 14 січня 2026 р. (справа № 454/3997/24). *Єдиний державний реєстр судових рішень* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/133421599 (дата звернення: 23.03.2026).

91. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 16 травня 2023 р. (справа № 554/10716/19). *Єдиний державний реєстр судових рішень* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111036655 (дата звернення: 23.03.2026).

92. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 17 жовтня 2024 р. (справа № 761/31966/15-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122471179 (дата звернення: 23.03.2026).

93. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 18 лютого 2025 р. (справа №№ 712/8174/23). URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=125435248 (дата звернення: 23.03.2026).

94. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 19 червня 2018 р. (справа № 659/234/16-к). URL: https://protocol.ua/ua/postanova_kks_vp_vid_19_06_2018_roku_u_spravi_659_2364_16_k_1/ (дата звернення: 23.03.2026).

95. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 22 грудня 2020 р. (справа №158/2745/19). *Єдиний державний реєстр судових рішень* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/93835871 (дата звернення: 23.03.2026).

96. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 22 травня 2025 р. (справа № 709/2049/17). URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=127702550 (дата звернення: 23.03.2026).

97. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 24 липня 2019 р. (справа № 725/2356/16-к). *Єдиний державний реєстр судових рішень* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/83301655 (дата звернення: 23.03.2026).

98. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 24 січня 2023 р. (справа № 640/20302/18). *Єдиний державний реєстр судових рішень* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108628304 (дата звернення: 23.03.2026).

99. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 24 травня 2023 р. (справа №750/5047/22). URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=111192809&red=100003a3e8ca828befd9335e6538995ed36b02&d=5 (дата звернення: 23.03.2026).

100. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 28 січня 2025 р. (справа № 442/685/24). URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=124808995&red=100003f3fea81ce78437ed2c2f3438aa9d678e&d=5 (дата звернення: 23.03.2026).

101. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 29 липня 2021 року (справа № 552/5595/18). *Єдиний державний реєстр судових рішень* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/98728753 (дата звернення: 23.03.2026).

102. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 5 вересня 2024 р. (справа № 166/37/24). URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/121502750 (дата звернення: 23.03.2026).

103. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 6 листопада 2018 р. (справа № 689/695/17). *Єдиний державний реєстр судових рішень* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/77720774 (дата звернення: 23.03.2026).

104. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 02 березня 2023 р. (справа № 382/1118/21). URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=109433419&red=10000323859e89c8e136afda73182f44f804f6&d=5(дата звернення: 23.03.2026).

105. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 15 червня 2023 р. справа № 369/6485/19). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111677226 (дата звернення: 23.03.2026).

106. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 30 травня 2024 р. (справа № 520/7930/13). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119493759 (дата звернення: 23.03.2026).

107. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 5 жовтня 2021 р. (справа № 715/2106/20). *Єдиний державний реєстр судових рішень* URLhttps://reyestr.court.gov.ua/Review/100292332(дата звернення: 23.03.2026).

108. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 13 лютого 2018 року (справа № 161/13242/16-к). URL: https://protocol.ua/ua/postanova_kks_vp_vid_13_02_2018_roku_u_spravi_161_13242_16_k/ (дата звернення: 23.03.2026).

109. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 1 лютого 2024 р. (справа № 930/497/23). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116862991(дата звернення: 23.03.2026).

110. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 10 серпня 2021 р. (справа № 161/694/20). URL:

https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=99009862&red=1000034db41fecd737d11c1eda9df30e2d470f&d=5 (дата звернення: 23.03.2026).

111. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 19 грудня 2023 р. (справа № 378/1005/20). URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=115822433&red=1000035a4051417c87c228d6b239297fd211d7&d=5 (дата звернення: 23.03.2026).

112. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 19 листопада 2019 р. (справа № 345/2618/16-к). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/85836398 (дата звернення: 23.03.2026).

113. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 20 травня 2025 р. (справа 203/1612/22). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/127713100 (дата звернення: 23.03.2026).

114. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 24 січня 2023 (справа № 752/943/21). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108628332(дата звернення: 23.03.2026).

115. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 12 серпня 2020 року (справа № 127/31068/19). URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/91010407 (дата звернення: 23.03.2026).

116. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 01.02.2023 р. (справа № 297/2444/21). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108822204 (дата звернення: 23.03.2026).

117. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 10 квітня 2024 р. (справа №

577/5002/20). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118393611 (дата звернення: 23.03.2026).

118. Постанова Колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 16 грудня 2024 р. (справа №405/1050/24). URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=123851297&red=100003c8bcae41266e798169e5ae22c402dc6a&d=5 (дата звернення: 23.03.2026).

119. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 16 жовтня 2025 р. (справа №752/13587/24). URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=131130764 (дата звернення: 23.03.2026).

120. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 20 вересня 2023 р. (справа № 335/10127/20). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113722456 (дата звернення: 23.03.2026).

121. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 21 січня 2026 р. (справа №446/640/22). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/133579187 (дата звернення: 23.03.2026).

122. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 26 жовтня 2022 р. (справа № 223/552/19). *Єдиний державний реєстр судових рішень* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107023963 (дата звернення: 23.03.2026).

123. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 29 вересня 2021 р. (справа № 342/1560/20). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/100109239 (дата звернення: 23.03.2026).

124. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 15 листопада 2021 р. (справа № 199/6365/19). URL:

https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=101138476&red=100003eafd00f4deeabce913be87c0d6881fec&d=5 (дата звернення: 23.03.2026).

125. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 2 грудня 2024 р. (справа№ 686/1699/20). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123659145 (дата звернення: 23.03.2026).

126. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 29 листопада 2021 р. (справа № 357/11205/19). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/101592405 (дата звернення: 23.03.2026).

127. Постанова Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 23 червня 2021 р. (справа №522/17014/20). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97903714 (дата звернення: 23.03.2026).

128. Пояснювальна записка до проєкту Закону (реєстр. № 14084 від 29.09.2025 р.) Про внесення змін до статті 284 Кримінального процесуального кодексу України щодо оскарження в апеляційному порядку ухвал про відмову у закритті кримінального провадження. URL: blob:https://itd.rada.gov.ua/c81ef234-be3c-4ec2-84d7-f9a6b29ba5c1 (дата звернення: 23.03.2026).

129. Про внесення змін до статті 284 Кримінального процесуального кодексу України щодо оскарження в апеляційному порядку ухвал про відмову у закритті кримінального провадження: проєкт Закону реєстр. № 14084 від 29.09.2025 р. URL: blob:https://itd.rada.gov.ua/7565c7e0-b43d-4e91-a562-4ed5425ab3fc (дата звернення: 23.03.2026).

130. Про організацію доступу до відомостей персонально-довідкового обліку єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 29.11.2016 № 1256. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0022-17#Text (дата звернення: 23.03.2026).

131. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності: постанова Пленуму ВСУ від 23 грудня 2005 р. № 12. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05#Text (дата звернення: 23.03.2026).

132. Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод: постанова ВССУ від 11 грудня 2015 р. №13. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-15#Text (дата звернення: 23.03.2026).

133. Проєкт нового Кримінального процесуального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення: монографія. Андрушко П.П., Бакумов О.С., Баулін Ю.В., Бурдін В.М., Вишневська І.А., Горох О.П., Гуторова Н.О., Марчук Н.О., Навроцький В.О., Пономаренко Ю.А., Стрельцов Є Л., Хавронюк М.І. // За заг. ред. Ю.В. Бауліна, М.І. Хавронюка. Київ: Компанія ВАІТЕ. 494 с.

134. Рішення ЄСПЛ у справі «Armani Da Silva проти Сполученого Королівства» [ВП] (заява № 5878/08) від 30 березня 2016. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-161975 (дата звернення: 23.03.2026).

135. Рішення ЄСПЛ у справі «Hadjianastassiou v. Greece» (заява 12945/87) від 16 грудня 1992 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57779 (дата звернення: 23.03.2026).

136. Рішення ЄСПЛ у справі «Hristozov та інші проти Болгарії» (заяви № 47039/11 та 358/12) від 13 листопада 2012 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-114492 (дата звернення: 23.03.2026).

137. Рішення ЄСПЛ у справі «Mocanu and Others v. Romania» [ВП] (заяви № 10865/09, 45886/07 та 32431/08) від 17 вересня 2014 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-146540 (дата звернення: 23.03.2026).

138. Рішення ЄСПЛ у справі «Moreira Ferreira v. Portugal» (№ 2)») [ВП] (заява № 19867/12) від 11 липня 2017 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-175646 (дата звернення: 23.03.2026).

139. Рішення ЄСПЛ у справі «Natsvlishvili and Togonidze v. Georgia» (заява №9043/05) від 29 квітня 2014 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-142672 (дата звернення: 23.03.2026).

140. Рішення ЄСПЛ у справі «Vallianatos та інші проти Греції» [ВП] (заяви № 29381/09 та 32684/09) від 7 листопада 2013 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-128294 (дата звернення: 23.03.2026).

141. Рішення ЄСПЛ у справі «Van Colle проти Сполученого Королівства» (заява № 7678/09) від 13 листопада 2012 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-114473(дата звернення: 23.03.2026).

142. Рішення ЄСПЛ у справі «Varnava та інші проти Туреччини» [ВП], (заяви № 16064/90, 16065/90, 16066/90, 16068/90, 16069/90, 16070/90, 16071/90, 16072/90 та 16073/90) від 18 вересня 2009 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-94162 (дата звернення: 23.03.2026).

143. Рішення ЄСПЛ у справі «Грабчук проти України» (заява №8599/02) від 21 вересня 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_118#Text(дата звернення: 23.03.2026).

144. Рішення ЄСПЛ у справі «Неалон та Халлам проти Сполученого Королівства» (заяви № 32483/19 та 35049/19) від 11 червня 2024 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-234468 (дата звернення: 23.03.2026).

145. Рішення ЄСПЛ у справі «Сабаліч проти Хорватії» (заява № 50231/13) від 14 січня 2021 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-207360 (дата звернення: 23.03.2026).

146. Рішення ЄСПЛ у справі Лутц проти Німеччини» (заява № 9912/82) від 25 серпня 1987 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57531 (дата звернення: 23.03.2026).

147. Рогатинська Н. З. Предмет доказування у справах, що закриваються провадженням за нереабілітуючими підставами: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2008. 211 с. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/1047/1/%d0%94%d0%b8%d1%81%d0%b5%d1%80%d1%82%d0%b0%d1%86%d1%96%d1%8f_%d0%a0%d0%be%

d0%b3%d0%b0%d1%82%d0%b8%d0%bd%d1%81%d1%8c%d0%ba%d0%b0.PDF

148. Рось Г. В. Закриття кримінальної справи у кримінальному процесі України: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09.Луганськ. 2009. 253 с.

149. Садонцева Л.К. Окремі особливості досудового розслідування звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Випуск 5. С. 262-268. https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/342793

150. Садонцева Л.К. Процесуальний механізм реалізації звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2025. Вип. 3. С.186-192.

151. Садонцева Л.К. Характерні ознаки кримінального провадження щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. 2024. Том 35(74). №6. С. 107-112. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/6_2024/22.pdf

152. Сень І.З., Федорович Н.А. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України): аналіз правових позицій Верховного Суду. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2024. Серія ПРАВО. Випуск 84: частина 3. С. 374-382.

153. Сергієвський С. К. Кримінальна відповідальність за державну зраду: дис. … д-ра філософ. 081. Харків. 2021. 205 с.

154. Словник: портал української мови та культури. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D1%83%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0 (дата звернення: 23.03.2026).

155. Сокира Л. Інститут звільнення від кримінальної відповідальності. *Вісник прокуратури*. 2002. №1. с.57-59

156. Татаров О.Ю. Закриття кримінального провадження: проблеми теорії та практики. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. №25. с. 296-303

157. Тітко І.А. Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України: монографія. Харків: Право, 2015. 448 с.

158. Токаренко К. В. Процесуальний порядок закриття кримінального провадження: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2016. 209 с. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/b01c0a11-3e09-4a4d-8532-70f26bd13ee7/content

159. Торбас О. О. Форми закінчення досудового розслідування за Кримінальним процесуальним кодексом України: монографія. Одеса: Юридична література, 2015. 168 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5fd3fc95-15a7-43ba-b751-a41d692eb6fd/content

160. Трофименко В. М. Теоретичні та правові основи диференціації процесуальної форми у кримінальному судочинстві : моногр. Харків : Оберіг, 2016. 292 с.

161. Удалова Л.Д. Предмет доказування у справах, що закриваються провадженням за нереабілітуючими підставами. Монографія / Л.Д. Удалова, Н.З. Рогатинська. Київ, КНТ, 2009. 152 с.

162. Ухвала Апеляційної палати ВАКС від 23 серпня 2023 р (справа № 991/7706/20). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112992046 (дата звернення: 23.03.2026).

163. Ухвала Бершадського районного суду Вінницької області від 17 лютого 2021 р. (справа № 126/1562/20). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/94946532(дата звернення: 23.03.2026).

164. Ухвала Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 12 вересня 2019 р. (справа №359/8077/19). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/84229213(дата звернення: 23.03.2026).

165. Ухвала Волинського апеляційного суду від 28 травня 2024 р. (справа № 161/22769/23). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119368781 (дата звернення: 23.03.2026).

166. Ухвала Воловецького районного суду Закарпатської області від 2 липня 2019 р. (справа № 300/463/19). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/127702550 (дата звернення: 23.03.2026).

167. Ухвала Володарського районного суду Київської області від 29 травня 2023 р. (справа № 364/284/23). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111177005 (дата звернення: 23.03.2026).

168. Ухвала Володарського районного суду Київської області від 29 травня 2023 р. (справа № 364/284/23). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111177005 (дата звернення: 23.03.2026).

169. Ухвала Городенківського районного суду Івано-Франківської області від 12 травня 2021 р. (справа № 342/338/20). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/96828821 (дата звернення: 23.03.2026).

170. Ухвала Житомирського апеляційного суду від 22 травня 2019 р. (справа №295/6876/18). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/82026116 (дата звернення: 23.03.2026).

171. Ухвала Жовтневого районного суду м. Запоріжжя від 9 травня 2023 р. (справа № 331/525/23). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110751484 (дата звернення: 23.03.2026).

172. Ухвала Закарпатського апеляційного суду від 13 вересня 2022 р. (справа №305/330/22). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106274753 (дата звернення: 23.03.2026).

173. Ухвала Ізмаїльського міськрайонного суду Одеської області від 19 лютого 2020 р. (справа № 946/480/20). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87690958 (дата звернення: 23.03.2026).

174. Ухвала Індустріального районного суду м. Дніпра від 12 березня 2024 р. (справа №202/2222/24). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117935209 (дата звернення: 23.03.2026).

175. Ухвала Київського апеляційного суду від 15 вересня 2021 р. (справа №752/9363/21). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/99770215 (дата звернення: 23.03.2026).

176. Ухвала Київського апеляційного суду від 30 березня 2023 р (справа №761/2577/17). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109976603 (дата звернення: 23.03.2026).

177. Ухвала Київського апеляційного суду від 30 червня 2022 р. (справа 761/11343/20). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105114591 (дата звернення: 23.03.2026).

178. Ухвала Київського апеляційного суду від 31 січня 2022 р (справа №371/550/21). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/102864511 (дата звернення: 23.03.2026).

179. Ухвала Київського апеляційного суду від 4 жовтня 2022 р. (справа № 752/3468/21). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110708676 (дата звернення: 23.03.2026).

180. Ухвала Київського апеляційного суду від 4 листопада 2021 р. (справа №761/9067/18). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/101123480 (дата звернення: 23.03.2026).

181. Ухвала колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 6 березня 2026 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/134724947 (дата звернення: 23.03.2026).

182. Ухвала Коломийського міськрайонного суду Івано-Франківської області від 23 травня 2023 р. (справа № 346/1260/23). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111060784 (дата звернення: 23.03.2026).

183. Ухвала Коропського районного суду Чернігівської області від 19 жовтня 2022 р. (справа №735/421/22). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106900687 (дата звернення: 23.03.2026).

184. Ухвала Красноокнянського районного суду Одеської області від 23 травня 2023 р. (справа № 506/450/23). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111020044 (дата звернення: 23.03.2026).

185. Ухвала Ленінського районного суду м. Харкова від 19 березня 2019 р. (справа № 642/1690/19). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/80546805 (дата звернення: 23.03.2026).

186. Ухвала Львівського апеляційного суду від 22 жовтня 2025 р (справа №462/4195/25). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131165214# (дата звернення: 23.03.2026).

187. Ухвала Львівського апеляційного суду від 26 вересня 2025 р (справа №462/4195/25). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/130594140 (дата звернення: 23.03.2026).

188. Ухвала Львівського апеляційного суду від 6 жовтня 2025 р (справа №462/4195/25). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/130862075 (дата звернення: 23.03.2026).

189. Ухвала Львівського апеляційного суду від 17 травня 2021 р. (справа № 447/2220/20). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97368293 (дата звернення: 23.03.2026).

190. Ухвала Надвірнянського районного суду Івано-Франківської області від 31 серпня 2021 р. (справа №348/1295/21). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/99261323 (дата звернення: 23.03.2026).

191. Ухвала Новомиколаївського районного суду Запорізької області від 28 квітня 2025 р. (справа № 322/2062/24). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/126966530 (дата звернення: 23.03.2026).

192. Ухвала Новомиколаївського районного суду Запорізької області від 30 липня 2025 р. (справа № 322/720/25). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/129172220 (дата звернення: 23.03.2026).

193. Ухвала Новомиколаївського районного суду Запорізької області від 23 вересня 2025 р. (справа № 322/1307/25). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/130411479 (дата звернення: 23.03.2026).

194. Ухвала Обухівського районного суду Київської області від 05 лютого 2020 р. (справа № 372/204/20). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87373736 (дата звернення: 23.03.2026).

195. Ухвала Одеського апеляційного суду від 21 березня 2022 р (справа №510/463/21). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/103769052 (дата звернення: 23.03.2026).

196. Ухвала Одеського апеляційного суду від 9 серпня 2022 р (справа № 514/565/22). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105706161 (дата звернення: 23.03.2026).

197. Ухвала Полтавського районного суду Полтавської області від 5 березня 2025 р. (справа №545/2431/24). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125663994 (дата звернення: 23.03.2026).

198. Ухвала Придніпровського районного суду м. Черкаси від 03 червня 2025 р. (справа № 711/3833/25). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/127948539 (дата звернення: 23.03.2026).

199. Ухвала Самбірського міськрайонного суду Львівської області від 17 червня 2025 р. (справа №452/4133/24). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128584598 (дата звернення: 23.03.2026).

200. Ухвала Сихівського районного суду м. Львова від 14 серпня 2024 р. (справа №464/3944/24). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121064181 (дата звернення: 23.03.2026).

201. Ухвала Сихівського районного суду м. Львова від 21 березня 2024 р. (справа №464/3658/23). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117843885 (дата звернення: 23.03.2026).

202. Ухвала Сихівського районного суду м. Львова від 3 жовтня 2023 р. (справа №464/3658/23). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114014473 (дата звернення: 23.03.2026).

203. Ухвала Старосамбірського районного суду Львівської області від 27 червня 2022 р. (справа № 455/280/22). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104936417 (дата звернення: 23.03.2026).

204. Ухвала Суворовського районного суду м. Одеси від 24 червня 2021 р. (справа №523/10093/21). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97993641 (дата звернення: 23.03.2026).

205. Ухвала Теребовлянського районного суду Тернопільської області від 21 лютого 2023 р. (справа №606/231/23). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109184880 (дата звернення: 23.03.2026).

206. Ухвала Тернопільського апеляційного суду від 31 березня 2021 р (справа №594/255/21). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95930438 (дата звернення: 23.03.2026).

207. Ухвала Тетіївського районного суду Київської області від 20 лютого 2023 р. (справа № 940/882/22). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109077763 (дата звернення: 23.03.2026).

208. Ухвала Харківського апеляційного суду від 22 березня 2021 р (справа № 953/19866/20). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95732541 (дата звернення: 23.03.2026).

209. Ухвала Центрально-Міського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 11 лютого 2021 р. (справа №216/6577/20). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/94874473 (дата звернення: 23.03.2026).

210. Ухвала Центрально-Міського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 1 лютого 2022 р. (справа №216/6577/20). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/94874473 (дата звернення: 23.03.2026).

211. Ухвала Черкаського апеляційного суду від 1 вересня 2022 р. (справа № 709/486/22). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106061513 (дата звернення: 23.03.2026).

212. Ухвала Чернігівського апеляційного суду від 13 жовтня 2023 р. (справа №740/5798/18). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114146279 (дата звернення: 23.03.2026).

213. Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва від 2 вересня 2029 р. (справа № 761/29617/19). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/85280474 (дата звернення: 23.03.2026).

214. Хоменко Г. І. Проблемні питання звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки. *Юридичний електронний*

науковий журнал. 2025. №4. С. 389-391. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2025/94.pdf

215. Шилова Д. В. Захист прав та законних інтересів учасників кримінального провадження при його закритті на стадії досудового розслідування: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків. 2014. 22 с.

216. Шкелебей В. А. Процесуальні засади звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям та примиренням винного з потерпілим: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2013. 265 с. URL: https://uacademic.info/ua/document/0413U003814

217. Шминдрук О.Ф. Підготовче провадження в кримінальному процесі України: дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 231 с. URL: https://uacademic.info/ua/document/0416U003362

218. Ющик О. І. Зміна обстановки як підстава звільнення від кримінальної відповідальності. *Право і суспільство.* 2020. Т. 2, № 1. с. 142–147. URL: https://elar.navs.edu.ua/items/58f080c6-63a6-429b-a4e4-2098effa5216

219. Ярош В. В. Дійове каяття як підстава звільнення від кримінальної відповідальності, передбачена загальною частиною Кримінального кодексу України. *Форум права.* 2013. № 1. С. 1244–1250. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_1_206.pdf

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких відображено основні результати дослідження:

1. Садонцева Л.К. Характерні ознаки кримінального провадження щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. 2024. Том 35 (74). № 6. С. 116-121. URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/6_2024/22.pdf

2. Садонцева Л.К. Окремі особливості досудового розслідування звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 5. С.262-268. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/10/41-2.pdf

3. Садонцева Л.К. Процесуальний механізм реалізації звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2025. Вип. 3. С.186-192. URL: https://sulj.oduvs.od.ua/archive/2025/3/32.pdf

Наукові праці, в яких засвідчено апробацію матеріалів дослідження:

1. Садонцева Л.К. Інститут звільнення особи від кримінальної відповідальності. *Кримінальний процес: сучасний вимір та проспективні тенденції*: матеріали IV Харківського кримінального процесуального полілогу (м. Харків, 24 бер. 2023 р.). Харків: Право, 2023. С.68-69. URL: https://library.nlu.edu.ua/images/files/KP_polilog_4.pdf

2. Садонцева Л.К. Звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки: окремі думки. *Кримінальний процес: сучасний вимір та проспективні тенденції:* матеріали V Харківського кримінального

процесуального полілогу (м. Харків, 15 лист. 2023 р.). Харків: Право, 2024. С.212-215. URL: https://library.nlu.edu.ua/images/files/KP_polilog_5.pdf

3. Садонцева Л.К. Щодо особливостей звільнення від кримінальної відповідальності в умовах воєнного стану: окремі міркування. *Кримінальний процес: сучасний вимір та проспективні тенденції:* матеріали VI Харківського кримінального процесуального полілогу (м. Харків, 17 квіт. 2024 р.). Харків: Право, 2024. С.79-82. URL: https://library.nlu.edu.ua/images/files/KP_polilog_6.pdf

4. Садонцева Л.К. Особливості предмета доказування при звільненні особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності. *Кримінальний процес: сучасний вимір та проспективні тенденції:* матеріали VII Харківського кримінального процесуального полілогу (м. Харків, 17 квіт. 2025 р.). Харків: Право, 2025. С.102-105. URL: https://library.nlu.edu.ua/images/files/KP_polilog_7.pdf

5. Садонцева Л.К. Окремі проблеми оскарження ухвали суду, постановленої за результатами розгляду клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності. *Кримінальний процес: сучасний вимір та проспективні тенденції:* матеріали IX Харківського кримінального процесуального полілогу (м. Харків, 23 берез. 2026 р.). Харків: Право, 2026. С. 138-141. URL: https://library.nlu.edu.ua/images/files/KP_polilog_9.pdf

Додаток Б

Анкета для опитування та результати опитування

Розміщена за посиланням: https://forms.gle/wqZgemcQeMPaipfo8

1. Яку професію Ви представляєте?

39 відповідей

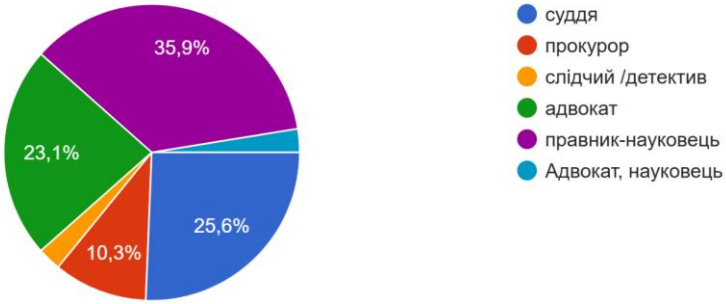

2. Ваш професійний стаж

39 відповідей

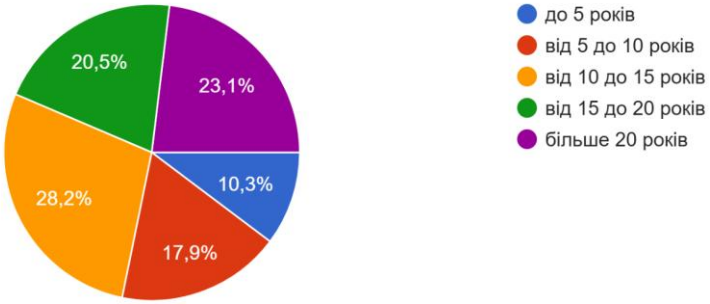

3. Чи вважаєте Ви структуру глави 24 КПК логічною, зокрема в частині включення ст. 284 КПК, якою регламентовано закриття кримінально... досудового розслідування, в § 1 цієї глави?

39 відповідей

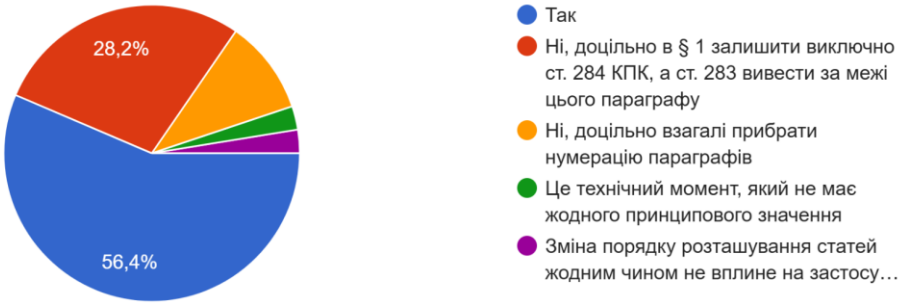

4. Чи підтримуєте Ви доцільність обов'язкового ознайомлення підозрюваного з матеріалами кримінального провадження, які стали основою ...вільнення від кримінальної відповідальності?

39 відповідей

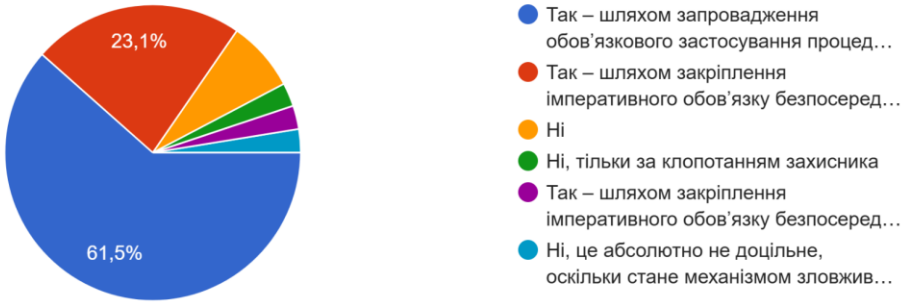

5. Чи доцільним є передбачення повноваження слідчого / дізнавача за погодженням з прокурором складати під час досудового розслі...вільнення від кримінальної відповідальності?

39 відповідей

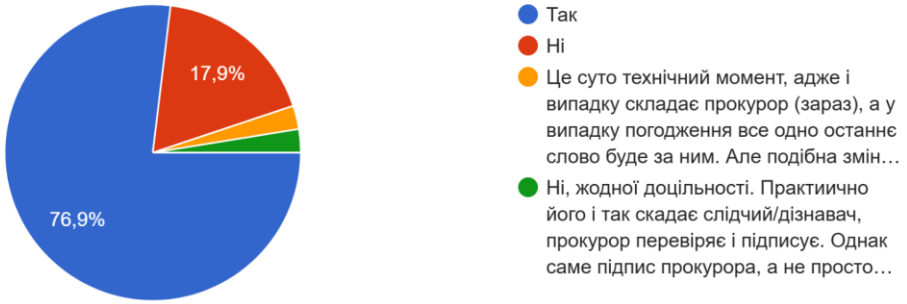

6. Чи підтримуєте Ви пропозицію доповнити абзац 11 ст. 287 КПК новим реченням такого змісту: «До клопотання також додаються оригін...вільнення від кримінальної відповідальності?

39 відповідей

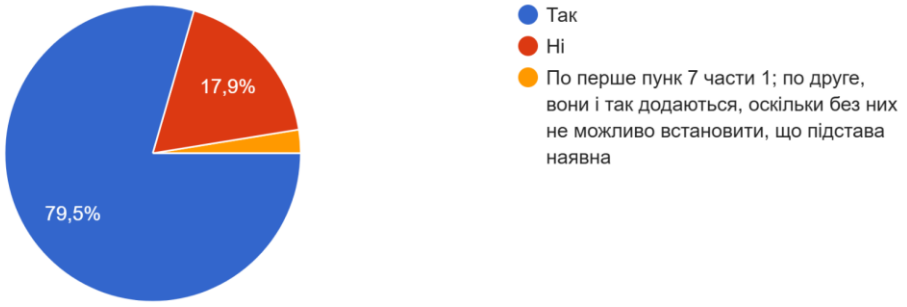

7. Чи згодні Ви з можливістю застосування звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (...«двооб'єктних» кримінальних правопорушень

38 відповідей

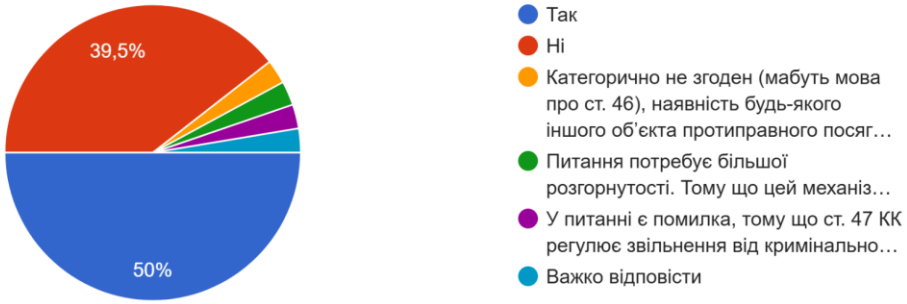

8. Чи можливим, на Ваш погляд, є примирення з потерпілим, яким є юридична особа і застосування у такому разі підстави для звільне...ід кримінальної відповідальності за ст. 46 КК?

39 відповідей

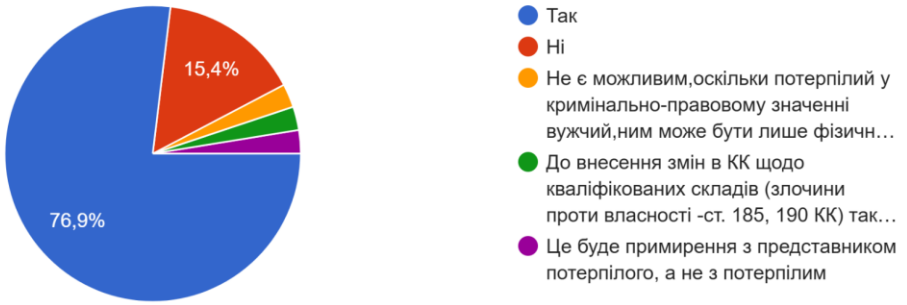

9. Чи має бути обов’язковим повідомлення представника трудового колективу про дату, час і місце проведення судового засідання з розгля...дальності у порядку, передбаченому ст. 47 КК?

39 відповідей

10. На Ваш погляд, чи має право суд розглянути клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності за відсутності потерпілого, я...ням розглядати клопотання за його відсутності?

39 відповідей

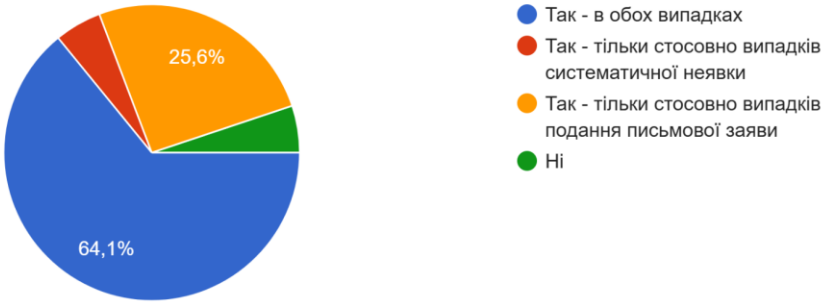

11. На Вашу думку, чи доцільним є наділення суду повноваженням у підготовчому судовому засіданні заслухати будь-якого свідка чи дослі...инуваченого від кримінальної відповідальності?

39 відповідей

12. На кого, на Ваш погляд, мають бути покладені процесуальні витрати у разі постановлення судом ухвали про закриття кримі...ня особи від кримінальної відповідальності?
39 відповідей

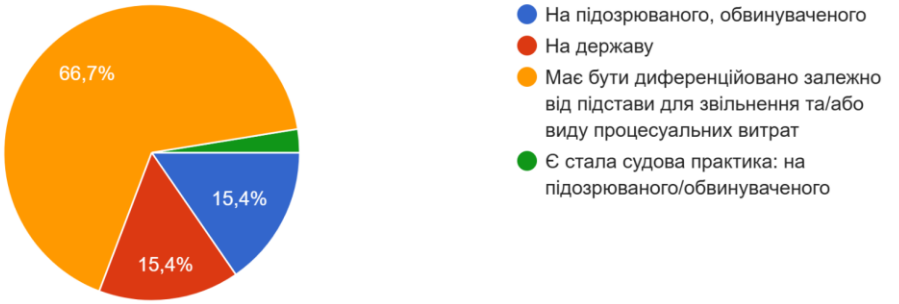

13. Чи підтримуєте Ви пропозицію розширити перелік процесуальних рішень, які можуть бути прийняті судом у підготовчому проваджен...я непідсудності кримінального провадження)?
39 відповідей

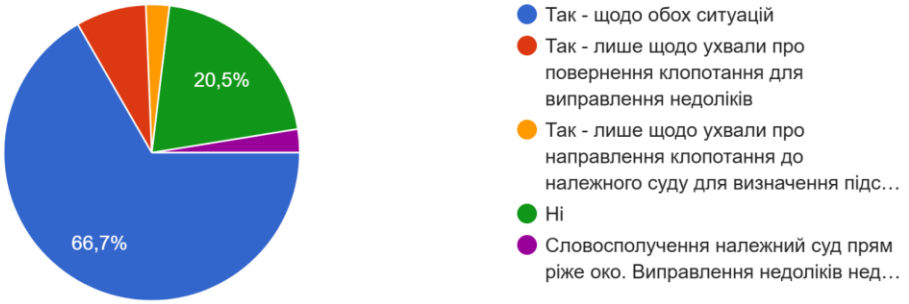

14. Чи згодні Ви з потребою розширення кола процесуальних рішень, постановлених судом у контексті розгляду питання про закриття кримі...ожуть бути оскаржені в апеляційному порядку?
39 відповідей

Додаток В

Порівняльна таблиця пропозицій змін до чинного кримінального процесуального законодавства

Зміст положення (норми) чинного законодавства	Зміст положення (норми) проєкту змін
Кримінальний процесуальний кодекс України	
Стаття 108. Журнал судового засідання 1. Під час судового засідання ведеться журнал судового засідання, в якому зазначаються такі відомості: 1) найменування та склад суду (слідчий суддя); 2) реквізити кримінального провадження та відомості щодо його учасників; 3) дата і час початку та закінчення судового засідання; 4) час, номер та найменування процесуальної дії, що проводиться під час судового засідання, а також передані суду під час процесуальної дії речі, документи, протоколи слідчих (розшукових) дій і додатки до них; 5) ухвали, постановлені судом (слідчим суддею) без виходу до нарадчої кімнати; **5-1) пункт відсутній.** 6) інші відомості у випадках, передбачених цим Кодексом.	**Стаття 108.** Журнал судового засідання 1. Під час судового засідання ведеться журнал судового засідання, в якому зазначаються такі відомості: 1) найменування та склад суду (слідчий суддя); 2) реквізити кримінального провадження та відомості щодо його учасників; 3) дата і час початку та закінчення судового засідання; 4) час, номер та найменування процесуальної дії, що проводиться під час судового засідання, а також передані суду під час процесуальної дії речі, документи, протоколи слідчих (розшукових) дій і додатки до них; 5) ухвали, постановлені судом (слідчим суддею) без виходу до нарадчої кімнати; **5-1) згода обвинуваченого на звільнення від кримінальної відповідальності;** 6) інші відомості у випадках, передбачених цим Кодексом.
	Назву параграфа в главі 24 «§ 1. Форми закінчення досудового розслідування» розмістити після статті 283 перед статтею 284 цього Кодексу
Підозрюваному, обвинуваченому, який може бути звільнений від кримінальної відповідальності, повинно бути роз’яснено суть підозри чи обвинувачення, підставу звільнення від кримінальної відповідальності і право заперечувати	Перше речення ч. 3 ст. 285 в такій редакції «Підозрюваному, обвинуваченому, який може бути звільнений від кримінальної відповідальності, повинно бути роз’яснено суть підозри чи обвинувачення, підставу звільнення від кримінальної відповідальності**, право на ознайомлення**

проти закриття кримінального провадження з цієї підстави.	**з матеріалами досудового розслідування у порядку, передбаченому статтею 221 цього Кодексу** і право заперечувати проти закриття кримінального провадження з цієї підстави.
Стаття 286. Порядок звільнення від кримінальної відповідальності … 2. Встановивши на стадії досудового розслідування **підстави** для звільнення від кримінальної відповідальності та отримавши згоду підозрюваного на таке звільнення, прокурор складає клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності та без проведення досудового розслідування у повному обсязі надсилає його до суду.	**Стаття 286.** Порядок звільнення від кримінальної відповідальності … 2. Встановивши на стадії досудового розслідування **умови та підставу** для звільнення від кримінальної відповідальності та отримавши згоду підозрюваного на таке звільнення, прокурор**, а також за погодженням з прокурором – слідчий або дізнавач,** складає клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності та без проведення досудового розслідування у повному обсязі надсилає його до суду.
Стаття 286. Порядок звільнення від кримінальної відповідальності … 3. Перед направленням клопотання до суду прокурор зобов'язаний ознайомити з ним потерпілого та з'ясувати його думку щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності.	**Стаття 286.** Порядок звільнення від кримінальної відповідальності … 3. Перед направленням клопотання до суду **дізнавач, слідчий або** прокурор зобов'язаний ознайомити з ним потерпілого та з'ясувати його думку щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності.
Стаття 287. Клопотання прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності … До клопотання прокурора повинна бути додана письмова згода особи на звільнення від кримінальної відповідальності, а у разі звільнення від кримінальної відповідальності, передбаченого частиною п'ятою статті 401 Кримінального кодексу України, - письмова згода командира (начальника) військової частини (установи) про можливість продовження підозрюваним військової служби.	**Стаття 287.** Клопотання прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності … До клопотання прокурора повинна бути додана письмова згода особи на звільнення від кримінальної відповідальності, а у разі звільнення від кримінальної відповідальності, передбаченого частиною п'ятою статті 401 Кримінального кодексу України, - письмова згода командира (начальника) військової частини (установи) про можливість продовження підозрюваним військової служби. **До клопотання також додаються оригінали**

	або копії документів та інших матеріалів, якими прокурор обґрунтовує наявність обставин, зазначених у пункті 7 цієї статті.
Стаття 288. Розгляд питання про звільнення від кримінальної відповідальності 1. Розгляд клопотання прокурора здійснюється у присутності сторін кримінального провадження та потерпілого в загальному порядку, передбаченому цим Кодексом, із особливостями, встановленими цією статтею. 2. Суд зобов'язаний з'ясувати думку потерпілого щодо можливості звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності. 3. Суд своєю ухвалою закриває кримінальне провадження та звільняє підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності у випадку встановлення підстав, передбачених законом України про кримінальну відповідальність. У разі закриття судом кримінального провадження та звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності у порядку, передбаченому частиною п'ятою статті 401 Кримінального кодексу України, суд своєю ухвалою зобов'язує після набрання такою ухвалою законної сили невідкладно поновити звільнену особу на військовій службі та звільнену особу не пізніше 72 годин зобов'язує прибути до відповідної військової частини або місця служби для продовження проходження військової служби. *{Частину третю статті 288 доповнено абзацом другим згідно із Законом № 3902-IX від 20.08.2024}* **Абзац відсутній** **Абзац відсутній** 4. У разі встановлення судом необґрунтованості клопотання про	**Стаття 288.** Розгляд питання про звільнення від кримінальної відповідальності 1. Розгляд клопотання прокурора здійснюється у присутності сторін кримінального провадження та потерпілого в загальному порядку, передбаченому цим Кодексом, із особливостями, встановленими цією статтею**, крім випадків, коли потерпілий систематично не з'являється на судовий виклик або подав до суду письмову заяву з проханням розглядати клопотання за його відсутності. Участь потерпілого є обов'язковою у разі розгляду питання про звільнення від кримінальної відповідальності з підстави, передбаченої статтею 46 Кримінального кодексу України.** 2. Суд зобов'язаний з'ясувати думку потерпілого щодо можливості звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності. **Думка потерпілого може бути висловлена у його письмовій заяві, поданій до суду.** 3. Суд своєю ухвалою**, після підтвердження добровільності наданої підозрюваним, обвинуваченим згоди на звільнення від кримінальної відповідальності та роз'яснення наслідків такого звільнення,** закриває кримінальне провадження та звільняє підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності у випадку встановлення підстав, передбачених законом України про кримінальну відповідальність. У разі закриття судом кримінального провадження та звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності у порядку,

звільнення особи від кримінальної відповідальності суд своєю ухвалою відмовляє у його задоволенні **та повертає клопотання прокурору для здійснення кримінального провадження в загальному порядку або продовжує судове провадження в загальному порядку, якщо таке клопотання надійшло після направлення обвинувального акта до суду.**	передбаченому частиною п'ятою статті 401 Кримінального кодексу України, суд своєю ухвалою зобов'язує після набрання такою ухвалою законної сили невідкладно поновити звільнену особу на військовій службі та звільнену особу не пізніше 72 годин зобов'язує прибути до відповідної військової частини або місця служби для продовження проходження військової служби. *{Частину третю статті 288 доповнено абзацом другим згідно із Законом № 3902-IX від 20.08.2024}* **У разі закриття судом кримінального провадження та звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності у порядку, передбаченому статтею 47 Кримінального кодексу України, клопотання трудового колективу може бути надано суду безпосередньо представником цього колективу, передано через сторону кримінального провадження, що ініціює питання про звільнення віл кримінальної відповідальності, або направлено на адресу суду за допомогою засобів комунікації. Клопотання трудового колективу та додатки до нього мають бути засвідчені керівником колективу або іншою особою за його призначенням. До клопотання додаються протокол зборів колективу, а також матеріали, що засвідчують факт функціонування певного підприємства, установи або організації у відповідному статусі, організаційну форму, приналежність підозрюваного або обвинуваченого до колективу (факт його прийняття на роботу), кількісний склад колективу тощо. Про дату, час і місце судового засідання з розгляду клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності повідомляється**

	представник трудового колективу, однак його неприбуття не перешкоджає проведенню судового засідання, якщо суд визнає наявні матеріали достатніми для вирішення питання. **За клопотанням сторін або за власною ініціативою суд має право заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про закриття кримінального провадження та звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності.** 4. У разі встановлення судом необґрунтованості клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності суд своєю ухвалою відмовляє у його задоволенні. **У такому випадку досудове розслідування або судове провадження, якщо таке клопотання надійшло після направлення обвинувального акта до суду, продовжуються в загальному порядку.**
Стаття 289. Відновлення провадження при відмові від поручительства … 2. Суд, отримавши рішення загальних зборів колективу про відмову від поручительства, розглядає питання притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення в порядку, передбаченому статтею 288 цього Кодексу.	**Стаття 289.** Відновлення провадження при відмові від поручительства … 2. Суд, отримавши рішення загальних зборів колективу про відмову від поручительства, розглядає питання притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення в порядку, передбаченому статтею 288 цього Кодексу. **Про дату, час і місце судового засідання повідомляється представник трудового колективу, однак його неприбуття не перешкоджає проведенню судового засідання.**
Стаття 314. Підготовче судове засідання …	**Стаття 314.** Підготовче судове засідання …

3. У підготовчому судовому засіданні суд має право прийняти такі рішення: … 3) повернути обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору, якщо вони не відповідають вимогам цього Кодексу;	3. У підготовчому судовому засіданні суд має право прийняти такі рішення: … 3) повернути обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру**, клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності** прокурору, якщо вони не відповідають вимогам цього Кодексу;
Стаття 314. Підготовче судове засідання … 4. Ухвала про повернення обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру може бути оскаржена в апеляційному порядку.	**Стаття 314.** Підготовче судове засідання … 4. Ухвала про повернення обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру**, клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності** може бути оскаржена в апеляційному порядку.